

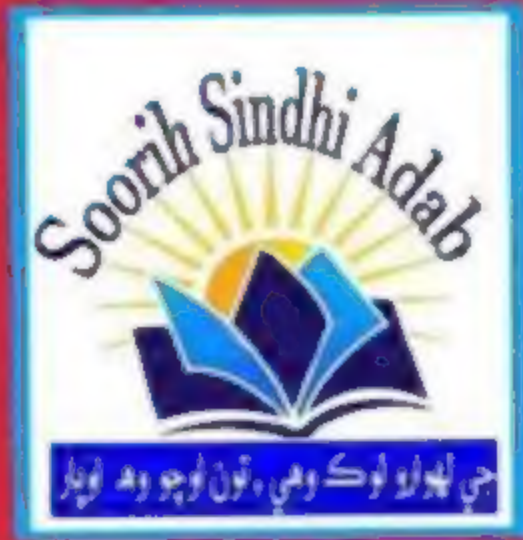
جھنگ جا ماڻهو

خالد گنيار

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

جہنگ جا ماڻھو

خالد ڪنڀار

سڀ حق ۽ واسطا اداري وٽ محفوظ

ڪتاب جو نالو	جهنگ جا ماڻهو
ليکڪ:	خالد ڪنيار
صنف:	انٿروپالاجي
چاپو:	پهريون
چاپي جو سال:	2014ع
ڪمپوزنگ:	محب چانڊيو
ٽائٽل:	سهيل احمد شيخ
چپائيندڙ:	ماء پبليڪشن
قيمت:	200 روپيا
ڪتاب نمبر:	سترهون

ڪتاب ملڻ جا هنڌ:

ڪالياواڙ ڪتاب گهر، اردو بازار ڪراچي، ٿامس اينڊ ٿامس، ريگنل چوڪ ڪراچي، ڪنگ پن ڪتاب ميلو پريس ڪلب حيدرآباد، اشرف بڪ اسٽال مسجد روڊ، نوابشاهه، رابيل ڪتاب گهر، لاڙڪاڻو، وسيم ڪتاب گهر، شڪارپور، ڪامريڊ ڪتاب گهر، جامشورو، تهذيب نيوز ايجنسي ۽ بڪ شاپ، پنج گلو خيرپور، الفتاح نيوز ايجنسي ۽ ڪتاب گهر، مهراڻ مرڪز سکر، عزيز ڪتاب گهر، بئراج روڊ سکر، ناولٽي بڪ اسٽور ميرپور ماٿيلو، المهراڻ ادبي ڪتاب گهر، سانگهڙ، ڪنگري بڪ هائوس، ميرپور خاص

لکپڙهه ۽:

آفيس نمبر 5، فرسٽ فلور، آفيس ٽاور، مشن روڊ سکر

03213985031

ارپنا

بياري بابا
فقير متير ڪنڀار
جي نالي

خالد ڪنڀار

پبلشرونوٽ

سنڌ ۾ سماجي زندگيءَ جا ڪيئي پاسا آهن، جن کي ڦلهوڙڻ، پرجهڻ ۽ سمجهڻ تمام ضروري آهي. انهي مقصد کان ئي هي ڪوشش ڪئي وئي آهي. پر هي ننڍڙي ڪوشش به وزنائتي ۽ ڪارائتي آهي. ڪتاب پڙهڻ کان پوءِ توهان کي اندازو ٿي ويندو ته خالد ڪنڀار ڪيڏي جاکوڙ ڪري هي مواد لکيو آهي. بجا طور چئي سگهجي ٿو ته انساني زندگيءَ جي ڄڻ سائنس بيان ڪيل آهي. سنڌ جي مختلف جاين تي رهندڙ ماڻهن بابت تمام گهڻي ڪارائتي ڄاڻ ڏني وئي آهي. خاص ڪري ٿر جي زندگيءَ کي زبردست انداز ۾ اپٽاريو ويو آهي. سماجيات يا انٿرپالاجي جهڙن موضوعن تي ڪم ڪندڙن لاءِ ته انتهائي لاپائتو مواد آهي. ان سان گڏ هن ڪتاب ۾ ڪيترون ئي اهڙيون ڳالهيون آهن جيڪي اڳ ۾ توهان کي پڙهڻ لاءِ نه مليون هونديون.

خالد ڪنڀار هن ڪتاب ۾ اهڙين ريتين رسمن کي به سامهون آندو آهي جيڪي عام طور نظر انداز ڪيون وينديون آهن پر هتي پڙهڻ کان پوءِ انهن جي اهميت محسوس ٿي رهي آهي. ايئن به ڪڍي چئجي ته پوين پساخن ۾ پيل ريتين رسمن کي محفوظ ڪيو ويو آهي. جڏهن ته ڪجهه سماجي ۽ سياسي شخصيتن جا پروفائيل به تاريخ جو حصو آهن. ٻي اهر ڳالهه ته جيڪا چس واري ٻولي ڪتب آندي وئي آهي، اها مجبور ٿي ڪري ته ڳالهه کي پڙهي پورو ڪجي. اسان اميد ٿا ڪيون ته ماءُ پبليڪيشن جو هي ڪتاب توهان کي پسند ايندو. توهان جي راءِ جو انتظار رهندو.

جوڳي، تي جڙا، نسورو ٽي نيھن جو

هي ڪتاب سلڇڻي ليکڪ خالد ڪنيار جو آهي. جنهن ۾ ڪنهن هڪ موضوع جي بدران، سنڌ جا سڀ رنگ رتول شامل آهن. سوڍن کان وٺي ڪولھين، جوڳين، ڪبوترن، گرگلن ۽ ٻين ڪيترن ئي رولاڪ قبيلن تي تفصيل سان مواد موجود آهي. اهي سنڌ جا رنگ رتول ڪٿي ڪولھياڻين جي ناچ وقت پڙن جي پکيڙ، ڪٿي ڪبوترين جي رقص ۽ ڪٿي گرگلن ۽ سامين تي به مواد گڏ ڪيل آهي، ڪن جاين تي پاڻ وڃي مشاهدو ڪيو اٿس مونکي هڪ معتبر شاهد ٻڌايو ته، هو ڪاهي ۾ به آيو هو ۽ ڪاهي جي ”ريڊ لائيٽ“ جو پاڻ مشاهدو ڪيو هئائون. آئون مشاهدو لفظ ڪتب آڻيان پيو، تجربو نه. ساڳئي وقت هن بهراڙي جي سماجي سائنس تي به طبع آزمائي ڪئي آهي. مثال طور ! نانگ، بلائون، ان جا قسم، ۽ انهن جي زهر جو مقدار پڻ هڪ ماهر سائنسدان وانگر پيش ڪيو آهي. مثال طور مونکي هن ڪتاب مان معلوم ٿيو ته، هن ۽ ڪڻ هڪ بلا جو قسم ناهي. پر هن جدا آهي، ڪڻ جدا آهي. يا نانگ ڪيتري عمر کي پهچندو آهي ۽ تڏهن هن ۾ مڻ پٺڏا ٿيندي آهي. ۽ شايد ٿر جي انهن جيستن مان نانگ ٿي آهي جنهن جي عمر ايڏي وڏي ٿئي ٿي. پر اهو نه لکيو اٿس ته پدم ڇا ڪي چئبو آهي؟ جنهن کي پٺائي پرين جي پير ۾ پدم چيو آهي.

چنڊ جوان ٿي سڄ، جي مٺو مور نه پائين،
جو منهن ۾ ٻري مڇ، سو پدم پرين جي پير ۾،
پدم به هڪ مڻ جو قسم ٿيندو آهي. جيڪا پوڙهو نانگ رات جي وقت ٻاهر ڪڍي اڇلائيندو آهي. تڏهن ايڏي روشني ٿي ويندي آهي جو، چوڏس ڦرندڙ جيت جڻا هن کي نظر ايندا آهن. انهن جو هو شڪار ڪندو آهي.

يا جوڳي جن کي هن اڄ عمر ڪوٽ جي دڙي تي مستقل آباد قبيلو ڪوٺيو آهي. ان جي هڪڙي عجيب روايت هن نقل نه ڪئي آهي ته، چوڪري ۽ چوڪريءَ جو جڏهن مڱڻو ٿي ويندو

آهي ته، شادي ٿيڻ تائين انکي گڏ اڪيلو ڇڏي ڏيندا آهن ته، هنن ۾ پوترتا آهي، ۽ جڏهن اها ثابت ٿي وڃي ته، پوءِ انهن جي شادي ٿيندي آهي. اها رسم پراڻي هئي. پر هاڻي ته عمرڪوٽ جا جوڳي سڀ ليڪا لتاڙي ويا آهن. اهڙي طرح ڪيترين پڙو پائڻ ڇڏي ڏنو آهي. آئون پاڻ ٻن ڪيترين سان مليو آهيان، ۽ ٻئي لاجواب خوبصورت هيون. آئون هتي انهن جا نالا ڪونه ٿو لکان، ڇو ته، انهن مان جيڪا وڌيڪ من مهيڻي هئي تنهن سان منهنجي هڪ دوست جي پاءُ شادي ڪري ورتي آهي، ۽ انهي ڪري ڪيترين مان اڳيون هنر ۽ فن جيڪو بانس جي لڪڙي جي چوڌرڻ رقص جي صورت ۾ ٿيندو هو، اهو موڪلائي ويو آهي. اهي جسر فروشي تي لهي پيو آهن. اهو شايد ان ڪري جو، انهن جا قدردان ۽ پارکو ناهن رهيا. ۽ جوڳين مان به آهستي، آهستي مرلي ختم ٿيندي وڃي. جيتوڻيڪ ڪجهه وقت اڳ ڪي جوڳي انهي فن جا ماهر هئا، جئين عمرڪوٽ جو مصري جوڳي، يا سکر واري پاسي جو اقبال جوڳي. ساڳئي طرح هن سماجي سائنس تي لکندي برسات پوڻ لڳو آهي. جئين مثال طور بلا جو وڻ تي چڙهي وڃڻ، سانڍي جو رنگ بدلائڻ ۽ اپ تي انڊلٽ اپڻ تي مينهن جا اهڃاڻ قرار ڏنل آهن. ساڳئي وقت هن ڪنپارڪي هنر تي به تفصيل سان لکيو آهي. هو جئين ته پاڻ ذات جو ڪنپار آهي. انڪري خصوصن ڪنپارن جي ٿانءِ ٺاهڻ تي ناهي لکيو، پر هڏن پڳل جي علاج ۽ ان جا طريقا لکيا آهن، ان ۾ ڪن خاص ماهرن جو هن نالي سان ذڪر ڪيو آهي. ان مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته، سنڌ آرٿوپيڊڪ جديد سائنس جي ايجاد کان اڳ ڪيڏي عروج تي پهتل هئي. ان کانسواءِ سماجي سائنس ۾ خصوصن برسات جي باري ۾ سنڌ جون روايتون اڄ به سئو فيصد سچ ثابت ٿين ٿيون. مونکي ياد آهي ته، هڪ دفعو آئون ڪراچي ۾ عزيز آباد جي خالق جوڻيجو جي گهر ۾ رهيل هئس، جتي باٺ روم ۾ مون وڃي ڏٺو ته ماکوڙيون پنهنجا ٻچا ڏاڏا پٽ تان ڪڍي مٿي قطار در قطار وڃي رهيون هيون. مون باٺ روم مان اچي دوستن کي ٻڌايو ته، برسات سو به زوردار اچڻ واري آهي. جن

کي آفيس وڃڻو آهي سي جلدي ڪن، ته اتي هڪ سائنسدان ويٺو هو ته، هن چيو ته محڪمي موسميات اهڙو ڪوبه اطلاع ناهي ڏنو. مون چيو ته، محڪمي ٿر جي اطلاعات توهان کي ٻڌائي ڇڏيو آهي ته، مينهن اجهوڪي آيو ڙي آيو. واقعي ڪجهه وقت ۾، ڪراچي جون سامونڊي هوائون رکجي ويون ۽ اپ ڪارن ڪڪرن سان ڇانئجي ويو ۽ برسات شروع ٿي وئي. انهي تي خليفي جو شعر آهي ته،

سج پڙي، کس ڪڪرين جو وايو چوڌار

ته يعني اها برسات جي علامت آهي. خالد به انهي تي لکيو ته ڪڪرن جڏهن موتيو جي گل جو رنگ کان بدلجي، ٺٽي جي ڪجل هائين اکين جهڙا ٿين، تڏهن اسان ٿري سمجهندا آهيون ته، برسات آئي ڪي آئي.

خالد مختلف ذاتين جو حسب نسب به بيان ڪيو آهي. پر آئون سمجهان ٿو ته، جئين ته، اڄ ڪلهه ڪراچي ۾ رهندڙ ڪولهي، پيل، مينگهواڙ وڏن ماڻهن جي بنگلن تي ڪم ڪندڙ پاڻ کي اصلي ذات سڏائڻ بدران پاڻ کي راجپوت سڏائيندا آهن. ان ڪري ڪوبه مسلمان انهن سان ڇات ڇوت نه ڪندو آهي. اسان وٽ سنڌ ۾ اهو عجيب رواج آهي ته، ڪولهي، پيل سان گڏ ڪونه کائبو، پر راجپوت سان گڏ ضرور کائبو. حالانڪ سڀني جي ڪرم، ڌرم ۾ ڪوبه فرق ناهي. پوءِ مينگهواڙ، ڪولهي سان نه کائڻ ۽ ٺڪر سان گڏ کائڻ اهو ڪٿي جو انصاف آهي. حالانڪ ٺڪر سولر به واپرائيندا آهن. برحال خالد ڪنڀار هي ڪتاب لکي سنڌ جي محققن لاءِ هڪڙي راه کولي آهي. محقق لفظ آئون هتي استعمال ڪري رهيو آهيان. پر شيخ اياز لکيو آهي ته، ”آئون سمجهان ٿو ته، محقق لفظ حقي مان نڪتل آهي. ڇو ته حقو بڙ بڙ ڪندو آهي، ۽ اسان جا محقق به بڙ بڙ گهڻي ڪن ٿا.“ انهن سڀني خوبين سان گڏ هن ڪتاب ۾ خالد جنهن قسم جي سادي ٻولي ۽ ٿري لفظ گهڻائي ۾ لکيا آهن. اها ڪن ڪن ماڻهن کي ذات هوندي آهي. خاص ڪري سنڌ جي يگاني ڪهاڻيڪار ۽ اديب عبدالقادر جوڻيجي ۽ خالد ڪنڀار ۾ آهي. ٻئي هڪ ئي دڙي تي

رهندڙ آهن. نهڻو ۽ جنهان ساڳئي روڊ جي ڪناري تي آهن. جيڪو نبي سر کان نئين ڪوٽ وڃي ٿو. حالانڪ اهي ٻئي ”مهراڻي“ ۾ آهن. ٿر سان ايترو واسطو اٿن جو گهر پٽ تي آهن. سو انهن پٽن جي واري جي چمڪ ٿي شايد هنن جي من ۾ واسو ڪري وئي آهي.

خالد جي والد صاحب سان منهنجي پراڻي دوستي هئي. هو اڃان نه مٺي ويو هو ۽ نهڻي ۾ رهندو هو. هن ڪڏهن مون کان منهن نه موڙيائين. آئون جڏهن به مٺي ويندو هئس ته فقير جي اسٽامپ ويندري واري دڪان تي ويندو هئس. آئون چڻ ته خالد وارن جي گهر جو ڀاتي ٿي ويو هئس. انهي سلسلي ۾ مون کي ياد ٿو اچي ته، خالد جي پيڻ پٺاڻي ٿريپ جي ميهڙ ۾ آفيس قائم ڪرائي. آفيس ۾ ايندي شرط ديوار تي منهنجو ڦوٽو لڳل ڏٺائين ته عجب مان جاءِ جي مالڪ، جيڪو منهنجو دوست اختر چانديو هو، انهي کان پڇيائين ته، هي ڦوٽو هتي ڪيئن؟ هن چيو ته، انهي ماڻهو جو پيو گهر هي آهي. انهي تي پٺاڻي چيو ته، مون ته نه ڏٺو آهي، پر بابا جو دوست آهي. اهڙي ناٿي رشتي جي ڪري خالد وارن جڏهن عمرڪوٽ ۾ ڪيسٽن جو دڪان کوليو، تڏهن به آئون انهن جي دڪان تي وڃي ويهندو هئس. اڄ ڪلهه خالد وارا خوشحال آهن. خدا کين سدائين خوشحال آباد رکي. فقير مقيم ڪنڀار ته ويو، پر سندس فرزند مونسان اڄ تائين نپائيندا اچن.

عبدالواحد آريسر

عشق داملنگ، جهنگ جاماڻهو

جوڳن جي جاڳڻ جي ويل ته الٽي ڪهڙي اهي پر هي
جوڳي ٻين وڃائي ٻين جون نندون حرام ڪرڻ وارو هنر خوب
حائين ٿا ۽ ان کي استعمال نه پرپور طريقي سان ڪن ٿا
جيڪڏهن اٿس نه هجي ها ته هن تهه سياري جي راتين ۾ اسان
جون نندون ڦٽل هجن ها ڇا؟ هيلوڪي سياري ۾ ٿڌ به اهڙي جو
جبل کان ٿر تائين ماڻهن جي رڙ نڪري وئي وڃ اهڙو سيء ته
اسان سنڌ ۾ ڪڏهن پتو نه ڏٺو... اهڙي ئي سياري ۾ منهنجي
پياري دوست ۽ مائي پبليڪشن جي پبلشرز مان هڪ ممتاز
بخاري جي رڙ مٿي رڙ هجي ته جلدي ڪريو مهاڳ ڏيو ته پيا
ڪتاب به ان ۾ ليٽ نه ٿي وڃن هيڏانهن اسان کي ازل جي
سستي ڪم کان تيستائين لنوائڻ جي عادت جيستائين اچي ضم
ڳچي نه جهل. سکر مان اهي فون ايندا رهيا ته وري هيڏانهن
جوڳي جي صدا سائين مهاڳ جو ڪم ڪجهه اڳتي ٿيو الٽي
ڪونه. کيس ڪجهه ڏينهن ته ڏٺا ڏٺي تاريندو رهيس ته بابا مهاڳ
لکڻ وڌڻ ڊنگ دانشورن جو ڪم آهي پاڻ مسافر ماڻهو رولاڪ
جو نه ڪو ٿاڪ نه ماڳ ان خفت ۾ نه پئو ۽ ڪنهن وڏي ماڻهو
کان مهاڳ لکرائي منهنجي به جان چٽراء ته پهنجو به مستقبل
روشن بڻاء. پر هي جوڳي ڪو مڙي ڇا هيلوڪي ٿڌ به چوي ته اڄ
نه پوان ته ڪڏهن پوان اسان اڳي ئي سيء جا سائيل سوڙ مان
نظرون ٿي ڪونه. ڪتاب نه ملڻ جا به ڏاڍا بهانا ڪيم پر جوڳي
ڊهر ٿي نه ڪئي اي ميل به ڪيائين ته ڪتاب جي هارڊ ڪاپي ٿي
سي ايس به ڪري ڇڏيائين ڪو گس نه ڏسي لاچار ڪتاب ڪئي
هڪ شام ويس پنا اٺائڻ هن ڪتاب جا پنا جيئن جيئن
اٺائيندو وڃان تيئن تيئن حيرانگي ۽ تجسس سان وري وري
سئون پڙهان ۽ نشري ٽڪڙن کي پنن تي لکي رکان وڃ جوڳي
ايتو پنڌ ڪيو اٿئي ايڏي منزل هئي اٿئي

خالد کي اٺون سندس ٺهڪن ۽ سانوري رنگت سبب
سيڙائي وڃان پر هن ڪتاب ۾ جيڪو خالد اهي ان کي سڃاڻڻ ۾
وقت لڳو. خالد جو ڊڪشن يا لکڻ جو ڏانء اهڙو جهڙو استاد

عبدالقادر جوڻيجو ويٺو ڳالهيون ٻڌائي جوڻيجي صاحب جي ڳالهه ٻڌائڻ جو انداز ئي نوالو ڊنهل جو سگريٽ مٺ تي اڌ گلو لکيل جنگه تي جنگه چاڙهي پنهنجي گهري مردائي آواز ۾ جڏهن ڪندو پارڪر جون خبرون ته ڏاڻي اٺ ۽ ڀاتي ڌاڙيل جهڙو اکين اڳيان جيسلمير کان نڪري ڪنهن ڳوٺ مان ڌاڙو هڻي مڙيا هجن استاد جون ڳالهيون اسانکي يونيورسٽي جي ڪلاسن کان وڌيڪ وڻنديون هيون تڏهن ئي ته اسان پنهنجي ماس ڪميونيڪشن شعبي ۾ ويهڻ بدران گهڻو وقت سندس سنڌيالوجي واري آفيس يا گهر واري ڊرائنگ روم ۾ ويٺا سندس قصا ٻڌندا هئاسين

مونکي سائين عبدالقادر جوڻيجو تڏهن ياد اچي ويو جڏهن خالد جي هر ڪتاب ۾ ڀاتي ڌاڙيلن بابت سندس لکيل ليک پڙهيم انهن ڌاڙيلن جي لٽ مار جا به ڪيئي قصا ٿر ۾ مشهور آهن جيڪي ڪيترائي ماڻهو رومنٽائيز ڪري پيش ڪندا آهن پر خالد عجيب ڪالهه لکي آهي ته ڀاتي ڌاڙيل ائين جا وڳ ڌاڙي مان ڪاهي وڃي جيسلمير کان نڪرندا هئا پر هنن ڪڏهن به ڳئون جو ڌاڙو نه هنيو ڇو ته ڳئون کي هندو مذهب ۾ ماتا جو درجو مليل آهي ۽ نه ئي هو ڪڏهن عورت تي هٿ ڪندا هئا عجيب رواداري، سهڻي واري سنڌ هئي جنهن جي ڌاڙيلن جي اکين ۾ ايترو حياءُ شرم هوندو هو ته هو ڳئون جو ڌاڙو نه هڻندا هئا. مونکي ڪنهن ٿريئي دوست ٻڌايو ته مٺي جي بازارن يا گهٽين ۾ ڪڏهن مسلمانن ڪاسائي به ڳئون کي سرعام نه ڪهندي يا سِير وجهندي. ان رواداري واري منهنجي سنڌ جا نقش ڪيئن پيا متجن سو هاڻي وڃي ڪو پارڪر ۾ پچائون ڪري ته وزيرستان ۽ وانا کان منتقل ٿيندڙ مخلوق ڪيئن پئي پنهنجي نوعيت جي مذهبي منافرت ڦهلائي

دنيا جا مختلف سماج پنهنجي پنهنجي معاشي، سياسي ۽ سماجي لقائن جي رونما ٿيڻ کانپوءِ بدليا آهن ۽ بدلجن پيا. انساني تعالٰه جو سفر صدين کان جاري رکيون پئي اچي. ان ارتقا جي نتيجي ۾ ڪروڙين ماڻهو جهنگلي سماجن ۽ جهنگلي پسماندگ مان

نڪري اچي شهري بڻيا ڪڪ پتي مان لڪ پتي بڻيا ۽ جديد ٽيڪنالاجي جي استعمال ۾ ٻين کان اڳرا بڻيا انهن شهري سماج وسائيندڙن جي ڪاميابي جون ڪهاڻيون نه اوهان هر هنڌ ڏٺيون ۽ پڙهيون هونديون پر هن سانوري جوڳي کي الاءِ جي ڪهڙي سجهي جو هي ڪتاب لکي ميدان تي رکيو اٿس ته پير جهل استاد ٿورو پٺيان مڙي ته نهار ڪهڙن قبيلن ۽ ڪهڙن ماڻهن کي پوئتي ڇڏي آيو آهن ان انساني ارتقا ۾ ڪهڙا قبيلو پوئتي رهجي ويا يا ان انساني ترقي جي ڊوڙ ۾ پنهنجي پنهنجي علائقن مان نڪري نه سگهيا، خالد هن ڪتاب ۾ انهن کي ڊوڪيومينٽ ڪرڻ جو تمام ڏکيو ڪم سولي ۽ سليس انداز ۾ ڪيو آهي هي پاڻ به جيئن ته اڻپڙهيل ۽ جهنگ جو ماڻهو آهي تنهنڪري اڃان تائين ٻاڻو لڪارين واري منافقت ڪونه سگهيو آهي جيڪي شهري ۽ ڪمپيوٽرائيزڊ دانش جي بنياد تي ڪٽ ايند پيسٽ پاليسي جا ماهر بڻيل آهن ۽ سندن سڪو هر جاءِ هلي ٿو پر هن يار پاڻ وڃي انهن قبيلن سان ملاقاتون ڪيون ۽ ساڻن روبرو وڃي حالي حوالي ٿيو، جن شايد جوڳي جو رلڻو ملڻو انداز ڏسي سوچيو هوندو هي به پنهنجي ئي ڪنهن پٽڪيل چپسي قبيلي جو ماڻهو پيو لڳي ويهاريو س گوڏ گوڏي تي رکي ڀرسان

خالد پنهنجي هن ڪتاب ۾ عجيب خبرون ڪيون آهن جيڪي سندس مشاهدي تي مبني آهن هن ڪنهن سنڌيافته ڏاهي وانگر ڪي تي سٺو ويه پڙهي ڪتابن جا ريفرنس ڪونه ڏنا آهن، پر انهن لاڏاڻو قبيلن سان ملي جيڪي پاڻ اڃان به اباڻي ڪرت ڪنهن ڪنهن صورت ۾ سنڀاليو پيا اچن، انهن سان ملي هن اهو ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته اهي لاڏاڻو قبيلو ڪرد ناهن نه ئي ڪٿان لڏي اچي سنڌ ۾ ساڻه پتي وري لڏي وڃڻ وارا آهن پر هي اوڀر کان ايل مخلوق آهي جن جي بصيرت ۾ بقول خالد جي نه پيڙهين کان پنڌ لکيل آهي خالد جو هي ڪتاب پڙهڻ کانپوءِ ئي معلوم ٿيو ته اهي صبور، راجپوت، گڙگلا، شڪاري غير آهن صبور جي تاريخ لکندي هو ٻڌائي ٿو ته اهي نٿ راج آهن نٿ آهن، يعني هي نٿ جي ڪال جا شاه

ڪاريگر هئا جيڪي دربارن ۾ ڪرتب ڏيکاريندا هئا جڏهن دربارن جو دور ختم ٿيو ته هنن جي درٻارين جو دور شروع ٿيو. اهي نت راج مان ڦري ڪيوترا ڪيئن ٿيا انهن ڪيوترين جي عاشقن کي ڪيڄو ڇو ٿو چيو وڃي ۽ سندن رهائشي جڳهيون پيڙا جي نالي سان ڇو مشهور آهن اهو ته خالد جي ئي زباني ٻڌجي ته بهتر.

هن ڪتاب ۾ اوهان کي لاڏاڻو قبيلن جي باري ۾ فرست هيند انفارميشن ملندي. جيئن گرگلا جن بابت خالد لکي ٿو ته هي ساڳي نڪ ۾ يعني ويجهن رشتيدارن ۾ شادي ڪن ٿي ڪونه گرگلن لاءِ هو لکي ٿو ته اهي ڄمن ٿي پڻ ۽ پيئن لاءِ ٿا ان ئي ليڪ پڙهڻ سان پتو پوندو ته گرگلا سوئر جو شڪار ڪري سندس گوشت سڪائي ٺري پيئن مهل کائين ٿا هلو اها گلهر ته سمجه ۾ اچي ٿي پر اهي گرگلا پنهجي ڌيءَ کي پرتائڻ مهل ڀلو ڪتو ڏاج ۾ ڪيئن ۽ ڇو ٿا ڏين اهو پڙهي مونکي ڏاڍو مزو آيو اوهان کي به دلچسپي هجي ته پڙهي ڏسو.

هن ڪتاب ۾ ٽوٽل خبرون آهن جهنگ جي ماڻهن جون ڪيل سو جيڪڏهن ڪو شهري بابو ان کي پور ڪندڙ سبجڪٽ سمجهي ته شوق سان نه پڙهي پر جي پڙهي ورتائين ته هو ڪنجوس واپارين جي دل جهڙين شهري سوڙهين گهٽين مان ٻاهر اچي ويندو کيس ريبارين جي خبر پئجي ويندي ته انهن ڪارا پڪڙا دودي سومري جي ڌڪ ۾ ڪونه پهريا هئا پر اها سندن ريت رسم رواج هيو. ريبارين باب خالد جو اهو انڪشاف پڙهي مونکي اڌ ٿريو ۽ اڌ شهري دانشور ياد اچي ويو جنهن حيدرآباد جي هڪ شاندار چانڊوڪي رات ۾ انهن ريبارين تي وڏي بريفنگ ڏني هئي هن وڏي رومانس سان ٻڌايو هو سومرا حڪمرانن جي ڌڪ ۾ ريباري به ڪپڙا ڪارا ڪيو پيا وتن هاڻي خالد کي ان تنقيد جو به منهن ڏسڻو پوندو ته هن ريبارين بابت قائم ڪيل مستند ۽ رومانسڪ راين کي آخر ڪيئن ۽ ڪهڙي بنياد تي رد ڏنو آهي.

خالد جي عجيب خوبي هن ڪتاب پڙهڻ کانپوءِ سامهون

آئي آهي ته خالد روبرو ڳالهه ڪرڻ جي هنر ۾ مون جيان ڄڻو آهي ۽ بنهه شرميلو پر لکڻ ۾ هو اهڙو منڊل وجهيو ڇڏي جو ماڻهو ليڪ پورو پڙهڻ کانسواءِ ڇڏي نه ٿو سگهي جنڊاوڙن بابت هن ڪتاب ۾ ليڪ پڙهي مونکي ٽنڊو الهيار جون اهي سوڙهيون گهڻيون ۽ قائمخاني محلو ياد اچي ويو جتي منهنجو اچڻ وڃڻ ته هيو پر آخري پيرو ماما فيضو سان گڏجي آئون ان جهوني خورشيد قائمخاني سان ملڻ ويو هيس جيڪو ماما فيضو کانسواءِ ڪنهن کي به لاچار هيو ان خورشيد قائمخاني جي زمينن تي به آئون ويو هيس جتي هن پنهنجي ڪولهي هارين جي ڳوٺ جي وچ ۾ پنهنجو هڪ آستانو ٺاهيو هو جنهن ۾ هن لنچ پاڻ تيار ڪئي هئي ۽ اسان ڪتابن جي ڪمپي ۾ اهو ڏسڻ گڏ گذاريو هو. خورشيد قائمخاني سان ٽنڊو الهيار جي هڪ مخصوص هوٽل تي مڇي سان ماني کائي مٿان سدس پسديده حلوو کاڌوسين ۽ پوءِ اچي جنڊاوڙن جي ان پاڙي پهتاسين جنهن جو دڪر خالد هن ڪتاب ۾ ڪيو آهي

جنڊاوڙن جون حالتون ۽ سڌن گهر مون به اکين ڏٺا آهن پر خالد ڏاڍي سهڻي انداز ۾ پيو ٻڌائي ته، پاڻ ۾ پنج پنج روپيا گڏ ڪري چرس پيئندڙ مرد ۽ ناس جي چپٽي چپ ۾ هڻندڙ هي قبيلو دربدر قبيلو آهي

ائين ئي هي لاکري جوڳي اصيل نانگ جهليندڙ جوڳين بابت به ڏاڍا دلچسپ قصا پيو ٻڌائي ته نانگن جي 172 قسمن منجهان بي پيري صرف لنڊي بلا آهي دل ۾ آيو ته فون ڪري جوڳي کان پڇان ته انسانن جي لکين قسمن مان ڪهڙا بي پيرا ۽ لنڊي جهڙا زهريلا آهن يار ڪجهه اسان کي به ٻڌايو هن ڪتاب ۾ شامل جوڳين بابت ليڪ پڙهڻ سان ئي پتو پوندو ته جيڪڏهن جوڳي پنهنجي ڌيءَ کي ڏاج ۾ اصيل نانگ جي مٺ، سيار سنگهي پوئي ۽ تازي ڪٽو نه سمجهو ڪجهه نه ڏنو

نانگن جي دنيا ۾ پيئڻ بلا کان ٿر جا ماڻهو بهتر نموني واقف آهن ان پيئڻ بلا جنهن کي ٿر ۾ ڦوڪشي به چون ان جو گڏيل ماڻهو جو علاج ڪيئن ٿو ٿئي. ڏاچيءَ جي ڪير ۾ پائي

ملائي پياريندڙ مومل مريضن جو علاج ڪيئن ٿي ڪري يا وري مريضن کي ايتو تڻگي الٽيون ڪرائي پيئڻ بلا جو زهر ڪيئن ٿو ڪڍيو وڃي اهو سڀ ڪجهه هن ڪتاب ۾ ڄاڻايل آهي صرف اهو ئي نه پر هرڻ جي شڪار ۽ شڪارين جي شوق بابت پڻ واه جو لکيو اٿس ته، ”خلير پلي ته 14 سئو ايڪڙ پٺي جا بندوق جي نال مان ڪڍي ڇڏيا.“ ان جملي ۾ سنڌ اندر خفتين لاءِ شڪار جي اهميت ڪيڏي نه اٿرائي نموني واضع ڪيل آهي

خالد هن ڪتاب ۾ لاڏاڻو قبيلن، شڪارين، خفتين ۽ ڪنڀارن جا احوال اهڙي ته پيرائڻي نموني پيو چٽي جهڙو هن اهي ڪم هٿ مان ڪڍيا هجن سندس هي ليک مختلف رسالن ۽ اخبارن ۾ آيل هوندا پر هڪ ويهڪ ۾ انهن کي پڙهڻ جو پنهنجو مزو آهي بلڪل اهڙو مزو جهڙو ان انگريز مائي جو ڪتاب، جنهن انڊيا ۾ جتن سان اٺ مهينا سال گذاريو، سفر ڪيو ۽ کير پيٽا تڏهن وري اچي ان جڀسي سفر بابت ڪتاب لکيائين ته واه واه ٿي وئي.

خالد آهي مون وانگر صفا اڻپڙهيل؛ جي ڊگري پڇيس ته ابا اٽلر پاس، پر سندس ڪم اهڙا جو اينٿراپالوجي وارا اچي بيهڻ تحقيق ڪن ته هي همراه ڪهڙيون پيو خبرون ڪري ته عرب تلور جي شڪار وقت عرب مٿو مارايو تلور جي گجي ڪنهنڪي ڏين ٿي ڪونه سندس ان ڳالهه جي تصديق آئون انڪري ٿو ڪريان جو اترو جاتي کان پريان ديوتا ۾ آئون به ويس باز جي شڪار بابت رپورٽ تيار ڪرڻ باز جي شڪار جي هيراڪ ملاحن پڻ اها ڳالهه ڪئي ته تلور جو گوشت ملي ويندو باقي تلور جي گجي عرب هرگز ڪونه ڏيندو.

هن ڪتاب ۾ واقعي به جهنگ جون ڳالهيون ڪيل آهن جيڪي توهان اسان جي اڄوڪي شهري ٿيندڙ نسل کي شايد ئي سمجهه ۾ اچن ڇو ته جيڪڏهن ڪنهن جي هڏي فريڪچر ٿيندي ته اهو ظاهر آهي ڪنهن نه ڪنهن آرٿوپيڊڪ اسپيشلسٽ ڏانهن ڊوڙندو پر هي جهنگن جا ماڻهو هن جون پنهنجون خبرون خالد لکي ٿو انهن ڪنڀارن بابت جيڪي هڏي جوڙ جو ڪم وڏي

مهارت سان ڪندا هئا چوي ٿو ڪاريگر جو هٿ ئي ايڪسري آهي جيڪو هٿ لائي ٻڌائيندو ته ڪٿان ۽ ڪيتري هڏي ٽٽل آهي ڪيئن جڙندي سندس اهو ليڪ پڙهي مونکي پنهنجو گونائي استاد رسول بخش ڪنير ياد اچي ويو جنهن منهنجي ڪاليجي فرسٽ يئر ۾ گولي لڳل ساحي بونٽ جون آپريشن بعد اهڙيون ته مالشون ڪيون ۽ پٿيون ٻڏيون جو سرحن پاڻ حيران هو ته هي ٻانهن سڌي ٿيئي ڪونه هئي ڪيئن سڌي ٿي

هي به هڪ ئي ڪتاب ۾ عجيب لقاء آهي رکيا اٿس اچو جيڪڏهن گهوڙن جي سوق تي نه خالد هر قسم جي گهوڙي جا حسب نسب ڪڍي ٻڌائي ٿو ته اها گهوڙي ٻا گهوڙو ڪيئن ٻوڙندو ڪيترو دور ڀري ٿو ۽ سوئي ٻاٽ پڻ اهو ٻڌائي ٿو ته شوقينن کي گهوڙن سان عجيب عشق ٿي وڃي ٿو جيئن ڪاڪو سحر چانڊيو جيڪو حيدر ڪٽ تي ڪريو تڏهن به چوندو رهيو ته منهنجي ڪٽ گهوڙي جي پاسي ۾ رکي ته جيئن هن ڏاٽ جو آواز ٻڌان ته نند اچي به ته سد به ٿي اچي

اهي خالد جا ڪمال آهن جنهن هڪ ئي ڪتاب ۾ اصولن ڌرتي ڌارين جي لاڏاڻو قبيلن جا حسب نسب سندن ئي جهوپڙين ۽ پکن ۾ وڃي ريكارڊ ڪيا ۽ لکيا آهن انهن ليکن کي اڃان به وڏائي سگهجي ٿو منهنجي خيال ۾ خالد وٽ انهن قبيلن بابت معلومات تمام گهڻي آهي پر هن انهن ٻاٽ جيڪي ليک لکيا آهن سي اخبارن ۽ رسالن جي گنجائش کي نظر ۾ رکي لکيا آهن جنهنڪري اهي محدود ٿي ويا آهن هن وٽس موجود وسيلن آهر اهو ڪم سو ڪيو آهي ڇو ته لاڏاڻو قبيلن جيان سنڌ ۾ لاڏاڻو لڪارين کي به ڪو سرڪاري يا غيرسرڪاري ادارو سهڪار نٿو ڪري ته هو ڀلي دل کولي تحقيق ڪن ۽ لکن پوءِ سندن ڪتاب ڇپرايا ويندا اهڙي سهوليت انهن ڪاپي ۽ پيسٽ جي ماهر محققن لاءِ عام جام آهي جيڪي ٻيو ڪو موضوع نه ڏسي شاھ جي شاعري ۾ زرعي گاه جو ذڪر ۽ سندس اهميت جهڙن موضوعن تي به ڀي اڀج ڀيون پيا ڪن پر هي اصل ڀي اڀج ڀي جهڙا موضوع خالد جهڙن ڪنگال لڪارين

جي حصي ۾ ٿا اچن جيڪي پنهنجي هڙان وڙان خرچ ڪري لاڏاڻو قبيلن کي ڊاڪيومينٽ ڪن ٿا خالد کي اهي ليکڪ احان تفصيل ۾ لکڻ کپن، اها منهنجي خواهش آهي باقي سندس حالتون ان جي اجازت ڏين ٿيون الاءِ نه اهو ته هو پاڻ ڄاڻي ٿو هن ڪتاب ۾ لاڏاڻو قبيلن سان گڏ ڪجهه پروفائيل به ڏنل آهن. جن مان ديني ۽ بينن فارم، فقير مقير ڪنڀار، ڪامريد اومومل مسافر، پارومل ڪولهي ۽ ٻين جي زندگين تي بهترين پروفائيل لکيل آهن

پر مونکي هن ڪتاب جو اهو حصو وڌيڪ وڻي ٿو جنهن ۾ هن لاڏاڻو ۽ غير روايتي ماڻهن ۽ قبيلن تي لکيو آهي ان حصي ۾ سندس لکڻ جو انداز تمام بهترين آهي جنهن ۾ هو جڏهن پيرين جو خيرون ٿو ڪري ته ٻڌائي ٿو ته ڪاڪو سوڍو رونجهو پنهنجي دور جو وڏو پيري هو هاڻي ته رهيو پنهنجو پير به ڪونه ٿو سڃاڻي پر هن وٽ پنهنجي دور جون وڏيون يادگيريون آهن ان ۾ هو ٻڌائي ٿو ڪيئن نه هلندڙ برسات ۾ چوري ٿيل گهوڙين جا پير ڪشندا هو به تڏهن وڃي چورن جي ڳوٺ پهتا جڏهن چورن گهوڙيون ٽمائي هٿ منهن ڏوئي ماني پئي ڪاڏي پيرين جو اهو نسل سنڌ مان ناياب ٿي ويو آهن. حالانڪ سندن جڳهه فوج جي پاليل ڪوچي ڪٽن اچي ورتي آهي پر انهن جديد ڪٽن راڄ ويڙهائي ڇڏ ڪيا آهن. پر مجال آهي پراڻن پيرين جي جو هو چورن ۽ پاڳين جا جهيڙا ڪرائين هاڻ ته چور به جديد ٿي ويا آهن پنهنجو پير ڇڏين ٿي ڪونه پر ان ۾ خالد جي ڳالهه ورنهار لڳي ٿو ته بس پاڳي جو ڪو به ناهي سڀ چور جا آهن.

اهڙين خبرون ڪرڻ واري خالد، جنهن کي آئون سدائين جوڳي چونڊو آهيان، ان خالد جي ڪتاب منهنجون ته سياري ۾ به ننڊون حرام ڪري ڇڏيون. توهين پڙهي ڏسو پوءِ راءِ قائم ڪريو.

نثار ڪوڪر

حيدرآباد

2 جنوري 2014

دربدریون، دکاء، رولاکیون

وري هڪڙي ننڍڙي ويساهين کان پوءِ هيٺين چڪ گاڏي ته لکڻ وارو خفت ڪجي. انهي لکڻ واري خفت ۾ پاڻ ڪهڙا خفتي آهيون، اهو ته اوهان کي ئي طئه ڪرڻو آهي پسر هن پيري خفت ۾ لهڻ کان پهريون اهو اسان طئه ڪيو هو ته ڪهڙي جوءِ ڏانهن جهنگ مسهن ڪيو سو هن پيري ڪتابن جا پٽ اٽلائڻ ۽ پنهنجي عقل ۽ دانش واري اجائي لپاڙ هٿ ٻدران پنهنجي ئي آس پاس هٿوراڙيون هنيون آهن انهن ۾ جيڪو ڪجهه پنهنجي هٿ لڳو آهي سو جيئن هو تيس اوهان جي اڳيان آهي ڪڏهن ڪڏهن اهڙا لفظ به اسان جيڪي اوهان جي ڪنن نه هن کان اڳ ٻڌا هوندا به وري اوهان جي اکين ڏٺا هوندا به ڪجي ڇا هو جيڪو اکر، ڳالهه، تحرير، مذهب، هن ملڪو آهي پاڻ هنن جو تيئن اکر اکر ڪري لکيو آهي، اوهان ڪڏهن ڪڏهن ڏکيا حملا ٻيا ڪاما ۽ فل اسٽاپ جي پڙهي پڙهڻ نه ڪندا به ڪجي ڇا هو ٿر جي واري جي پنڌ ۾ سامهون پئو ٿو به ڪڏهن ڪڏهن اهي به ٿي وري فل اسٽاپ آهي پر اها اميد آهي به هر حملو پڙهي وري اڪيون حملو اوهان کي سڌو سرور ڪندو جنهن هڪڙي پٽ جڙهن ڪپو، وري اڪيون پٽ سڏيندي آهي بولي وارو ڪمال به پنهنجي تخليق ناهي اها ته پاڻ کي ورثي ۾ ملي آهي ماروٽن کان پنهنجا ڪن آهي لفظ ٻڌندا آيا آهن هنن لکڻين ۾ گهڻيون تهيون اکين ڏسيون ڳالهيون آهن پر ڪي ڪنن ٻڌيون ڳالهيون به آهن پر ڪنن ٻڌي ڪا به اهڙي ڳالهه ناهي ٿئي جيڪا ٻڌائيندڙ اکين نه ڏسي هجي رول قبيلن انهن پڪيراجن جي پڪن ۾ وهندي آرت جي بي قدرتي ۽ بدحالي به ڏٺي آهي هنن جي هي پيڙهي ته پنهنجي اڳئين پيڙهي جي آرت جي اکين ڏٺي شاهد آهي پر اڃان اڳئين پيڙهي پنهنجي ايندڙ نسل کي ئي سگهي هنن جي جسر فروشي ۽ پنڌ واري پٽ جا داستان ٻڌائي جهونن جوڳين جو نانگ بلا جي جهلڻ وارو فن ته هاڻ نانگن تي تحقيق ڪري دوائون ٺاهيندڙ ڪمپنيون به ڪري ٿيون سگهن پر مرلي تي نانگ جو جهولائڻ ئي سگهي ٿو آهي ڪمپنيون به نه ڪري سگهن موسميات کاتي ۽ ٿر وارن ڏوڪرن جي اڳڪٿين تي بحث هلندڙ آهي اها ڳالهه اڃان ٿئي ناهي پر اڳتي هلي هنن ڏوڪرن کان پوءِ ڪير هوائن جي تبديل ٿيندڙ رخن ۽ ڪڪرن جي رنگ ماڪوڙين جي ننگري وتن مان ٿي سگهي ٿو موسم جو حال نه به ٻڌائي سگهي

انهن ڪرادرن ۽ قبيلن جي رولاڪين، دربدرين ۽ ڏڪن جا داستان ته لکڻ ۾ آهن، پر پاڻ ڪو گهڻيون رولاڪيون ناهن ڪيون. اهي ڪردار ۽ قبيلو پنهنجي آس پاس موجود هئا پاڻ رڳو اونهارين جي جهوڪ تي ويا آهيون ۽ ڪيوترين جي پيڙن جا پنڌ ڪيا آهن باقي هن ڪتاب لکرائڻ لاءِ مواد به انهن ڪيوترين، جوڳڻن، مدارن، اوسارين ۽ شڪارين وٽان مليو آهي.

آئون ته اهو ٿو سمجهان ته هن ڪتاب جا ڪيترائي ليکڪ آهن مون رڳو ٻين کڻي اهي اکر پنن تي لکيا آهن مواد ته انهن جو آهي هي ڪتاب انهن جهنگ جي ماڻهن جو لکيل آهي انهن آرٽسٽن جي آرٽ جو ڪمال آهي.

هي ڪتاب ڪو انهن قبيلن ۽ ڪردارن تي مڪمل ڪتاب ناهي ڇو جو انهن ڪردارن ۽ قبيلن جي ڪيترائي رڪ آهن هي حرف آخر ناهي هي هڪڙي رڪ آهي اڳتي ڪير انهي پٺڌ ۾ ٻي رڪ به وڌائي سگهي ٿو.

هنن لکڻين کي ٿي سگهي ٿو مون وارو اهو يار طبيب آريسر اکر اکر ياد به ڪري ويو هجي جنهن هر اکر لکڻ کان پهريئين به پتو آهي ته ڇپجڻ کان پهريئين به ۽ هنن موضوعن تي لکڻ لاءِ مون کي سائين مسعود لوهار مسلسل اتساهيندو رهيو ته توکي انهي پاسي ڪم ڪرڻ گهرجي نه پر تنهنجي ذميواري آهي ڪر ۽ انهن لکڻين تي فيڊ بئڪ به ڏيندو رهيو سائين عزيز سولنگي مون کي ڪاوش ۾ اسپيس نه ڏي ها ته ٿي سگهي ٿو انهي ڪتاب جو اهين لکڻ ممڪن نه ٿي سگهي ها اهو پڻ هڪڙو اتساهه هيو ۽ همسفر گاڏهي جو پيار به هنن جڏهن سائين ممتاز بحاري ۽ ياسين حوثيجو ماءُ پئليڪيشن طرفان هي ڪتاب ڇپرائي رهيا آهن ته آئون سندن احسان مدد آهيان نشر ڪرڻ جنهن جا آرٽيڪل آئون ور ور ڏئي پڙهندو رهيو آهيان آريسر صاحب جنهن تي، مون جڏهن قلم کنيون ته پهريون اکر سڏيس تي، لکيو هو انهن ٻنهي منهنجي ڪتاب تي لکيو آهي اهو مهسجي لاءِ وڏو اعزاز آهي نصير منهنجي خيالن جو هر راز رهيو آهي.

خالد ڪنيار

نهنجو مهراڻو ٿر

03362339960

رولاڪ قبيلو ڪير آهن ۽ ڪٿان آيا؟

هي جيڪي جتان ڪٿان پيا تڙجن، دربدريون ڪن ۽ ڌڪا کائڻ، جن جي نصيب ۾ پيڙهين کان پنڌ لکيل آهن، انهن رولاڪ ۽ دربدر قبيلن جا ابتدا سبتا پيرا ڪيترن ئي پيرين ليکيا آهن. اهي هنن قبيلن جا سبتا پيرا ليکيندڙ پيري ته وڃي پرديس مان اڳتي نڪتا آهن چون ٿا هي رولاڪ قبيلو رولاڪيون ڪندا ڌڪا کائيندا وڃي يورپ ۽ رومانيا مان اڳتي نڪتا آهن هنن جي اتان وڃي نڪرڻ جا سبب هو ڪيترائي ٻڌائن ٿا هڪڙا چون ٿا ته هي هتان رلندا پنندا ڌڪا کائيندا وڃي اتان نڪتا، ٻيا وري چون ٿا ته مختلف وقتن تي حملي آورن حملي وقت هنن کي غلام بڻائي مختلف ملڪن ۾ وڃي روليا آهن، ۽ وڪرو ڪيا آهن. ڪي وري چون ٿا ته حملي آورن جي حملن وقت هي ٿاهه کائي ڊپ ۾ پڳا آهن، پوءِ جيڏانهن ڪڍڻ اودانهن پنڌ، بس جيئرا وات اوتريون ڳالهيون آهن. پر جن پارکو پيرين هنن قبيلن جا ابتدا پيرا ليکيا

آهن سي هنن جا پيرا اوهانڙيندا ابتدا پيرا ڪندا اچي اتي دنگ ڪيا آهن ته هي سنڌو ماڻهي جا درياءُ جي ڪناري تي وسندڙ اصلوڪا رهاڪو آهن هي اهي ئي جهنگلي قبيلا آهن جيڪي هاڻ دراوڙ سڏجن ٿا، جن کي اچي آرين پنهنجي ئي وطن ۾ بي وطن ڪيو هي تڏهوڪا ٿاهه کاڌل قبيلا آهن، انهن ڏينهن کان وٺي سرن جا پڪال ڳڏهن تي پيارلن اهي ٿيون پارکو پيرين جون ڳالهيون جن مان اڪثر پارڪن ڪتابن مان ئي پير اهاڙيا آهن پرديس ڏانهن پير ڪشي وڃي ڪٿائيندڙ به ابتدا پيرا ڪندڙن جي انهي راءِ سان سهمت آهن ته هي دراوڙا ئي آهن

هاڻ جي ڪڏهن انهن رولاڪ قبيلن سان رولاڪيون ڪيون ۽ ڏاها پڇاڻيا ته اڃان هڪڙا پيرن جا نشان ٻيا به ملي پوندا جيڪي پيرا دراوڙن ڏانهن وڃن ٿي ڪونه ٿا اهي پيرا اتي ئي پيل نڪرن ۽ ڪجهه ٻين اصلوڪن رهاڪن ۾ ڪٽن ٿا هاڻ اوهين انهن رولاڪ قبيلن جي ”ڏيرن“ ۽ ”پيڙن“ تي وڃي انهن جي ڪائن وارن پکن ۾ ويهندا ۽ هنن کان ئي هنن جا پيرا ڪٿائيندا ته هنن مان ڪو چوندو ته آئون رانور راجپوت آهيان، ڪو چوندو اسين مرڪٽ آهيون، جيڪا پيلن جي نڪ به آهي ڪبوتر پنهنجو پاڻ کي راجپوت سڏائن ٿا. گرگلا پنهنجو پاڻ کي راجپوت سڏائن ٿا ۽ انهن ۾ ڪجهه پيلن جي نڪن وارا به آهن، جيئن مرڪٽ، ليڙيا، ڪاريندا جنڊاوڙن ۾ باقائدا پيل ذات به آهي ته راجپوت به. ٻيو هنن قبيلن وارا ماڻهو گهڻي ڀاڱي هندو مت سان تعلق رکن ٿا، اهي به ديوين ۽ ديوتائن جا پوڄاري آهن، جن مان گهڻا ته راما پير جا مڃيندڙ آهن انهي ڪري هي، انهن جو مذهبي طرح به حصو آهن ٿيون، جيڪڏهن اوهان هنن ماڻهن جي زبان ڏسندا جيڪا هي ڳالهائڻ ٿا اها به گهڻي ڀاڱي مارواڙي ۽ گجراتي آهي، ڪشي ڪشي جيسلمير وارو لهجو به آهي اڃان تائين هو اها ئي ٻولي ۽ لهجو ڳالهائڻ ٿا، جيڪو سنڌو ماڻهي سان تعلق نٿو رکي. هنن قبيلن جو جيڪڏهن توهان لباس ڏسندا ته اهو به سنڌو ماڻهي وارو ڪونهي، توڙي جو هاڻ هنن وٽ اصلوڪو لباس ڪونهي رهيو، پر وري به هي جيڪو پائڻ ٿا، اهو گجرات، مارواڙ

۽ جيسلمير وارو آهي هڪڙي ٻي ڳالهه ته نڪر ۽ پيل صرف سنڌو ماڻر جا رهاڪو ناهن، انهن مان گهڻا اوڀر جا رهندڙ به آهن جيڪڏهن هنن قبيلن کي ڏسجي ته هي اوڀر مان آيل لڳن ٿا، پوءِ اهي جوڳي هجن، ڪپوترا هجن جيڪي اتي بازيگر سڏجن ٿا، مداري هجن جيڪي هتي مڇلا سڏجن ٿا، گئواري يا هجن جيڪي هتي گرگلا سڏجن ٿا، يا جنڊاوڙا هجن، هو اوهان کي اهو ٻڌائي ڏيندا ته اسان پالڻ پور جا آهيون، ڪي وري چوندا انهن ٻارن ۾ جهوٽ ۽ راڍڻ پور جا آهيون، پنهنجو ڏس اوڀر ۾ ڏيندا هتي هنن جو بس ٿر جي آس پاس مڙهه مقام هوندو، جيئن ڪپوترن جو عمرڪوٽ ۾، گرگلن جو پٽ پائتي ڪپري واري ٿر جي ڪس ۾ بس هي هتي ٿر جي ڪس ۾ رهيا پيا آهن

هاڻ پهرين اچون ٿا انهي ڳالهه تي ته اهي پيل، نڪر يا ٻين قبيلن جا ماڻهو انهن سان ڪيئن اچي مليا، يا اهو مختلف قبيلن جو مڪسچر رولاڪ قبيلن ڪيئن ٺهيا انهن جي فليل جو هڪڙو بنيادي سبب انهي ڏينهن ۾ مضبوط پئڄاڻي نظام هو، انهي مان جنهن کي به نيڪالي ملي، اهي اچي هنن سان مليا سائين منگل سنگهه ڏانڊل مٺي وارو چوي ٿو ته جڏهن ڪنهن راجا، مهاراجا يا راڻي جي خلاف راڻپ يا راجاڻي حاصل ڪرڻ لاءِ هن جو پاڻ يا ڪو ٻيو رشتيدار اندروني طور سازش ڪندو هو ۽ انهي سازش جي خبر جڏهن راجا يا راڻي کي پوندي هئي، تڏهن اهو راجا يا راڻو انهي سازشي کي سزا طور ڪاري گهوڙي تي ويهاري، ڪارو ويس پارائي، ڪارو پٽڪو ٻڌائي، ابتي تلوار سوار جي هٿ ۾ جهلائيندو هو تلوار جو منهن سوار ڏانهن هوندو هو ابتي ڍال جهلائي پوءِ سڄي راج ۾ اعلان ڪرائيندو هو، جيڪو هن سان وڃڻ چاهي اهو پلين وڃي پوءِ انهي کي انهي راڻي جي ست راجي راجاڻي مان ٻاهر ڪڍيو ويندو هو انهي جو انهي رياست ۽ راجاڻي ۾ پاڻي پيئڻ به منع هوندي هئي، انهي کي ديس وٽو ڏيڻ چئبو هو پوءِ اهي ديس وٽو ڏيل همراھ ڪڏهن ڪڏهن ديس مان ٻاهر وڃي، انهي راجاڻي ۽ رياست ۾ ڌاڙا هڻي، انهي ديس جو امن خراب ڪندا هئا انهي کي ڀروڻيا چئبو هو پر

انهن مان جيڪي نڪرندا هئا، انهن مان ڪي اچي انهن رول قبيلن سان ملندا هئا پوءِ اهي انهن سان رهي انهن ۾ ملي ويا. ٻيو سائين تلجا رام پيل چوي ٿو ته پيلن جي پئنجائت ايتري مضبوط هئي، جو انهي جو فيصلو انگريز سرڪار وٽ به قابل قبول هوندو هو. انهي پئنجائت جي فيصلي ٿيڻ وقت ڇا هوندو هو جو گول ليڪو ڪڍيو ويندو هو، انهي ليڪي جي هڪڙي پاسي فريادي ٿر جا ماڻهو ويهندا هئا ۽ ٻي پاسي ڏوهاري ٿر جا ماڻهو ليڪي جي وچ ۾ پئنجائت جا پنج چڱا ويهندا هئا ۽ ٻيو ڏوهاري ويهندو هو. انهي ليڪي ۾ ٻي ڪنهن کي به اچڻ جي اجازت نه هوندي هئي، جيڪو اهو ليڪو ٽپندو هو انهي کي به ڏوهاري سمجهي سزا ڏني ويندي هئي چون ٿا ته راتي چندر سنگهه جو پيءُ راڻو ارجڻ سنگهه عمرڪوٽ وارو اهو ليڪو ٽپيو هو، جنهن تي پيلن جي پئنجائت راڻي کي ڏوهاري قرار ڏنو هو ۽ هڪ ٽڪو ڏند رکيو هو جنهن تي راڻي چيو هو مون تي ٽڪو ڏند نه وڌيڪ ڏند رکڻ، آئون ڍاٽ جو راڻو آهيان پوءِ ٻنهي ڌرين جون ڳالهيون ٻڌي پوءِ فيصلو ٻڌايو ويندو هو. انهي فيصلي ۾ جيڪڏهن ڏوهاري جو ڏوهه ڪو وڏو هوندو هو ته اتي پئنجائت ڪارڪ وڌيندي هئي ڪارڪ وڌڻ انهي ڳالهه جي نشاني هوندي هئي ته انهي ڏوهاري کي برادري مان ڪڍيو وڃي ٿو. انهي سان سڀ واسطا ختم ڪيا ويندا هئا، ڪو به برادري جو ماڻهو انهي ڏوهاري سان ڪوبه واسطو نه رکندو، جيڪڏهن ڪنهن شادي يا ماني ۾ انهي همراهه اچي ماني کاڌي ته انهي مٽي جي ڦيلي کي لتون هڻي ڀڳو ويندو هو انهي همراهه کي ليلها ڏئي ٻاهر ڪڍيو ويندو هو. پوءِ پئنجائت مان نڪتل ماڻهو وڃي انهن قبيلن سان مليا هڪڙا اوهان کي انهن رول قبيلن ۾ اهي نڪتل ماڻهو به ملندا.

ٻيا هنن قبيلن ۾ اهي قبيلا آهن، جيڪي مهاراڻي پرتاب سنگهه چئوڙ گڏ واري ۽ اڪبر جي وچ ۾ لڳل جنگ جي نتيجن ۾ اهو قسم کائي نڪتا ته جيسائين بادشاهي مهاراڻا کي واپس وٺرائي نه ڏينداسين تيستائين گهر اڏي نه ويهنداسين جنهن ۾ لوهار آهن، جيڪي هاڻ گهر اڏي نه ويا آهن، پر پنهنجي گهر جو چلهو مستقل

تبدیل ڪندا رهندا آهن اهي لوهار چتور گدی ۾ هٿيار ٺاهيندا هئا پیل واڙو به اتي چتور گدی ۾ آهي پیل مهاراجا جي سپاهه هئا، سو مهاراجا پرتاب سنگھ موجوده جيسين جو ڏاتار هو. اتي انهن کي اسٽيٽون ڏنيون هيون، جنهن ۾ لوهاريا، اسٽيٽ، گئواريا ۽ پیل واڙو به اتي آهن ٻيا اهي جيسي ٿيا آهن، جيڪي يا ته ڪلاڪار هئا يا ڪاريگر هئا، جيئن ڪبوتر يا زيگر هئا، يا بانس جي راند ڪندا هئا جيئن مچلا مداري هئا، جنهن جي ڊبلي تي باندر نچندا هئا جيئن گرڪلا ٻارڙن جا رانديڪڙا ٺاهي وڪڻندا هئا جنداوڙا جنڊ وڪڻندا هئا جوڳي نانگ جهليندا هئا اهي سڀ رولاڪي وارا ڪم هئا آهن، پوءِ اهي ٻيا نگر نگر ڦرندا هئا، اڄ هتي ته سيائي هتي هنن جي ڪلا ۽ ڪاريگري وارو ڪم هو ئي رولاڪي وارو ڪم ڳوٺ ڳوٺ ويڃڻ ڪرتب ۽ ڪلا ڏيکارڻ ۽ ڪاريگري سان هٿ جي ڪلا وڪڻڻ، انهي ئي هنن کي رولاڪ بڻايو.

هاڻ اهي سڀ ڪلا ۽ ڪاريگريون جديد ترقي واري دور ۾ اهميت وڃائي ويون آهن پوءِ هنن ئي قبيلن پنڻ، جسم فروشي ۽ ٻيا ڪم ڪرڻ شروع ڪيا اصل ۾ هي هتي جي ئي ذاتين مان آهن، ڪلاڪار ۽ ڪاريگر آهن، بي قدري هنن جا هي حال ڪري ڇڏيا آهن.

ڪبوتراءِ ڪبوترين

هنن کي ڪبوتراءِ ڪبوترين ئي ڪيا آهن ڪبوترين جي ڪار جيئن ورنڊڙ بدن هنن جي قبيلي جو نالو ئي تبديل ڪري ڇڏيو ته هي نت راج آهن، چون ٿا ته نت ويڌ به آهي نت جي معنيٰ ئي ناچ آهي بانس واري راند هن قبيلي جي سڃاڻپ آهي انهي ئي بانس واري راند جي پٺيان هنن تي ڪبوتر نالو پيو آهي انهي راند ۾ ڇا هوندو هو جو وچ ۾ بانس ڪوڙيو ويندو هو. انهي ئي بانس کي چار رسن سان ڪلا ڪوڙي، چئن ڪنڊن تي قابو ٻڌو ويندو هو، پوءِ انهي ڪلي سان ٻڌل رسي تان ڪبوتر ڇڙهي بانس ڏانهن ويندي هئي بانس تي پيرن سان هلندڙ ڪبوتر ڇڏهن وچ تي پهچندي هئي، تڏهن هيٺان بيٺل ڪبوتر رسي کي لوڏو ڏيندو هو، انهي لوڏي اچڻ سان ئي ڪبوتر وڏي قزتي سان پنهنجا پٺي پير رسي ۾ اٽڪائي ڇڏيندي هئي، پوءِ انهي رسي ۾ پيرن جي مدد سان پٺي لڏندي

هئي. اهو ئي ڪام جيئن ورنڊڙ بدن، رسي ۾ لڏندي لڏندي وري پيرن سان رسي تي هلڻ لڳندو هو، انهي رسي تان هلندي هلندي وڃي بانس جي چوٽي تي پهچندي هئي. انهي بانس جي چوٽي تي وري هڪڙو ڪاٺ مان ٺهيل چرڪو هوندو هو، انهي چرڪي تي ڪبوترِي سمهي رهندي هئي پوءِ هو اتي انهي چرڪي کي پنهنجي هٿ سان گهمائيندي هئي، انهي چرڪي کي گهمائي پنهنجون ٻئي ٻانهون ۽ تنگيون پرن وانگر ڪندي هئي ته سمورو هجور هڪ آواز ٿي چوندو هو، ”ڪبوترِي ڪبوترِي“. ايئن اهي نٿ راج مان ڦري هي ڪبوترا ٿيا ڪبوترن جو چوڻ آهي ته انهي بانس واري راند ۾ ڪيتريون ئي ڪبوتريون اتان وڃي ڪريون به صحيح هنن جو ته اهو چوڻ آهي ”اسان وٽ ڪو جادو نه هو ڪونه بس راند هئي. راند ۾ ته ايئن به ٿي سگهي ٿو.“ خير اها ڪبوترِي وري رسي تان واپس لهندي هئي انهي ئي رسي تان لهڻ کانپوءِ اها ئي نٿ راج ڪبوترِي وري اتي پنهنجي جسر جا ڪرتب ڏيکارڻ شروع ڪندي هئي بانس تي ناچ، زمين تي بال وانگر ويڙهي بولائيون کائڻ، ورنڊڙ جسر جي ڪلا ۽ ڪرتب ساري هجور کي منڊي ڇڏيندو هو جتي ڪبوتريون پنهنجي جسر جا ڪرتب ڏيکارينديون هيون اتي وري ڪبوترا لٽ واري ويڙه جا وڏا ڪاريگر هئا. ڪبوترو هڪڙو لٽ سان هجي سامهون پلين پنجاهه همراهه لئين سان هجن پر حرام جي ڪبوترِي کي هارائي سگهن ڪبوترن جو چوڻ آهي ته انهي زماني ۾ اسان کي جانباز به سڏيندا هئا انهن لائڙين ڪبوترن جو درٻارن ۾ وڏو قدر ۽ عزت هئي اهي نٿ راج ڪبوترا ۽ ڪبوتريون، جڏهن راجائن مهاراجائن جي درٻارن ۾ ڪرتب ڏيکاريندا هئا، تڏهن ڪبوترن جو چوڻ آهي ته هڪڙي ڏينهن جي ڪمائي سڄو سال پيا کائيندا هئا، درٻارن ۾ هنن جي ڪلا جا قدردان هئا. درٻارن وارو دور پورو ٿيو ته هن قبيلي جي درٻاري جو دور شروع ٿيو اتان هنن گڏهن تي لڏا کنيا، پوءِ چپسي ٿي درٻر ٿيا ڪبوترن جو چوڻ آهي ته اڳي جڏهن اڃان آبادي اينري ڪونه هئي، تڏهن ڪبوترا لڏن جي صورت ۾ پيا گهمندا هئا. ڪنهن وڏي ڳوٺ کان ڀرتي

ميدان ڏسي اتي ئي لڏو لاهيندا هئا، پوءِ انهي ڳوٺ ۾ بانس واري راند ڪندا هئا. ڪبوترن جي لڏي جي سڃاڻپ ئي اها هوندي هئي ته انهي لڏي جي گڏهن تي بانس پڌل هوندا هئا پوءِ جڏهن آبادي وڌي ۽ غير آباد زمينون آباد ٿيون ته ڪبوترن به لڏا کڻڻ ڇڏيا پوءِ وڃي زميندارن جي ڳوٺن کان ٿورو پرتي انهي زميندار کان پنهنجي ويهڻ جي اجازت وٺي اتي ئي پڪا هڻي ٿانڪا ٿي ويهي رهيا. مٿان وري ميلن ۾ سرڪس لڳڻ شروع ٿيا ته ڪبوترن جي بانس واري راند به بيهه رهي. اتان ڪبوترين جي لڪڻ جيئن ورنڌڙ جسر وارو ڪرتب ڪنهن ڪمائي جو ذريعو نه رهيو نسلن کان ڪلا جو پورهيو ڪائيندڙ هنن ڪلاڪارن جي ڪلا بيهي رهي تڏهن هن وٽ ٻي ڪا واھ ته هئي ڪونه سو هنن ۾ پئڻ واري پٽ اتان پڪي پوءِ هنن ڪبوترن ۽ ڪبوترين پئڻ شروع ڪيو. راجائن جي درٻارن جا روح رلي دردر تي پندا رهيا جڏهن اهي ڪبوترين پئڻ لاءِ ”پيڙن“ تان نڪتيون ”پيڙو“ ڪبوترن جي ڳوٺ کي چئبو آهي، تڏهن خفتين جون اڪنيوبه ڪڪڙيون ٿيون اتان ئي انهن پيڙن جو راتريون روشن ٿيڻ شروع ٿيون. ڪيترن ئي پجيرو ۽ ويگو گاڏين سان گڏ پيادن جا راتين وارا پنڌ پيڙن تي کڻڻ شروع ٿيا، پيگن سان پيڙن جون راتيون مدهوش ٿينديون ويون. ڪبوترن جي پيڙن جي اها سڃاڻپ وڃي رهي ته پيڙي تي رڳو پيگ خالي ناهن ٿيندا، پر خفتين جا ڪيسا به خالي ٿين ٿا. ڪيترن جاگيردارن جون جاگيرون پيڙن پوريون ڪري ڇڏيون. ڪبوترين پيڙي تي ايندڙ کي ”ڪيجو“ چونديون آهن. هڪڙا ڪيجا پيا وري دل وارا ڪيجا، دل واري ڪيجي وٽ ڪبوترين پاڻ هلي وينديون آهن ۽ ان کان پئسا به ناهن وٺنديون، اهي ڪيجن ۽ ڪبوترين جي عشق جا داستان ڪيترن ئي اونداهين ۽ ساهين راتين ۾ ڪچهرين جا موضوع رهيا. ”ناري“ جي وڏن وڏن جاگيردارن ۽ وڏيرن جي گهرن ۾ ڪبوترين وهانئجي به ويون، انهن مان هنن کي اولاد به ٿيا. اڄ به ناري ۾ ڪيترن ئي وڏيرن جي گهرن ۾ ڪبوترين ته آهن ئي آهن، اهڙي ڪا وڙلي ناري جي وڏ گهراڻي واري ذات

هوندي، جنهن جي گهر ۾ ڪبوترن نه هجي پر ڪبوترن جو
چوڻ اهو آهي ته ڪبوترن ڪڏهن به ڪا ڪبوتر پيڙي نان ڪهن
کي پرڻائي ناهي ڏني. پلين اهو ڪيڏو وڏو زميندار جاگيردار يا
اثر رسوخ وارو ماڻهو ڇو نه هجي، پر انهي جي چوڻي جا ڦيرا
پيڙي ٿي بي ذات واري ساني ڪونه ٿيا هوندا پنهنجي زور تي
ڪو ڪٿي وڃي ته پلين! اسين غريب ماڻهو آهيون ڇا ٿا ڪري
سگهون. ڪيتريون ئي ڪبوتريون پڇي وڃن ٿيون ڪيتريون
ٿي شادي شده ڪبوتريون پنهنجي عاشقن سان گڏ پهي ويون پر
ڪوترا چون ٿا اسين مسڪين ماڻهو ڇا ٿا ڪري سگهون؟ ڏاڍن
ماڻهن متعلق ڪبوترن جو ته اهو چوڻ به آهي ته، اسان انهي
معاملي ۾ مرحوم پٽي صاحب ٽائين به پهتا هئاسين پر ڪجهه نه
ٿيو، بس ڪبوترن جو سنڌ ۾ مڙهه مقام عمرڪوٽ لڳ رئيس
اميد علي خان لاشاري جو ڳوٺ آهي سڄي سنڌ ۾ ڪبوترو
ڪٿي به راهه رباني وٺي، پر انهي جي مڙهه کي هتي اچي مٽي
حوالي ڪيو آهي پوءِ جي اهو گهر غريب هجي ته به پني سني،
پٽي سٽي مڙهه کي اتي ئي پڄائيندو ڪبوترن ۾ صرف هڪڙي
نڪ ٻاريندي آهي، باقي سڀ پوريندا آهن. ڪبوترن جو چوڻ آهي
ته رئيس اميد علي خان هو ته اسان جي داد رڻائي اتي ئي ٿيندي
هئي، پر اسان ڪبوترن جو ڪو ڪيس اڄ ڏينهن ٽائين ڪورٽ ۾
ناهي ويو بس پئنجائٽ برادري جا چار چڱا گڏجي ڪبوترن جو
فيصلو ڪندا آهن، ڏوهاري تي ڏوهه ڏنڊ هڻندا آهن اهو ڪو
سرداري نظام ڪونهي اهو پئنجائتي نظام آهي ڪبوترا ساڳئي
نڪ ۾ شادي به ناهن ڪندا ڪبوترن جو اهو چوڻ آهي ته اسان
جي ڪپڙي لٽي ۽ اوڍڻ پهرڻ سان ڪو نواب به ڪونه پهچندو،
ڪپڙي لٽي مان ڪو اهو ليکندو ئي ڪونه ته هي ڪبوترا آهي ۽
ڪبوترين وٽ ڪيترو پئسو آهي؟ اهو پيءُ جي پئسي جي پٺ
کي به خبر ڪونه هوندي ڏينهن جو شهرن ۾ پئسو لاءِ ايندڙ
ڪبوترين اڪي ۽ ڪالهي سان ڏام هڻندون آهن، پوءِ جيڪو
ڦاٽو سو سڌو پيڙي سي اچي لهندو هاڻ ڪو چڱو ماڻهو ته
ڪبوترن جي پيڙي کي پنهنجي ڳوٺ ۾ نه ٺهيو ڳوٺ کان پنج

ڪوھه ڀرتي به ناهي سھندو. انھي ڪري ڪبوترن اچي شھرن جا ڀر پاسا ورتا آھن. شھر جي ڀر ۾ ڪنھن نالي جي پاسي يا روڊ جي پاسي ۾ سرڪاري زمين ڏسي پڪا ھڻي ويھي ٿا رھن، ان ڪري ھاڻ ڪبوترن جو مرڪز وري شھر آھن. ھڪڙي ڪبوتر جي گھر بس ھڪڙي جھڳي آھي جنھن ۾ ٻہ ماڻھو مشڪل سان سمھي سگھندا. ھنن جي ڀيڙي ۾ راماپير جو مندر به ھوندو آھي ھي راماپير تي پيرين پنڌ قافلي جي صورت ۾ ويندا آھن، جيڪو ھنن جي ڪامل عقيدتي ۽ ايمان جو مرڪز آھي. بس ھاڻ ھي قبيلو ٿي سگھي تہ پيرن تي اچڻ ۾ پيڙھيون وٺي ڪبوترن جي ڀيڙن جون اڄ بہ راتريون روشن آھن، وڏين گاڏين جا گيسا اتي کڻن ٿا، چوڻ وارا چون ٿا تہ گھڻين دلين جا گيسا بہ ڪبوترن جي ڀيڙن تي کڻن ٿا.

مدارئين جا مدار

هون ته هو مداري آهن پر انهن مدارين جا ڪم وري ڪيترين کان به ڪئين رتيون مٿي آهن مدارن جي ڪرتب وارو ڪم پيڙهيون ٿيون جو چڏي ڏنو آهي پر هن جي اکين جي ماڻڪين ۽ ادائن جي مدارن جا ڏاڪا اڃان تائين دليين تي آهن انهن مدارين جو اصل وطن پالڻ پور آهي جتي اڄ به هنن جي ڪڙم قبيلي جا ڪيترائي خاندان رهن ٿا پر پاڻ واري تر ۾ هنن جو اصل وطن ڪاهي آهي جنهن لاءِ مشهور آهي ”ڪاهي عشق جي ڦاهي“ اهو نالو به انهي ننڍڙي شهر تي مدارئين جي مدار جي ڪري پيو آهي چون ٿا انهي شهر جي ڪنهن زماني ۾ سڃاڻپ ”جيئو مداري“ هو. چوندا هئا ڪاهي ڪهڙي؟ جيئي مداري واري؟ انهن مدارين جو اصل ڪم ڊبلي تي پولڙا نچائڻ هو بس جتي ميلو سجهندو هو، ته مداري پولڙي سان اتي پهچي ويندا هئا پوءِ لٽ سان پولڙي کي نچائيندا هئا ڳوٺ ڳوٺ گڏهن

تي لڏا کڻي گهمندڙ، هن لاڏاڻو قبيلي جي ڪمائي جو اڪيلو ذريعو ڀولڙا هئا هنن مدارين ۾ ڪيترينون نڪون آهن جنهن ۾ راڙي، هلاڙي، گجراتي، گواريا. هنن مدارين جو مڙهه مقام ميران شاه ولي ۽ ڪاهي ۾ موجود مسان آهن، توڙي جو مسان مڙدي کي اگني سنسڪار ڪرڻ واري مقام کي چئبو آهي پر مداري پوريندا آهن. پاڻ واري پاڪ ڏطن ۾ رهندڙ مدارين کي، تند کان پريئن ۾ وارا مداري ”پاپي“ چوندا آهن. ۽ هتي جا رهاڪو مداري وري هنن کي ”نيارا“ چوندا آهن هتان کان جڏهن به ڪو مداري يا مدارڻ پنهنجي قبيلي سان ملڻ لاءِ پالڻ پور ويندي آهي، ته اتي ويندي ئي هنن کي گهر ۾ اچڻ ناهن ڏيندا هيڪر هنن کي گهر کان ٻاهر وهارسا آهن هنن کان هڪ سئو ويهه رپيا وٺي هنن کي گنگا جمنا جي ندي جو چنڊو هڻندا آهن ۽ پوءِ مٺائي گهرائي ورهائيندا آهن. اهين هتان ويندڙ مداري يا مدارڻ پاپ کان پاڪ ٿيندا آهن ۽ پوءِ هنن کي گهر ۾ وٺي ويندا آهن هنن مدارين ۾ هڪڙي ريت آهي ته جيستائين مدارڻ ڪنواري آهي، اوستائين شلوار قميص پائيندي ۽ شادي کانپوءِ وري گهاگهرو يا پڙو. انهي سان خبر پوندي ته اها شادي شده آهي يا ڪنواري. انهن مدارين ۾ هڪڙي ”پيالي نياري“ واري ريت به آهي، جيڪا عجيب آهي. جيڪڏهن هنن جي ئي خاندان جو ڪو فرد ڪنهن عورت کي کڻي وڃي، ته انهي کي هر مدڪن ڪوشش ڪري واپس ورايو ويندو. انهن کان پوءِ پيالي نياري جي ريت ٿيندي. جنهن ۾ چوڪريءَ جي مائيتس کي پڇائي وڃڻ جي ڏنڊ ۾ پنج کان ست هزار روپيا ۽ پئنجائٽ جي پئسجن کي پيالي ۽ هر هڪ کي پنج سئو روپيا ڏيندو انهي ئي رسم جي ڪري مدارين ۾ شاديون تمام گهٽ ٿين ٿيون.

چون ٿا انهن مدارين جو ڪاهي ۾ گهر ٺاهي ويهي رهڻ جي پٺيان، انهي مدارڻ مائي امير جان جي عشق جو ڪمال آهي. انهي عشق جي داستان کان اڄ به ڪاهي جو هر ڏوڪرو واقف آهي. هاڻ توڙي جو انهي کي سئو سالن کان به مٿي عرصو مٿي ويو آهي پر محمد صديق ۽ امير جان جي عشق جون ڳالهيون

ايجان به تازيون آهن. انهي محمد صديق امير جان جي عشق ۾ اچي انهي جي نالي ڏهه ايڪڙ زرعي زمين ڏني، جنهن تي هنن جو قبيلو گهر اڏي ويهي رهيو جنهن مان ڪجهه زمين ته امير جان پنهنجي پڄاڙي وارن ڏينهن ۾ وڪڻي ڇڏي پر ايجان ڪاهي ۾ جنهن زمين تي هي قبيلو ويٺو آهي، اها زمين هن امير جان مدارو جي نالي سان آهي. امير جان جي عشق ئي هن قبيلي کي هتي ويهڻ تي مجبور ڪيو. انهي عشق جون ڳالهيون جنهن جا سڙبات ايجان به هنن جي قبيلي جي گهرن جيڪي گهڻن ڪارن ڪپڙن جي وچ تي آهي ٻڌڻ ۾ اچن ٿا پر جئين هو هندو هتي انهي ڪري انهي جا پنهنجا ”ڏيو“ هئا جن جي عبادت ڪندي هئي.

انهي ئي مداري قبيلي جي هڪڙي ٻي مشهور مائي هئي سندري، جيڪا چون ٿا ته انڊيا مان ٻين مدارين کان گهڻو پوءِ آئي هئي. انهي ۽ سليمان انڙ جي عشق وارين ڳالهيون جي گهر به ايجان تائين هنن جي قبيلي جي ذهنن ۾ آهي اها به هئي هنن جي ئي قبيلي جي مدارين جو چوڻ آهي ته اها مائي مرڻ مري وئي پر ڪڏهن پوڙهي نه ٿي. بس اها مائي جڏهن انڊيا مان آئي ته پاڻ سان گڏ ”المر“ کڻي آئي هئي اهو المر ايجان تائين ڪاهي وارن مدارين جي ڏيري تي لڳل آهي هاڻ انهي مائي سندري جو ته خاندان ئي ختم ٿي ويو ڪير به ڪونهي سڀ مري ڪپي ويا. پر انهي ڏيري جا سڀ مداري جنهن جو تعلق توڙي جو هندو مذهب سان آهي پوءِ به محرم جا ڏهه ڏينهن ڪارا ڪپڙا مردن توڙي عورتن پائي مٿي ڪندا آهن انهي ”المر“ پاڪ جي هيٺان مولا حسين جي غم ۾ ٻڌندا آهن انهي مدارين جي ”المر“ تي سڄي شهر جا مسلمان به محرم جا ڏهه ڏينهن ايندا آهن مجلس ٿيندي آهي هاڻ ته اهو مداري به مري ويو مٿي جو پور ٿي جيڪو سڀني هندو مسلم کي چريون پڙهي ڏيندو هو اهي به مايون به الڳ مذهب سان تعلق رکنديون هيون توڙي جو هڪڙي ئي قبيلي جون هيون انهي ئي ڪاهي واري ڏيري تي انهي المر پاڪ تي ته محرم ۾ نگر نياز ٿئي ٿو مجلس ۽ مٿي به، پر اتي ئي انهن گهڻن ڪارن ڪپڙن جي ٿارن ۾ اوهان کي ڪيتريون ئي

هڙون پراڻن سڙيل ڪپڙن ۾، ۽ نون ڪپڙن ۾ ٻڌل ملنديون. اصل ۾ اهي هڙون انهن ڏيوون جون آهن، جن جي پوڄا ڪرڻ وارن جا خاندان ٿي ختم ٿي ويا. اتي بس اوهان کي رڳو اهڙيون چارين ۾ هڙون ملنديون بس ڪڏهن ڪو انهن جو ڪپڙو مٽائي ڇڏيندو آهي، نه ته بس، پر اتي اوهين جيڪڏهن الم کي ڏسندا ته باقائدا انهي ۾ نر جون ٽاريون به ٻڌل ملنديون. توڻي جو هاڻ هن قبيلي جي وڏي اڪثريت مسلم ٿي وئي آهي. پر تمام گهڻا مداري جيڪي عمرڪوٽ ۾ ويٺا آهن يا سنڌ جي ٻين شهرن ۾ ويٺا آهن اهي پنهنجو پاڻ شيخ سڏائن ٿا هاڻ هتي مدارين جا تمام ٿورا خاندان آهن، جيڪي هندو وڃي رهيا آهن. ڪاهي وارا مداري چوندا ته مسلمان ٿيڻ کانپوءِ به انهن جا آرڪان اهي ئي ساڳيان آهن رڳو نالو ۽ مذهب مٽايو اٿن ڏندو اهو ئي اسان واري ساڳشي ڌوڙ پائڻ ٿا. انهن مدارين کي مڇلا به چوندا آهن.

ٻڙها

هنن جي هن پيڙهي کي اها ٻڪي خبر ناهي، ته هنن جا
ابتا پيرا اوڀر ۾ ڪٿي دنگ ڪن ٿا پر هنن جي لباس پولڪي ۽
پڙي مان اهو لڳي ٿو ته اهو ڪلچر آهي اوڀر جو. هو چوندا اسان
ست پيڙهاتا هتي جا ئي آهيون ماتلي ۾ اسان جي پيڙهن جون
هڏيون گل غيبي قبرستان ۾ پوريل آهن اهو تڏهن کان جڏهن
اڃان ماتلي جو شهر به ڪو نه اڏائون هو جڏهن اڃان مور ماتلي
هئي ”ٻڙها“ چون ٿا ”ٻڙها“ ڪا اسان جي ذات ڪونهي اسان جي
ذات ”گهيرا گهراس“ آهي اسان ”گهيارا“ به ناهيون گهيارا
گرگلا“ آهن ٻڙها اسان جي ذات تي نالو انهي جي ڪري پيو، جو
اسان پنهنجي ننڍي عمر جي ٻارن کي پنهنجي ٻولي ۾ ٻڙها چوندا
آهيون. اسان پنهنجي ٻارن کي ٻڙها، ٻڙها ڪري سڏ ڪرڻ شروع
ڪيو ته ماڻهن اسان کي ئي ٻڙها چوڻ شروع ڪيو. اسان جي

ٻولي جي حساب سان اسين سڄي دنيا لاءِ ٻار آهيون ڇو جو ماڻهو اسان کي پڙها چون ٿا. انهن پڙهن جو ڪامل عقيدو ”شو“ تي آهي. پر ڪجهه ڏيون جا پوڄاري به آهن جنهن ”وائنڪل“ آهي انهي ڏيو جا پوڄاري رٻاري به آهن. ٻيو ”مومائي“ ۽ ”بيچڙا“ ڏيو تي ڪامل عقيدو رکندڙ آهن. پڙهن جون چار نڪون آهن لڪڙيا، شودر، نڪ ڦلوءِ ميس.

انهن پڙهن جو اصل ڪم ڪنڀارن وارو ئي آهي. هي چون ٿا اڳي ماڻهو اسان کي ننڍا ڪنڀار چوندا هئا اسان ننڍا ڪنڀار انهي ڪري هئاسين، جو اسان ٻارڙن جا ڪنڀار هئاسين. اسان جو اصل ڪم مٽي جا رانديڪڙا ٺاهي وڪڻڻ هو. مٽي ۾ گڏهن جي لڏ وجهي ٺاهيندا هئاسين. پڇاڻڻ مهل مال جي چيڙي ۽ سارن جي توه سان ٺيهائين ۾ پڇائيندا هئاسين ڪرڙ واري ڪاٺي جي رس سان رانديڪڙا مضبوط ٿيندا آهن اها ڳالهه ٺپ ڪوڙي آهي. ڪرڙ جو رس ڪيئن ٿانءِ کي لڳندو ٿانءِ جي مضبوطي اها ته مٽي، مٽي جي ڳالهه آهي اهي رانديڪڙا اڃان به ٽنڊي باگي ۾ ويندڙ راج ٻائي پڙهو ٺاهي ڄاڻي ٿي پر شهرن ۾ پلاسٽڪ جا رانديڪڙا آيا، ته انهن جي اهميت گهٽجي وئي پوءِ انهن پڙهن سوتلي مان رسا وٺڻ وارو ڪم شروع ڪيو ۽ رسن جا چڪا به ٺاهيا. جيڪي اڪثر ڪري پهراڙي جي گهرن ۾ ٽنگيل هوندا هئا جن چڪن تي ٻلي ۽ ڪوئي کان بچاءُ لاءِ پڪل ماني ٽنگبي هئي. پوءِ جڏهن انهي رسن وارو ڪم به رڪاوٽ ۽ چڪن جي اهميت نه رهي. تڏهن کان پڙها مرد نيلا مٽي ڪپڙي جو وڪرو ڪندا آهن ۽ عورتون شهرن ۾ پنڊيون آهن راج ٻائي چوي ٿي ته اسان جي قبيلي کي پنڻ واري پٽ پڪي تنهن کي ويهارو سالن کان مٽي وقت نه ٿيو هوندو انهن پڙهن جڏهن کان پنڻ شروع ڪيو آهي، تڏهن کان خانہ بدوشيون ڪرڻ به ڇڏي ڏنيون آهن ٽائيڪاڻي ويهي رهيا آهن نه ته اڳي اهي ئي گڏهن تي لڏا پيارلندا هئا انهن ڏينهن ۾ اهي سون کي سٺو نه سمجهندا هئا. ۽ جي سون ملي ويندو هو، ته گڏهن جي پوئين پير ۾ ٻڌي ڇڏيندا هئا. چوندا هئا اسان جي ڪم جو ٺاهي هون ته هنن جو

مرڪز لاڙ ماتلي آهي، پر اهي بدين، ٽنڊو باگو، ماتلي ٽنڊو محمد خان ۾ به رهن ٿا. ڪجهه ٻڙها حيدر آباد ۾ به رهن ٿا حيدر آباد وارا ٻڙها به ساڳئي هتي واري ٻڙهن وانگر نيلا مي ڪپڙي جو ڪم ڪن ٿا. پر اتر ۾ سکر واري پاسي ٻڙها سرون وجهڻ جو ڪم به ڪن ٿا.

انهن ٻڙهن جو ريتون رسمون وري عجيب ۽ سحي جڳ کان نراليون آهن. سڄي جڳ ۾ چوڪريون پرڻجي ساهوريون وينديون آهن پر ٻڙهن ۾ وري چوڪرا پرڻجي اباڻون گهر ڇڏي وڃي ساهورن ۾ رهندا آهن پوءِ انهي چوڪري جو مائين سان ڪوبه واسطو ناهي هوندو جڏهن ٻڙها شادي جا ڏينهن پڪا ڪندا آهن. انهي ڏينهن پٽيل پنهنجي پٽڪي جي چڱي ۾ ڳنڍ ڏيندو آهي، جيڪو وري شادي واري ڏينهن کوليندو آهي. ڳنڍ ڏيڻ مهل پٽيل کي ويهه رپيا گهور به ڏيندا آهن شادي واري ڏينهن کان ست ڏينهن اڳ ۾ به ڪورا گهڙا پري انهي ۾ گڙ وجهي مٿان وري ڳاڙهي ڪپڙي سان ٻڌي ڇڏيندا آهن. پوءِ تيلاهي مهل گهوت ۽ ڪنوار کي انهي گڙ واري مٺي پاڻي سان وهنجاريندا آهن. گهوت کي پهرئين هڪڙي وڏي ٿالهه مٿي بيهاري مٿان انهي گهڙي وارو پاڻي هاريندا ويندا آهن.

ٿالهه ۾ گهوت مٿان هاريل ڪندڙ پاڻي ٿالهه ۾ گڏ ٿيندو ويندو آهي انهي سان بلڪل پاسي ۾ ڪنوار کي بيهاري وهنجاريندا آهن انهن ٻڙهن جي شادي جون باقي رسمون هندن واريون ئي هونديون آهن پر هنن وٽ ڪا به چڄ ايندي ويندي ناهي بس جيئن رسمن جا ڏينهن شروع ٿيندا آهن ته جيڪڏهن ڪنوار بدين جي هجي ۽ گهوت ٽنڊي باگي جو ته ٻئي پاڙا ڪجهه ڏينهن لاءِ لڏو کڻي اچي ماتلي مان نڪرندا آهن لاڙ جي ٻڙهن جون سموريون شاديون ماتلي ۾ ئي ٿينديون آهن ماتلي ۾ چوڙي جا ڦيرا ٿيڻ کانپوءِ چوڪرو مائين کان موڪلائي هميشه هميشه جي لاءِ پنهنجي ڪنوار سان گڏ ساهورائين گهر هليو ويندو آهي. ٻڙها چون ٿا ته اهو باقائدي پڪي لڪاوت ٿيندي آهي. انهي کي ٻڙها ”جندو پاڙو“ چوندا آهن. جنهن کي عام طور ”گهر

جواني ” به چوندا آهن. ٻين رولاڪ قبيلن وانگر پڙهن جي به پنج پئڻجن واري پئڻجائت مضبوط آهي پر انهي پئڻجائت ۾ اڪثر ڪري فيصلا آهي ئي ايندا آهن. چوڪرو ڪمائي نٿو چوڪرو مائٽن ڏانهن ٿو چڪ ڪري بس گهڻو ڪري اهو هڪڙو ئي مسئلو هوندو آهي لاڙ واري پڙهن جي هرڪا پئڻجائت به ماتلي ۾ ٿيندي آهي.

پڙهن جي ٻي خاص رسم آهي ”جڙيو“ پائڻ اها رسم به ماتلي ۾ ئي ٿيندي آهي گهڻو ڪري سڀ پڙها انهي رسم لاءِ به هفتو کن ماتلي ۾ لڏا لاهي اچي وهندا آهن. راڄ ٻائي پڙهو چوي ٿي ته جنهن جڙيو نه پاتو، اهو ڪنهن ڪر جو ناهي جيڪڏهن ڪنهن چوڪريءَ جوڻ ٿيڻ تائين جڙيو نه پاتو، اها جيڪڏهن گهر ۾ اچي ته به جهڙو ڪر گهر پليٽ ٿيو. انهي ڪري سڀني مرد توڙي عورتن کي جڙيو پرائبو آهي پڙها ته ايئن ٿا چون ته مٿان سڀ انسان ٿي لهن ٿا هتي جئين مسلمان چوڪرن کي طهر وهاري مسلمان ڪن ٿا. اهين اسان وري جڙيو پرائي پڙها يا ڪشي هندو چئون اهو ڪريون ٿا اها رسم ”آڪاٽ“ جي مهيني ۾ ٿيندي آهي. آڪاٽ جو مهينو به هندو عقيدتي ۾ مطابق وڏو مهينو آهي ست ڏينهن لاءِ ماتلي ۾ موجود ڏيوون جي ٿانءِ تي وڏا ڪنا ڏڏ سان زمين ۾ ڪنن تائين پوريل هوندا آهن. انهن ۾ لوڻ، مرچون، ترن جو تيل به وجهندا آهن. ستين ڏينهن تي سڀني نا بالغ ٻارن، جيڪي اڪثر ڪري ڇهه کان ست سالن جي عمر جا هوندا آهن، انهن کي گهر نائي ٻارن جا ڪن ٽوپيندو آهي چوڪرو توڙي چوڪريءَ جي ڪنن ۾ ڪارو ڏاڳو وجهندو آهي انهي ڪن ٽوپڻ کي جڙيو پائڻ چوندا آهن. پوءِ انهي ڪني وارو ڏڏ ورهايو ويندو آهي. پيٽ پاءِ کي ۽ پاءِ پيٽ کي مٿا لولا ڏيندا آهن انهي ڪني واري ڏڏ مان ڏيوو جي ماني به ٿيندي آهي

پڙهن ۾ ٻي ذات ۾ يا ٻي مذهب ۾ ڏيڻ وٺڻ واري ريت ڪونهي هڪڙي ماتلي جي پڙهي حاجياڻو ذات واري سان وٺي هئي انهي پنهنجي مرضي سان اتان شادي ڪئي انهي کي ورائڻ لاءِ شادي کان اڳ ۾ وڏي ڪوشش ڪئي ست راڄي جا چڱا به

ٻڙهن سان بيٺا پر مائي حاجياڻي سان هئي. هن ٻڙهن مان هٿ
 ڪڍي ڇڏيا اهي حاجياڻا وڏا زميندار آهن پر انهي مائي سان ملڻ
 وري ٻڙهن جو ڪو ٻار به ڪونه ويو، نه وري هولي ديوالي تي
 انهي مائي ٻڙهن جي ڏيري ۾ اچڻ جي ڪئي راج پائي جي
 پائي جي آهي سو اها ڪڏهن ڪڏهن موبائيل تي فون ڪندي آهي
 اها پهرئين ٻڙهي عورت هئي جيڪا مائيتائون گهر ڇڏي چوڪري
 سان وئي. نه ته سڀ ٻڙها چوڪرين سان گڏ مائيتائون گهر ڇڏي
 ايندا آهن. ٻڙهن جي ٿاڻي تي ڪا به ايف آءِ آر ڪونهي هنن
 ڪورٽ ڏئي ئي ڪونهي. بس ٻين رولاڪ قبيلن کان وڏا ٻن ٽن
 ڪمرن جيترا بانس جي لڪڙن سان ٺهيل هڪڙو هڪڙو پڪو هر
 ٻڙهي جو گهر آهي. ٻڙها ٿانڪا ٿي وينل آهن پر عادتون رولاڪن
 واريون آهن.

گرگلا

هي جيڪي جتان ڪٿان پيا تڙجن، رٿن، ڌڪا کائڻ ۽ دربدريون ڪن. انهن رول قبيلن کي پاڻ واري پڙهيل لکيل سنگت چوي ٿي ته اهي آهن چپسي، هاڻ انهن رول چپسين جي جهڳين ۾ وڃي ڪير؟ هنن جي اندر جا حال وٺي ته اهي رول پنهنجي لاءِ پاڻ ڇا ٿا چون. انهن رول چپسين جي جهڳين ۾ ڪو نشو پيپر شهري صحافي ته ٻه منٽ ويهي به ڪونه سگهندو، پر جيڪڏهن ڪو هنن جهڙو ٿي رول هوندو ته هنن جي ڏڪندي رڳ تي هٿ رکي درد جو دم پيو پريندو. هنن رول چپسي قبيلن کي، رول دربدر ۽ ڌڪا کائيندڙ بنائڻ ۾ وقت ۽ حالتن سان گڏ ڪجهه هٿ هنن جي هٿ جو به آهي، ڪجهه هٿ وري آرٽ جي بي قدري جو به آهي. انهن چپسين سان جي ويهندا ته اهي پنهنجو بڻ بڻياد اتان ڏيکارڻ سان شروع ڪندا، جتان جو اوهين سوچي ٿي نٿا

سگهو چوندا اسين راجپوت آهيون، هاڻ جي اوهين هن وقت سنڌ وطن ۾ رهندڙ راجپوتن کي ڏسندا ته هي اوهان کي راجپوت ڪونه لڳندا، پر انهي لاءِ هنن وٽ پنهنجا دليل آهن.

انهن رول قبيلن ۾ هڪڙو قبيلو آهي ”گرگلا“، اهي گرگلا جن لاءِ سنڌ ۾ عام چوڻي آهي ته ”پيشيان تون ته ڪو گرگلو آهين“ اهي گرگلا چون ٿا ته اسين راجپوت آهيون ۽ هنن جو اهو چوڻ آهي ته اسين اصل پاڙمير، جهوٽڻ ۽ راڌڻ پور جا آهيون انهن گرگلن جي وڏي ۾ وڏي ذات ”گهيارا“ راجپوت آهن، انهن گرگلن جو سنڌ ۾ وري مڙهه مقام پٽ پائتي ضلعو سانگهڙ آهي اڃا تائين به جيڪڏهن ڪو گرگلو هي جهان ڇڏيندو آهي ته انهي کي مٽي حوالي وري به پٽ پائتي ۾ ڪندا آهن قبول شاه وارو قبرستان گرگلن جو آهي. انهن گرگلن جو اصل ڪم مٽي جا رانديڪڙا ٺاهي وڪڻڻ آهي ڪاري ۾ مٽي جا ٿانو ڪشي وڪڻڻ کانسواءِ هي گرگلا چوڙيون وڪڻن، بهارا ٺاهي وڪڻن انهي قبيلي تي استاد قادر جوڻيجي جو به گهڻو ڪم ٿيل آهي. انهن گرگلن جون به نڪون آهن، جن ۾ مرڪٽ، ليڙيا، سوڍا، ڪاريندا، هنن جي ذات جو نڪون پيلن سان به ملن ٿيون هي اڪثر ڪري هندو قبيلن وانگر ساڳئي نڪ ۾ شاديون ٺاهن ڪندا، انهن لاءِ موهن گرگلي جو اهو چوڻ آهي ته اسين مسلمان ٿورو ئي آهيون، جيڪو رت ۾ شاديون ڪريون. اسين ساڳئي نڪ يعني پنهنجي رت ۾ شاديون ٺاهيون ڪندا.

گرگلن جو جيڪو گرو مهراج هوندو آهي، انهي کي ساڙيندا آهن، باقي هر گرگلي کي مٽي ماءُ حوالي ڪندا آهن انهن ڪرکلن جو هڪڙو ڪم جنڊ وڪڻڻ به هو، هي پٿر مان ٺهيل جنڊ ڪشي وڃي وڪڻندا هئا هاڻ انهن گرگلن ۾ مردن ڪم ڪرڻ ڇڏي ڏنو آهي، هاڻ چوڙيون رانديڪڙا بهارا وڪڻڻ وارو ڪم گرگليون ڪن ٿيون، پر انهن گرگلين سان گڏ ڪونه ڪو گرگلو هوندو اهو ڪرڪلو ٻوٽ واري اوطاق جي ٻاهرين ڪنڊ ۾ ڪچرو اڱلو لٽ هٿ ۾ جهليو ويٺو هوندو ۽ گرگليون ٻوٽ جي گهر گهر ۾ وڃي اهو سامان وڪڻنديون آهن. گرگلا ٺري جا وڏا موالِي

هوندا آهن، اهي نرو پي، پنهنجي گهر وارين کي رو ز تشدد جو نشانو بڻائيندا آهن، سڄ لهندو ئي مس اهي ته گرگلن جي ديري تي گار جي رٿي هوندي آهي.

گرگلا مرد سوئر جو شڪار وڏي شوق سان ڪندا آهن اهي ئي گرگلا پنهنجي ڌيءَ کي به ڏيڇ ۾ پلو ڪتو ضرور ڏيندا آهن هو شڪاري ڪتن جا شوقين هوندا آهن ۽ شڪار ۾ وري شڪار هو شوق سان سوئر جو ڪندا آهن ۽ انهي سوئر جو گوشت هو سڪائي رکي ڇڏيندا آهن ۽ روز نري سان گڏ اهو سڪايل گوشت تري کائيندا آهن. عمرڪوٽ وارن گرگلن جي يادگيرين ۾ سوئر جو يادگار شڪار عمرڪوٽ شهر ۾ آيل سوئر جو ٻڌائن ٿا. هو چون ٿا ته هڪڙي مرون جي شڪار لاءِ چار ڪتا ڪافي آهن تازي ڪتو وڙهندو ڪو نه، تازي ڪتي کي سوئر چيريندي دير ڪونه ڪندو تازي جو ڪم آهي سوئر کي روڪڻ، هو رڳو سوئر کي روڪيندو، ماريندو وري به وڃي پتو ڪتو، اهو مرون کي ڪيرائيندي دير ئي ڪونه ڪندو سو سوئر جو جتي ٻڌائون اتي نڪا وڃي ڪندا، پوءِ پيا اهاڙيندا ۽ ڪتا بچيندا

گرگلن ۾ هڪڙي پٽ آهي، اهي ننڍي هوندي ئي شادي ڪرائي ڇڏيندا آهن. انهي شادي کان پوءِ گرگلن جو گهر هڪڙي جهنگي هوندي آهي، انهي جهنگي ۾ ئي گرگلو پنهنجي سڄي خاندان سان گڏ رهندو آهي انهي گرگلي جي ڪل موڙي اها جهنگي هوندي آهي جنهن کي نه در نه دري.

انهن گرگلن ۾ هاڻ عورتن توڙي گرگلن رانديڪڙا وڪڻڻ به ڇڏي ڏنا آهن، انهن جي گذر جو هن وقت وڏو ذريعو پئڻ آهي، اهي جيڪي پارڙيون ۽ ٻارڙا اوهان کي شهرن ۾ پهندي نظر اچن ٿا، انهن ۾ وڏي اڪثريت گرگلن ۽ گرگلين جي آهي موهن گرگلي عمرڪوٽ واري پڙي تي ٻڌايو ته چوڪرن جي پيٽ ۾ چوڪرين کي ماڻهو وڌيڪ خيرات ڏين ٿا، اهي ٻارڙا شام جو مزوري کان وڌيڪ پني اچن ٿا اڪثر ڪري گرگليون ٿڃ پياڪ ٻارڙا کڻي اوهان کي ايلاز ڪندي نظر اينديون، روز صبح ٿيندي اهي گرگليون ٻار کڻي پئڻ وڃن ٿيون هنن جو چوڻ آهي ته ايئن

ٽيچ پياڪ ڪئي پنڻ سان وڌيڪ پن ملي ٿي اوهان گرگلن جي ديري ۾ ويندا ته اهي ڪاريون گرگليون اوهان کي ملنديون، انهن پنڻ وارين گرگلين سان شهر ۾ جنسي ڏاڍايون به ٿين ٿيون ۽ ٻيون به ڪيتريون ئي ڏاڍايون، پر پوءِ به هو انهي ڌنڌي سان آهن هي قبيلو ذهني طرح غربت جي اهڙي حالت ۾ آهي، جنهن ۾ تبديلي جو در اڃا تائين ناهي کلي سگهيو اهي چمن ئي پنڻ ۽ پيش لاءِ ٿا شهرن جي ويجهو جهنگيون اڏي ويٺل انهن گرگلن کي اڪثر ڪري لڏتو به پوي ٿو، جيئن عمرڪوٽ وارن گرگلن کي سمندر پٺاڻ هڪ رات ۾ لٽ جي زور تي لڏايو هو ۽ هنن جي واهر ڪنهن به نه ڪئي هئي عمرڪوٽ واري گرگلن جي ديري تي حال اوريندي گرگلن جو چوڻ هو ته جي وس وارا رڳو اسان کي رهڻ لاءِ پلاٽ ڏين ته ٻيو ڪجهه گهرون ٿي ڪون ٿا، پر وس وارا ته اهو به نٿا ڏين هتي عمرڪوٽ ۾ الله پلو ڪري اڳوڻي راڻي، راتي چنڊر سگهه جو جنهن جوڳين کي پلاٽ ڏئي آباد ڪيو، هاڻ عمرڪوٽ ۾ به وڏيون جوڳي ڪالونيون آهن ۽ انهن جوڳين جي عمرڪوٽ شهر ۾ جوڳي بازار به آهي، جنهن ۾ جوڳين جا ڪاروبار آهن ۽ انهن جوڳي ڪالونين ۾ اسڪول هجڻ جي ڪري جوڳي تعليم ۾ به اڳتي آهن. جيڪڏهن ڪو وس وارو اهو جيڪو هر اليڪشن ۾ هنن کان ووٽ وٺي ٿو عمرڪوٽ جي گرگلن کي آباد ڪري ته گرگلن ۾ سڌاري جي اميد پيدا ٿي سگهي ٿي.

رہاري

توڙي جو رھاري رول خدا جي خلق ڪونھي، جيئن جن جوڳي ۽ ٻيا قبيلآ آھن پر هو انھن رول قبيلن وانگر پنھنجي الڳ سڃاڻپ رکندڙ قبيلو آھي چوڻ وارا تہ اھو چون ٿا، تہ ھي جيڪي الڳ سڃاڻپ رکندڙ قبيلآ آھن، اھي ستين صدي ڌاري ڪي اوڀر کان تہ ڪي اولھ کان آيا ھڪڙو خيال اھو بہ آھي تہ رھاري سنڌو تھذيب جو بنياد وجھندڙن مان آھن پر اھا ڳالھ نائني ۾ ويھي ڪونہ ٿي جي پنھنجي ھيٺن جي سوجھري تي رھاري قبيلي جا سنڌ ڏانھن ايندڙ پيرا ڪٿائين ۽ رارين جي جھونن سان ويھي ليکجن ٿا تہ انھن جا سنڌ ۾ اچڻ وارا پيرن جا نشان اڃان ڪتابن ۾ پيا آھن ۽ جھونن جي ڏھن ۾ ست پيڙين کان نسل در نسل منتقل ٿيندا آيا آھن رھاري سنڌ ۾ صرف ٻن ھنڌن تي آھن، ھڪڙو ھاڪڙي درياءَ جي ڪنڌي تي بدين، جھڙي، نئين ڪوٽ ۽ ڊگھڙي جي آس پاس ۽ ٻيا وري پارڪر ڏونگر جي اوسي پاسي ۾

سڪپور گهرياري ندي جي ڪنڌي تي ڳوٺ آهن انهن پنهي
 جڳهن تي موجود ربارين جا سنڌ ۾ اچڻ جا ٻه مختلف سبب آهن.
 اهو به ئي سگهي ٿو اهي مختلف وقتن ۾ هتي آيا هجن، پر هاڻ
 جيڪي ڪارونجهر ڏونگر جي آس پاس پارڪر ۾ رباري وينا
 آهن، اهي رباري لاکي ڦلاڻي جي ڊپ مان هتي آيا. لاکي ۽ راءِ
 ڪنگهار وارو جهيڙو جنهن ۾ لاکي جا سنگتي جسو ۽ جسراج
 ماراڻا چوڻ وارا چون ٿا ته راءِ ڪنگهار لاکي جو مامو هو، انهي
 ئي لاکي ڦلاڻي کي ربارڻ مائي ”چنچل“ جي چالن سان ماريو
 لطيف جو سر ڏهر ۾ موجود بيت تاريخ ۽ گواهي آهن. بهرحال
 لاکي اچي واندين ۾ واکا ڪرايا ته رباري واءِ مينهن ڪري پڳا،
 انهن مان ڪجهه گهرائن اچي ڪارونجهر ڏونگر ۾ پناهه ورتي.
 ڪارونجهر ڏونگر جي وچ ۾ نگر شهر جيترو ئي هڪڙو ميداني
 ٽڪرو آهي، جنهن کي گاڏڙا چوندا آهن، انهي گاڏڙا تائين وات
 ست پيري تان ئي وڃي ٿي انهي جڳهه ۽ وات جي خبر رڳو
 مقامي ماڻهن کي آهي انهن جو چوڻ آهي ته اتي صرف رباري
 رهندا هئا مال چارڻ لاءِ ۽ ڏاڙيلن جي ڊپ کان گاڏڙا ۾ اچي
 لڪيا. چون ٿا ته اتي گاڏڙا ۾ هڪڙو ڪوهه آهي، رباري جڏهن
 اچي مال سميت اتي لڪيا ته پنهنجي عورتن جا گڏهه انهي ڪوهه ۾
 لڪائي مٿان چپ ڏئي ڇڏيائون، اهو ڪوهه هاڻ ڳولي نٿو لپي،
 گاڏڙا واري جڳهه تي زير زمين پاڻي تمام ويجهو ۽ مٺو به
 آهي، اتي گاڏڙا جو چشمو به آهي، جيڪو ٻارنهن مهينا پيو
 وهندو آهي. چون ٿا ست پيري واري وات تان جي جبل جو ماڻهو
 هوندو ته ست منٽن ۾ ست پتر ٽپي ويندو، باقي تو مون جهڙو
 جي هوندو ته ويساهيون کائي کائي ڪلاڪ ۾ به مشڪل سان
 ٽپي سگهندو ۽ چون ٿا ته گاڏڙا لفظ رڳو تان ئي ورتل آهي
 هاڻ اچو انهي ڳالهه تي ته هي هاڪڙي درياءُ جي ڪنڌي
 تي جيڪي رباري وينا آهن، اهي ڪيئن پهتا هتي؟ اهو به عورت
 جو مسئلو چون ٿا، انهي چوڪري جو نالو سونل هو. هڪڙي
 ڏينهن ڪڇ جي ڪنهن بادشاهه جو گهوڙو اڳاڙيون پڇاڙيون
 توڙائي پڳو، سپاهي انهي گهوڙي پٺيان ٻوڙي ٻوڙي ٽڪا نه

جهلايو انهي مهل اتان رباري عورتون ٻاڻي جا گهڙا کڻي ويون پئي انهن مان هڪڙي گهوڙي جي رسي تي پير ڏسو ۽ هو بيٺ رهيو انهن سپاهين گهوڙو وٺي وڃي انهي بادشاه کي صلاح ڏني ته انهي عورت سان شادي ڪر انهي تي بادشاه انهي عورت جي سڱ جي گهر ڪئي، ربارين سڱ کڻي ڏنو بادشاه ڪوڙيو زور پريائين پوءِ ربارين جي انهي ڪٽنب تي ڪا واھ نه ڏسي ڇا ڪيو جو راتو رات اتي ڪجهه پوڙهيون اٿڻيون ۽ ڍوڪريون ڇڏي، وٺي پڱا بادشاه جي سپاهين صبح جو ساريو، اهي گهوڙن سان پٺيان پيا سو اچي هڪڙي درياء جي ڪنڌي تان نڪتا انهن ڏينهن ۾ درياء پئي وهيو، سو ربارين انهي عورت جي مٿي تي وانڪل ڏيو جي مورت تي ڏني ۽ چيائون اسين سڀ تنهنجي ڪري دربدر ٿيا آهيون، سو پهرين ڏر درياء ۾ ڇوڪري جيئن درياء ۾ ڀري، تئين درياء جڳهه ڏني، رباري اڪري ويا پٺيان سپاهي ڀري سگهيا ۽ واپس هليا ويا هاڻ هڪڙي درياء ۾ اهو گهيڙ نهڻي کان ٿورو الهندي موجود آهي، جنهن کي وانڪل وارو گهيڙ چوندا آهن حقيقت ۾ وانڪل ربارين جو ڏيوو آهي، جنهن جي نالي پٺيان هن کي وانڪل وارو گهيڙ چيو وڃي ٿو، جنهن جي مورت تي اڄ به شاه موري جهڙي ربارين وارن وٽ پئي آهي، هي انهي جي پوڄا به ڪندا آهن ايئن ربارين جا پيا ڏيو به آهن، جيئن عالم ڏيو، ۾ وانڪل ڏيو جا پوڄاري رباري گوشت ۽ شراب منهن ۾ ٺٺي ڪونه وجهن، سو اهو ته گهوريو ۾ هڪڙي پي ڳالهه آهي پنهنجي ٿان ۾ به ڪنهن کي ڪونه ڪارائڻ، جيئن پير سائين بادشاه پير صاحب پاڳاري جي جماعت ۾ فرق جماعت وارا ڪنهن کي پنهنجي ٿان ۾ ڪونه ڪارائڻ خير پوءِ رباري وڳهه ڪوٽ دودي وٽ پناه لاءِ ويا جنهن چيو هتي رهو ۾ پڪيراجن وانگر جهڳيون ٺاهي پوءِ دودو سومرو شهيد ٿيو ته هي ٿڙيا پڪڙيا ۽ شهرن جي اس پاس ۾ اچي آباد ٿيا پوءِ ڪلهوڙن جي دور ۾ ته هنن کان پن چري به ورتي ويندي هئي ۽ ڪٿن تي سمهندا به ڪونه هئا، پوءِ وري گڏيش گر آيو، اهو الڳ داستان آهي، ايئن رباري هتي اچي آباد ٿيا، سو انهن پيرن اهڙن سان اها

ڳالهه ته اچرجي چئي ٿي آئي ته هڪڙو ته هي قبيلو اوڀر مان آيو آهي، انهي ڪري جيڪي چون ٿا رباري ڪرد آهن انهن کي اڃان پيرا کڻڻ گهرجن، ٻي ڳالهه ته هي قبيلو سنڌو تهذيب جي اڏيندڙن مان ناهي.

هاڻ اچو انهي ڳالهه تي ته جيڪي چون ٿا. هنن ڪارا ڪپڙا دودي سومري جي ڌڪ ۾ ڪيا، انهي کي وري سومرن ٽنڊي باگي وٽ اهو اعلان ڪري ته جيڪو به پٽڪو ٻڌي سگهي ٿو سو اچي ۽ ڪپڙن جو جوڙو وٺي. وڏي ڪيمپ لڳي هئي، اها ڪيمپ وٺي پاڻي راجپوتانه اسپتال وارن سومرن لڳرائي هئي ربارين جي سوڳ ختم ڪرائڻ لاءِ جنهن ۾ صرف بئراج ۾ ويٺل رباري ويا هئا انهي کانپوءِ هاڻ اهي رباري جيڪي هاڪڙي جي ڪنڌي تي رهن ٿا. اهي ڪارا ڪپڙا نٿا پائڻ سو ته گهوريو پر اهي رباري ته هاڻ ڪاري ڪپڙي کي سٺو به نٿا سمجهن، ايسٽائين جو رلي ۾ ڪاري ڪپڙي جي چٽڪي يا ڌاڳو به سڀني ۾ ڪارو نٿا استعمال ڪن پر جي ڪتابن ۾ انهي ڳالهه جا پيرا ٿا ڪڍجن ته انهي مان خبر پوي ٿي، رباري ان جا ڪپڙا پائيندا آهن رڍن جا وٿر ۽ اٺن جا وڳ هنن سان رهيا آهن هڪڙو خيال اهو آهي ته هنن ان جا ڪپڙا انهي ڪري اٿي پاتا جو هنن وٽ هئي ئي رڍن جي ان، اهو هنن جو ڪلچر بڻجي ويو. رباري چون ٿا ته هنن جو اعتبار آهي ته هي ڪرشن ديوتا جو تحفو آهي، انهي ڪري هي ڪپڙو سڀني کان پاڪ آهي. رباري مختلف صرف لباس جي ڪري آهن. سڪپور ۾ وڃو اوهان کي اصل رباري ملندا، جي مردن کي ڏسندا هنن جي شلوار جيڪا ڪڙين کان وٺي گوڏي تائين سوڙهي جنهن کي بيگي چوندا آهن قميص تي وري چاتي ۽ ٻانهن تي پٽيون پيل هونديون آهن اهي اڳي ان مان ٺهيل هوندا هئا، جيڪا ڪڏهن ڪارين رڍن جي هوندي هئي ته ڪڏهن اچين رڍن جي هوندي هئي مٿي تي گاڙهو يا اچو پٽڪو ٻڌندا هئا عورتون بنا پٽي وارا گج پائينديون آهيون، جيڪي ڪاري ان مان ٺهيل هوندا هئا، جيڪي هاڻ پڻ ڏهاڪن کان ڪاٺن جي ڪاري ڪپڙي مان پائڻ ٿيون. جي اڃان به اعتبار نه اچي ته پارڪر

جي رباري عورتن کي ڏسو، هنن جي ڪپڙن جو رنگ ڪارو آهي
 پلا هاڻ ته دور بدليو آهي ڪمپيوٽر تي ويهي ڪڇ يا جيسلمير
 جي ربارين جا پيو گهوريو رڳو قوتو سرچ ڪريو پاڻهي ڳالهه
 جيڪا هوندي سا کلي پوندي. سو اها ڳالهه ته ربارين رڳو دودي
 جي ڌڪ ۾ ڪارا ڪپڙا ڪيا انهي تي به سوچڻ گهرجي، ٿي
 سگهي ٿو ايئن نه به هجي، اهو ربارين جو ڪلچر هجي، جي
 سڪپور جي ربارين سان ملندا ته هو بئراج وارن ربارين کي
 رباري تسليم ڪرڻ لاءِ تيار ناهن، ڇو جو هنن پنهنجو ڪلچر
 ڇڏي ڏنو آهي.

هاڻ رباري ڪير آهن ۽ ڪٿان جا آهن؟ رباري کي ربحان
 به چوندا آهن، هنن جو اصل وطن صحرا آهي انهي ڪري هي
 صحرا ۾ اٿن جي وڳن پٺيان هلندا هئا ۽ صحرا ۾ رستا
 ڏيکاريندا هئا. هنن ربارين جو ٿيڻيه نڪون آهن. پر ٿي خاص
 نڪون آهن. ڪڇي، دباريا ۽ واگهاڙيا ۽ هي مومائي ماما جا پوڄاري
 آهن. چون ٿا جيسلمير جي دربار ۾ هي جتڪو يعني اٺ ڪاهڻ
 وارو ڪم ڪندا هئا، هنن جو اصل وطن صحرا ئي آهي جيسلمير
 ڪڇ، هي اتي جائي آهن هڪڙي ٻي ڳالهه به ڪن ٿا ته اڳي هنن
 جي مرد ديوي سان شادي ڪئي ۽ رستي تان هٽي ويا انهي
 ڪري هنن کي رباري چون ٿا يعني راهه تان هٽيل چون ٿا
 مهاديو جيڪو شو ديوتا جو انساني روپ آهي، انهي پنهنجي زال
 پاروتي لاءِ اٺ پٽ ڏنا ڪيو، پوءِ انهي جي سار سنڀال لاءِ رباري کي
 پٽ ڏنا ڪيو. هڪڙو ٻيو خيال به آهي ته هن قبيلي جي شروعات
 پرستان جي پري جي شادي سان ٿي اصل ۾ رباري منهن مهاندي
 ۽ عادتن مان راجپوت ئي لڳن ٿا، پر هاڻ جيڪي پٽ لهي سڏي
 زمين تي ويٺا آهن اهي راجپوت ناهن رهيا، رڳو ذات جا رباري
 آهن باقي ڪلچر جا رباري ناهن.

جند اوڙا ۽ جند

هو جند اوڙا سڏجن ٿي جند ٺاهڻ جي ڪري ٿا، توڙي جو هاڻ هنن جي قبيلي مان ڪوبه نئون جند نٿو ٺاهي انهي لاءِ جو هاڻ جند جو اهو استعمال ناهي رهيو، ڳوٺن جا ماڻهو به مشينن تي اٿو پيهائن ٿا انهي ڪري هاڻ ته وڃي ڪجهه گهرن ۾ جند بچيا آهن ته اڳي ٻيو نه ٿڌهن به ٿر ۽ اڇڙي ٿر جي هر گهر ۾ جند هوندو هو جند جو گهر ۾ هجڻ شاهوڪاري جي علامت هئي ۽ ٻيو هي چوڻ ٿا ته هاڻ اهو پٿر به نٿو ملي، سنڌ ۾ جنگشاهي وارو پٿر آهي، جيڪو پورڙا آهي انهي ڪري ماني ۾ ڪرڪڇ ٿئي ٿي آهي جنگشاهي وارا جند حيدرآباد ۾ جام پيا ملن، پر انهن جندن جي ضمانت ڪونهي اڳي ٻاڙميري جند هو، جيڪو سڀني کان پلو پٿر آهي، انهي کانپوءِ جودپوري پٿر به ڪمال جو آهي چوٿون قسم جند جو آهي جنهن کي جند اوڙا ڏونگر وارو

جند چوندا آهن. جند جا اهي چار قسم آهن، جن ۾ وڏي کي جند ۽ ننڍڙي کي گهرتڙي چوندا آهن. اهو جند تي ڪان چار هزار جو وڪرو ٿئي ٿو، پر جنڊاوڙا جڏهن جند رولي رولي ٽڪبا آهن، تڏهن مجبوري ۾ هزار پندرهن سئو ۾ به وڪڻيو اچن هي ڪڏهن تي جند هڪڙو هڪڙي پاسي ٻيو ٻي پاسي رکي پيا ڳوٺ ڳوٺ رلندا آهن. هنن کي اهي جند وڪڻڻ لاءِ رلندي رلندي، ڪڏهن ڪڏهن پندرهن ويهه ڏينهن لڳيو وڃن ٿر جي پتن ۾ اڃيا بکيا پيا ڦرندا آهن جڏهن جند وڪجي ڪڏهن جند جي بدلي ۾ پراڻو جند ملندو آهي، ڪڏهن ويهه ٽيهه ڪلو ان ملندو آهي ڪڏهن ڪو پاڳيو رو يا پڪري به ڏيو ڇڏي، ڪڏهن ڪڏهن جند اوڏر تي به ڏيڻو پئجي وڃي، پوءِ پيا هلو بس هنن وٽ جند جي وارا ڦيري پئي هلندي آهي، جيڪو نئون ڪري ناهيندا آهن، اهو ڏيندا آهن ۽ پراڻو وٺندا آهن ڪڏهن ڪڏهن پراڻو جند پورو به ناهي ملندو هيٺيون پڙ ملندو آهي ته مٿيون ناهي ملندو جي مٿيون ڪٿان ملندو آهي ته هيٺيون ناهي ملندو پر جڏهن هڪڙو پڙ ملندو آهي ته سي جي ڳولا هوندي آهي ڪڏهن ڪڏهن پاڳ جا پئي پڙ به ملي ويندا آهن يا جڏهن هڪڙي پڙ جو ٻيو پڙ ملندو آهي ۽ جڏهن جوڙ پورو ٿيندو آهي تڏهن انهي مڪمل ٿيل پراڻي کي وري نئون ڪندا آهن نئون ڪرڻ لاءِ سڀ کان پهرئين جند کي آهوڙي سان آهوڙيندا آهن آهوڙڻ، صاف ڪرڻ کانپوءِ رنگ ڪندا آهن، ٻيڙ جو کوٽڻ، کنڊ، ڪاري ناس، سيل پاتي وجهي باهه ۾ اڪاري هٿ سان جند تي مليندا آهن هو چون ٿا جيڪي ڪپڙن ڌوئڻ واري برش سان رنگ ڪندا آهن اهو جند ڪارو ٿي ويندو، انهي رنگ ڪرڻ سان جند سهڻو لڳندو آهي گهڻا ماڻهو وري جنڊاوڙن وٽ جند پالش ڪرائڻ لاءِ به کڻي ايندا آهن، جيڪي انهن کي پالش ڪري ڏيندا آهن هي جند تي اٽو پسائي به هڻندا آهن انهي سان جند ڪڪر ڪونه ڪندو. هي جند تي مختلف شڪلون به ناهيندا آهن، پڪري جي ڪر جي شڪل، لائون جي شڪل، مڇي، جهرڪي، مور ۽ دل جي شڪل ناهيندا آهن، انهي سان جند کي نالو ڏيندا آهن.

اهو جنڊ رلائيندڙ قبيلو، جنهن کي هنن جا وڏا چئي ويا
 ڪنهن جا بزرگير نه ٿجو، انهن کي جي ڪٿي ”سَنُو“ ملي ويو ته
 سال به وڌ ۾ وڌ ويهندو، اهو به جهڙيون تهڙيون جهڳيون ٺاهي نه
 ته اهي گڏهن تي جنڊ ۽ وري ڪو نئون ديس. هي به آهن جيسِي
 جو جيسِي، دنيا گهرتيون ۽ جنڊ چڙي ڏنا پر جنڊاوڙن جنڊن وارو
 ڪم ڪونه چڙيو، ڪنهن جنڊاوڙي جي گهر ۾ جي جنڊ پيل نه
 هوندو ته هن کي نند به ڪونه ايندي هي چون ته ايئن ٿا ته
 پهرئين جنڊ آيو، پوءِ سنڌ آئي هنن جي اوڍڻ پهرڻ ۽ ٻولي مان
 ايئن ٿو لڳي ته هي به ٻين رولاڪ قبيلن وانگر اوڀر مان آيا آهن
 عورتن ۾ اڃان پولڪو، پڙو ۽ گنج پاتل آهي، هي جنڊاوڙا قبيلو
 رامپير تي ته مردين عورتن گڏ ٿيندو آهي پر هي آهي ”ڪوڙيال“
 جو پوڄاري، جنهن جي واڳون تي سواري آهي چون ٿا ڪوڙيال
 وري چارٿياڻي هئي هنن جنڊاوڙن جون نئون ذاتيون آهن، جن
 مان ڪجهه ته اهڙيون ذاتيون آهن، جيڪي مسلمانن ۾ به آهن هي
 ٻاهرئين ماڻهو کي اهي ذاتيون ٻڌائيندا آهن، پر پاڻ ۾ هو انهن
 ذاتين جا ٻيا نالا وٺندا آهن. جيئن هنن ۾ هڪڙي ذات پنهور آهي،
 جنهن کي هي بهادر اڻي به چوندا آهن، ٻي سولنگي، جنهن کي هي
 هوڙيڻي چوندا آهن، ماڇي جنهن کي هي پاڻ ۾ ڪارواڻي چوندا
 آهن، تيلي جنهن کي تيجائي به چوندا آهن ٻيون هندن واريون
 ذاتيون آهن. هنن ۾ راجپوت آهن اهي به ڏانڊل، جن ڏانڊلن جو ٿر
 ۾ ڳوٺ ڏانو ڏانڊل پارڪر ۾ آهي. ٻيون پرمار، ڏانڊار ۽
 هوزراڻي آهن. پنج پنج رهيا پاڻ ۾ گڏ ڪري چرس پيئندڙ ۽ مرد
 عورتون ۽ ٻارڙا ناس جي چپٽ چپ ۾ هڻندڙ هي قبيلو درٻدر
 قبيلو آهي

بس هن قبيلي ۾ پڳت ڪونهي نه ٻاوو نه مهراج هنن جي
 ڌڙاس هوندو آهي، جنهن جي پڳ هنن وٽ هلي ٿي اهو ئي هنن
 جو ٻاوو، مهراج ۽ پڳت آهي جيڪڏهن ڪير مري ويندو آهي ته
 اهو ئي رسمون پوريون ڪندو آهي انهي لاءِ اهو لازمي ٺاهي ته
 ڪو هن کي گيتا ياد هجي. هي مُردِي کي ساڙيندا ناهن. هنن جي
 چوڌري جي قبرن تي به ڪو گرو مهراج يا پائين، ٻاوو ٺاهي ويهندو

مامو ويهندو آهي، جيڪو ناريل ۾ تيل وجهندو ويندو آهي پوءِ چوڪريءَ جو مامو چوڪري کي ۽ چوڪري جو مامو چوڪريءَ کي پنهنجي ڪلهي تي کڻي، هن جي گهر ايندو آهي پوءِ مامو گهوٽ کي پڪ جهلائي ان ۾ پئسا رکندو ۽ پئسن مٿان ان رکي، مٿان ڪليل چاقو رکندو آهي پوءِ گهوٽ مٿان چني جهلي مامي جي گهر وڃي، اتي ماميءَ گهوٽ جي ٻنهي پاسن کان پائي جا جڳ هاريندي ۽ اتي رک مان ٺهيل چار لڏون هوندا جيڪي ماميءَ چڻي ڪنڊن تي اڇليندي، جيئن گهوٽ کي ڪنهن جي نظر نه لڳي اتي جنهن کي اهو رک مان ٺهيل لڏون لڳندو آهي ته سٺو نه سمجهيو ويندو آهي ايئن تقريبن سڀني گهرن ۾ گهوٽ ۽ ڪنوار جي دعوت ڪئي ويندي آهي، سڀني گهرن ۾ اها رسم ٿيندي آهي، رسم ساڳئي رهندي آهي، پئسو بدلجو رهندو آهي اها ئي جداوڙن جي نيند آهي، جيڪا لکبي ٻاهي رڳو ياد رکبي آهي هي ساڳئي نڪ ۾ سڳابندي ٺاهن ڪندا ۽ جتي ڏيندا آهن اتان وٺندا به ٺاهن، ڏيندا هڪڙي نڪ ۾ آهن ته وٺندا ٻي نڪ مان آهن انهي ڪري هن قبيلي ۾ بدي جو رواج ناهي، پر پئسن تي سڳابندي ڪندا آهن هنن ۾ ڪا عورت يا مرد جي ٻاهران ٻي ذات مان شادي ڪندا آهن ته انهي عورت يا مرد سان هي واسطو بلڪل ختم ڪري ڇڏيندا آهن جي وري عورت آئي ته چوندا اسان جي جهڳين کان ڀرتي ويهه پنهنجو ڪمائي پنهجو کائي

هن قبيلي ۾ به ٻين رولاڪ قبيلن وانگر پئچائتي نظام آهي جيتريون ذاتيون آهن، اوتريون ڀڳون آهن، اهي گڏجي فيصلو ڪنديون آهن پلين خون ٿي وڃي، ڪڏهن ڪڏهن تڏي تي ٿي نبيرو ٿي ويندو آهي، ڪڏهن ڪڏهن وري سزا به ايندي آهي انهي ۾ انهي گهر کي نيڪالي ڏني ويندي آهي، انهي سان سڀ سماجي واسطا ختم ڪيا ويندا آهن جيڪڏهن ڪير انهي گهرائي سان ڀل ۾ به ملندو يا ڳالهائيندو آهي ته انهي کي به سزا ايندي آهي انهي جداوڙن جو هتي سنڌ ۾ مرڪز ٽنڊوالهيار آهي جداوڙن جو چوڻ آهي ته ٽنڊي الهيار ۾ هنن جنم کڻي رهندڙن کي انگريزن ڏنو، اتي هنن کي زمين ڏني، جنهن جا ڪاغذات به

انگريز دور جا هنن وٽ آهن، پر انهي زمين مان گهڻي زمين تي
 اتي جي بااثرن قبضو ڪري ڇڏيو آهي، ٿوري ڪا جنڊاوڙن وٽ
 آهي، جتي هينئر هو ويلل آهن. انهن رولاڪن جي رولاڪي
 انگريزن ته ختم ڪرڻ چاهي پر بااثرن کي گهڻي بڪ هئي
 اڄ ڪلهه هنن جي جهڳين ۾ راتيون بڪ تي ڪٽجن
 ٿيون، بخار ۾ مرندڙ ٻارن لاءِ ٽڪي وٺڻ به ڏکي آهي. هنن جا ٻار
 شهر ۾ پنن ٿا ۽ نوجوان چوڪريون ڊري خميس جي ڏينهن پنن
 ٿيون ڪجهه جنڊاوڙا شهر ۾ گتاميڙين ٿا، گتاميڙيندڙ شام جو
 مرغني جي اڏي تان فارمي ڪڪڙين جا پاوا ۽ منڊيون خريد ڪري
 اچن ٿا. جيڪو ڪير به خريد ناهي ڪندو بس هو چون ٿا ٿورن
 پئسن ۾ پيٽ پرڃي ٿو وڃي. نه ته مرغين وارا پاوا ۽ منڊيون
 ڪتن ۽ پلين کي ته اچلين ٿا پر اسان کي پئسن سان ڏين ٿا بس
 اسان وٽ ڪلاڪار ۽ ڪاريگر هن ترقي دريڊر ڪيا آهن

جوڳي

لنڊي بي پيري آهي، هن جو ڪو پير مرشد نه آهي ڪونه،
ان ڪري جو هن پنهنجي ئي مرشد گوڳي پير کي ڪڪيو هو.
تڏهن گوڳي پير لنڊي کي سراپ ڏنو هو ته تون ڪڏهن به سڌي
ٿي ڪونه هلندين سدائين موچڙي سان ماري رهندين؛ لنڊي انهي
ڏينهن کان سڌي ٿي ڪونه هلندي آهي ور وڪڙ کائي هلندي آهي
۽ سدائين موچڙي سان ماري رهندي آهي گوڳو پير اهو هو
جنهن جي جيستائين نگاهه ويندي هئي اوستائين زهريلو جيت
جڻو بي اثر ٿي ويندو هو، هن جي ڪڪڻ جي صلاحيت ختم ٿي
ويندي هئي گوڳو پير انهي ڀڳ ۾ هو جنهن ڀڳ جو اوتار
ڪرشن هو، چون ٿا ته هن لوڪ ۾ هن کي وٺي به ڪرشن آيو هو.
اهو گوڳي پير لنڊي کان ڪڪڙن جي ڪري ٿي ۾ر لوڪ پڌاريو
هو گوڳي پير کي ان لنڊي مٺي ۾ر ڏک هڻيو هو. هون ته نانگن

بلائن جا هڪ سئو ٻاھتر قسم آهن، پر انهن سؤ ٻاھتر قسمن ۾ ٻي پيري صرف ۽ صرف لنڊي آهي، باقي سڀني جو پير مرشد گوگو پير آهي هنن جوگين جو اهو عقيدو آهي ته گوگي پير يا پيران پير بادشاهه پير جو پنهنجي چوڌاري ڪڙو ڏيئي رات جو ڪهڙي به جهنگ، بيابان ۾ سمهي رهو ڪوبه نانگ بلا اهو ڪڙو ٽپي نه ايندو. باقي لنڊي جي باري ۾ ته ڪجهه نٿو چئي سگهجي انهن جي انهي عقيدو واري ڳالهه تي هو پاڻ ڪيترو عمل ٿا ڪن، اها انهن کي خبر آهي باقي انهن جو چوڻ آهي ته هو جيڪو نانگ بلا جهليندا آهن، انهي نانگ بلا کي هو پيران پير بادشاهه يا گوگي پير جو وڃن ڏيندا آهن هو اوترو عرصو نانگ بلا کي پاڻ وٽ رکي سگهندا آهن ۽ وڃن پوري ٿيڻ تي هو وري انهي نانگ بلا کي جهنگ ۾ ڇڏي ايندا آهن

جوگين جي انهي وهمن وسوسن ۽ عقيدن واري جهان ۾ هو، سدائين پنهنجي پن تي ڪري ۾ نانگ بلائون کڻي گهمندا آهن. ۽ هو انهي سفر ۾ سدائين نانگ بلائن پٺيان پيا پٽڪندا آهن. نانگ بلائن پٺيان رلندي رلندي هو ڪٿان کان ڪٿي وڃي نڪرندا آهن. هنن جي انهي ئي بلائن جي تلاش هنن جي حس ۾ اها سگهه وڌي آهي، جو هنن جو اهو چوڻ آهي، ته هنن کي نانگ بلائن جي خوشبو ايندي آهي، هو انهي خوشبو جي آڌار تي بلا تائين پهچندا آهن. پر هو انهي حس کانسواءِ ليڪو ڏسي به اهو اندازو لڳائي سگهن ٿا. بلا جي بدن تي سنهڙا سنهڙا وار ٿيندا آهن ۽ جڏهن بلا گسڪندي آهي ته سندس ليڪي تي وارن جا نشان ٿيندا آهن، انهن مان اندازو ٿئي ٿو ته بلا ڪيڏانهن وڃي آهي. بلا جي ليڪي مان ايئن به خبر پوي ٿي ته زمين غير هموار هوندي آهي هر هنڌ ساريڪي ناهي هوندي انهي، ڪري جڏهن بلا مٿاهين تي چڙهندي آهي ته ور وڪڙ کائيندي آهي ۽ هيٺاهين ۾ سڌي لهندي آهي ۽ پٺيان پچ جو سنهڙو نشان به هوندو آهي، جنهن مان خبر پوندي آهي ته بلا ڪيڏانهن وڃي آهي. جتي ڏاڍي زمين يا جابلو علائقو هوندو آهي اتي بلا يا نانگ تائين پهچڻ لاءِ ليڪو مددگار ناهي ٿيندو، اتي نانگن جا ليڪا ناهن هوندا، اتي پر جو

منھن ڏسي طءُ ڪبو آھي تہ انھي ۾ ۾ نانگ آھي يا بلا آھي يا نہ جيڪڏھن ۾ جي منھن تي چارو ھوندو يا ڪڪ ۾ پيل ھوندا تہ پوءِ پڪ سمجھو تہ انھي ۾ ڪجهہ ناھي ۾ جي ۾ جو منھن صاف آھي ڪڪ ۾ يا چارو ڪونھي تہ پڪ سمجھو تہ انھي ۾ نانگ آھي. ايئن جوڳي نانگ بلائن جا پيرا کڻي ھنن جي تلاش ۾ ھنن تائين پھچن ٿا. نر ۽ مادي نانگ جي سڃاڻپ جو ھنن وٽ اھو طريقو آھي جو نر نانگ جو ڦڻ وڏو ٿئي ٿو ۽ مادي نانگ جو ڦڻ سھو ٿئي ٿو. ھنن جو چوڻ آھي تہ ڪارو اصيل نانگ سياري جا چار مھينا زمين ۾ رھندو آھي، اھي چار مھينا ھو زمين مان ٻاھر ناھي نڪرندو اتي ھو مٽي بہ کائيندو آھي اھا مٽي ھن جي وات جي اندر تاروئي ۾ ڄمندي ويندي آھي. اتي نانگ جي تاروئي ۾ ڄميل مٽي ۾ اصيل جو زھر بہ شامل ٿيندو ويندو آھي. انھي تاروئي ۾ ڄميل مٽي کي مڻ چئبو آھي. جيڪڏھن ڪنھن کي بلا يا نانگ ڪڪي وڃي تہ جتي نانگ، بلا ڏک ھنيو ھجي اتي اصيل جي مڻ رکجي تہ زھر اثر نہ ڪندو ۽ لھي ويندو، ڇو جو زھر کي زھر ئي ماري ٿو. ٻارھين مھيني نانگ بہ ڪل لاهيندو آھي، اھو ايئن ٿيندو آھي جو نانگ يا بلا جي منھن وٽان ڪل پڄڻ شروع ڪندي آھي تہ پاڻ مرادو اھا ڪل ڪڙي وانگر پڄندي نانگ جي جسر تان لھندي ويندي آھي نانگ جڏھن گسڪندو آھي تہ ھن جو جسر ٻوڙن سان لڳندو آھي، انھي ۾ ڪل لھندي ويندي آھي نانگ جي ڪل جي تہ ڪا اھميت ڪونھي، نور جي ڪل سو رپين ۽ لونڪڙ جي ڪل سٺ رپين ۾ وڪرو بہ ٿئي ٿي نانگ بلائون وڪرو بہ ٿين ٿيون، حڪمت ۾ ڪر اچن ٿيون ڇو تہ نانگ مان ڪينسر جي دوائھي ٿي ۽ نانگ بلائن مان نانگ بلائن جي ڪڪيلن لاءِ تہ سٺي لھي ٿي نانگ بلائون جوڳي پاڻ بہ وڏي شوق سان کائيندا آھن ھو نانگ جي سسي ۽ پڇ وڏي اڇلي ڇڏيندا آھن، باقي بچيل نانگ کي تري کائيندا آھن بگھڙ جي ڪل جي وري پنھنجي اھميت اھي جوڳين جو چوڻ آھي تہ بگھڙ جي ڪل تي جن، غيبت ناھي ايندي ۽ بگھڙ جي جسر تي ھڪڙو آسو ٿيندو آھي، جنھن کي ”سيار سينگھي“ پوئي چئبو آھي. اھو بگھڙ

ڪاڇ ڪائيندو آهي ته جسم تان چڻي پوندي آهي، جوڳي اهو سڃاڻي ڪڏندا آهن، سيار سينگهي پوئي جن غيبت کان بچڻ کانسواءِ سائين روزي ۾ واڌ ۽ ٻين گهڻن ڪمن ۾ ڪم اچي ٿي بگهڙ جي ڪل ۾ ته تعويذ ٻڌي به پاتو ويندو آهي

جوڳين جو هي وسوسن، وهمن، عقيدن ۽ اٽڪلن جو عجيب جهان آهي، جوڳين جو قبيلو انهي جهان ۾ خوش آهي، اهي جوڳي نانگن کي گهڻي پيار مان پاليندا آهن. اهي نانگ جن کان ڪڪڙن جو ڪٽڪو سڄي لوڪ کي هوندو آهي. هو نانگ جي ڪاري ۾ گوشت جا ننڍڙا ننڍڙا زرڙا ڪري رکي ڇڏيندا آهن جيڪو نانگ پيو کائيندو آهي. هو ته نانگن کي کير به پياريندا آهن، هنن جو چوڻ آهي ته هو نانگ کي کير پڪري جي نري سان نائيندا آهن، پڪري جي پوئين تنگ ۾ هڪڙي سنهڙي هڏي هوندي آهي، جنهن مان مک ڪڍي ڇڏبي آهي ته انهي هڏي ۾ سنهڙو سوراخ ٿي ويندو آهي انهي هڏي کي نري چڻبو آهي هي انهي سان نانگن کي کير نائيندا آهن، اها نري هنن جي نانگن واري ڪاري ۾ مون پنهنجي اکين سان ڏٺي آهي. جڏهن انب جوڳي مونکي اها نري ڏيکاري رهيو هو ته هن اصيل نانگ کي پنهنجي ٻارڙي جي ڪنڌ ۾ وجهي ڇڏيو هو هنن جو چوڻ آهي ته جيئن هر جوڳي جو پنهنجو جوڳ هوندو آهي، ايئن وري هر نانگ جو پنهنجو زهر هوندو آهي. سڀني نانگن ۾ هڪ جيترو ۽ هڪجهڙو زهر ناهي هوندو. پدم نانگ ته قدر ڪٿڻ به ناهي ڏيندو اصيل جي چيڙ ڇاڙ نه ڪجي، اصيل کي چيڙ نه وڙهندو يا هن جي جوڙي مان نر يا مادي مان ڪنهن هڪڙي کي ماريو ته ٻيو انهي جو پلانڊ ڪندو پيئڻ بلا وري ماڻهو جو ساهه ڦوڪيندي آهي جڏهن ماڻهو گهري ننڊ ۾ ستل هوندو آهي ته هو اچي ماڻهو جي ڇاتي تي چڙهي ويهي رهندي آهي پوءِ ماڻهو جو ساهه ڦوڪيندي ويندي آهي، اهو ساهه ڦوڪي ڦوڪي هيٺ وڃي ڪرندي آهي ۽ پوءِ انهي ماڻهو کي تاروئي ۾ ڦوڦو ٿي ويندو آهي اهو ڦوڦو ڦاٽو ته واڌ نه ته همراھ ويو وصال ڪري انهن وهمن وسوسن ۽ عقيدن واري جهان ۾ جوڳين جا سدائين ۽ نالا هوندا آهن هڪڙو

اهو جيڪو مائٽ ڏيندا آهن جيڪو ذات برادري ۾ هوندو آهي ٻيو
 اهو جيڪو گرو ڏيندو آهي جيڪو لوڪ ۾ هن جو نالو هوندو
 آهي. هون جوڳي ڪا ذات ته آهي ڪونه هنن جا نو نات ۽ ٻارنهن
 ذاتيون آهن جوڳي ڪڏهن به ڪنهن کي پنهنجو انت ناهي ڏيندو
 جيڪڏهن هو ڪنهن کي انت ڏي ته پوءِ اهو جوڳي ڇا جو وڃي
 ڪا ٻي ذات سڏائي جوڳي جو سڏائي جوڳي چلڪيو پوءِ اهو نه
 رهيو هن کان جوڳ وٺي هو ڪو ڪسبي ته آهن ڪونه پر هنن
 جي هڪڙي فقير انت ڏنو هو پوءِ اهو ئي انت جوڳين جي جوڳ
 واري سموري قبيلي لاءِ امتحان بڻجي ويو هو اهو انت هڪڙي
 جوڳي فقير تندي الهيار کان ٿورو اڳيان تاج پور جي نواب محمد
 خان لغاري کي ڏنو هو هنن جي هڪڙي جوڳي چيڙ فقير سان
 انهي نواب نيرنهن سال جوڳ وارو سير سفر ڪيو ۽ پوءِ جوڳين
 جي سموري جوڳ جا پٽ پاڻ پر ڪيائين ته پنهنجي گرو چيڙ فقير
 کان اجازت ورتائين گرو اجازت ڏني ته هن تاج پور ۾ وڏو
 نانگن جو فارم ناهيو، گهمندڙ ڦرندڙ غريب جوڳين کان سو، ٻه
 سو ۽ پنج سو رپيا ڏيئي، نانگ ورتا ۽ انهن مان فارم ٺاهيائين،
 نواب ته هو پئسي جي پرواهه هئي ڪونه، پوءِ انهي ئي نواب
 جوڳين جي سڄي جوڳ کي چيو ته اوهانجي قبيلي ۾ ڪو آهي
 جيڪو مونسان مقابلو ڪري، جوڳين مقابلي کي قبول ڪيو،
 راڻي باغ حيدرآباد ۾ اهو مقابلو ٿيو، جنهن ۾ هڪڙي پاسي نسل
 در نسل پيڙهين کان نانگن جي نينهن ۾ ورتل جوڳي فقيرن جو
 قبيلو هو ته ٻئي پاسي وقت جا نواب سردار ۽ رئيس هئا نواب
 هڪڙو نانگ ڏنو ته اهو چيڙ فقير کنيو، نواب پيو نانگ ڏنو اهو
 نه چيڙ فقير کنيو پر هو رئيساڻان ٻار پنهنجي هار هر حال ۾
 تسليم ڪرڻ تيار نه هئا جوڳين اها ڪٽيل بازي جي هار تسليم
 ڪئي ۽ چيڙ فقير نواب کي اتي ئي سراب ڏنو ته تون گچ عرصو
 نه جيئندين، انهي ميل کانپوءِ ٻئي تي ڏينهان ئي نواب کي نانگ
 ڏک هنيون ۽ مري ويو پوءِ هن جا ڪيترائي شاگرد نانگن جي
 ڪڪڙن جي ڪري مئا. جوڳي فقير انهي ڏينهن کان پوءِ پنهنجو
 فن ڪنهن کي به ناهن ڏيندا.

جوڳين جي مڙهين ۾ وهان وڌائي جون رسمون ته ٻين هندو مذهبن جي ماڻهن واريون ئي آهن، پر وري به سمجهن فرق آهي جوڳين ۾ ڏيءُ پُٽ جا وهان ٻڌي تي ٿين ٿا، پر جيڪڏهن ڪو پنهنجي ڏيءُ بنا ٻڌي ڏيندو آهي، ته اهو چوڪرو شادي جو پهريون سال ساهوراڻي گهر ۾ رهندو پر سمهندو گهر جي گهٽي تي، جيڪو پني آڻيندو اهو ساهورن کي ڏيندو ۽ وهانءُ کانپوءِ هن کي سال ساهورا ڪارائيندا ۽ انهي کانپوءِ مرضي وارو آهي جيڪڏهن جوڳي نينگري کي ڏاج ۾ اصيل جي مڻ سيار سينگهي پوتي ۽ تازي ڪٽو نه ڏنو ته سمجهو انهي جوڳي ڏيءُ کي ڪجهه به نه ڏنو، پوءِ پلي لڪ لتايو هجيس، توڙي سون ۾ توري ڇڏيو هجيس، پر اهو ضرور ڏيندو هر جوڳي جي گهر ۾ سيار سينگهي اصيل جي مڻ ضرور ملندي. هڪڙو جوڳي شادي لائق ۽ مڪمل جوڳي تڏهن ٿيندو آهي، جڏهن پنڻ جو آرٽ سکڻ سان گڏ نانگ جهلڻ جو هنر به سکي وٺندو. جنهن ڏينهن نانگ جهلڻ سکي وٺندو آهي، انهي ڏينهن ئي هن جا مائٽ هن جي رشتي جي ڳولا ۾ نڪرندا آهن جوڳين جون مڙهيون ڦڏن فيصلن جي جڙ آهن، هنن ۾ اندروني جهيڙا فساد وڌي پئماني تي ٿين ٿا. پر هنن جو فيصلو اتي ئي پشنچاڻت جا پتيل ڪن ٿا اڄ ڏينهن تائين جوڳين جي جهيڙي جو چيڙو نبيرو وڏيرن جي اوطاڦن، عدالتن يا ٿاڻن تي ناهي ٿيو. سال جا چار مهينا مهراڻي ۽ ڪس ۾ عمرڪوٽ، سڻوهي، نبي سرٿر ۽ نهٽي ۾ ڪٿيندا آهن انهن ئي ڏينهن ۾ هنن جا وهانءُ ٿيندا آهن، باقي سدائين سفر ۾ گذرن تي لڏا ۽ پيرين پنڌ جتي رات پئي اتي ئي هنن جو اجهو هو اڄ به رلڻ پنڻ کي عيب نه ٿا سمجهن، ملڪان ملڪ ۽ ديسان ديسان ۾ ٿا ماڻهن جا ڪڙا جملا، ڌڪا، ٺيلها گاريون، موچڙا ۽ مشڪريون برداشت ڪري جوڳيون ۽ جوڳي پنڌ ۾ آهن ڪڏهن ڪٿي ڪٿي پيار ڪرڻ وارا به قدردان ۽ سخي ملي وڃن ٿا، تڏهن هنن جوانسانيت ۾ ايمان پختو ٿئي ٿو.

انهي ڏينهن جڏهن اسان راما پير جيڪو يگ جو اوتار آهي جي مندر ۾ چار جي گهاتي وڻ جي ٿڌي ڇانءُ ۾ ويهي هنن

جي وهمن، وسوسن، اٽڪلن ۽ عقيدن واري جهان وارين ملين
 ڳالهين جي مستين مان سرڪيون پري سرمست پئي ٿياسين،
 فطرت جي ويجهو ۽ سائنس کان الاهي پنڌ تي رهندڙ هن قبيلي
 جي اصل زندگي تي رشڪ ڪري رهيا هئاسين ۽ اسان مان هر
 ڪنهن جي اندر انهي جوڳ واري پنڌ جي طلب ڪر موڙي رهي
 هئي ته اسان جي انهي ڪچهري ۾ ٻه ٿورڙو ٻه ٿورڙو ويٺل جهونڙو
 جوڳي پنهنجو پاڻ ۾ گهر ماڻ ڪري ويٺو هو. جڏهن هن جي ماڻ
 منهنجي اندر جي ماڻ سان هر ڪلامي ڪئي ته آئون سرڪي
 وڃي هن کي ويجهو ٿيس. هن کان روايتي انداز ۾ نالو پڇير ته
 چيائين نالو ته سڃاڻپ لاءِ آهي آئون ته پنهنجي نالي جو بار به نٿو
 کڻي هلي سگهان پر نالو پريز اثر. هي جيڪو زمين ۽ آسمان ۾
 ڏسين ٿو اهو سڀ رنگ ماڻهو ۾ موجود آهن. بس جيڪو پاڻ
 سڃاڻي. ڪرشن کان اڳ ڪشي هئا ڪتاب، بس گرو ۽ چيلي جو
 رشتو هو هاڻ ته سڀ ڪجهه تبديل ٿي چڪو آهي بس صورت
 وڃي بچي آهي جيڪا مٽائي ناهي. جوڳ ته ڪو اڄ ڪلهه جي آهي
 ڪونه، جوڳ ته ازل کان آهي اوتار ته صورتون تبديل ڪري اچن
 ٿا، جوڳ، گيڙو، وچن ۽ خيال ازل کان آهن، سج لهندو ۽ اڀرندو
 گيڙو ٿي ويندو آهي، توڙي جو پريز پڳت جوڳين جو اهو سڄو
 پنڌ هئي آيو آهي، چوي ٿو پليل هئاسين ته اهو ڪم ڪندا
 هئاسين، هاڻي بس هو هنن جوڳين جي پنڌ کي مڪمل طور تي
 رد ڪري ٿو. هي اجايو پيا پنڪن هنن جي مقدر ۾ اهو لکيل آهي
 انهي سفر ۾ ڪجهه ناهي پريز پڳت واري پنڌ ۽ هنن جوڳين
 واري پنڌ ۾ زمين آسمان جو فرق آهي پر سوال اهو آهي ته ڇا
 پريز پڳت واري پنڌ واري واٽ انب جوڳي واري پنڌ کان ٿي نٿي
 وڃي. بس هن کانپوءِ هو پنڌ آهي يا هي پنڌ الڳ آهي ۽ هو پنڌ
 الڳ آهي اهو ڪير به طئي ناهي ڪري سگهيو

پيئڻ، هنڻ، ڪڻ ۽ ٻوگهي بلائون

ٻي گري ته ٻي گري آهي. انهي ٻي گري جو ڪو گر پير نه آهي ڪونه، چون ٿا ٻي گري بس گوگي پير تي حملو ڪيو هو. نه ته هي ٻي گري حملو ناهي ڪندي پنهنجي بچاءَ ۾ ڪڍندي آهي گهڻو ڪري سڀ نانگ بلائون بچاءَ ۾ ڪڍنديون آهن، پر انهي ٻي گري جي ڪڪي جا ڏس به آهن ته انهي جو ڊاڪٽري علاج به آهي چون ٿا پاڻ واري، ٿر ۾ گهڻي ٿئي آهي ئي لنڊي پر انهي ٻي گري بلا لنڊي، کانسواءِ جيڪي ٿر ۾ ٻيون بلائون آهن انهن جا اپرا سڀرا ڏس ته آهن پر انهي جي ڪڪي جو ڪو علاج آهي ئي ڪونه، بس ڪو جهنگلي ماڻهو جي جهنگ جو ڪو ڏس ڏي ۽ جي وقتائتو ويو لڳي ته واه نه ٿئي جي شئي وڃي ڏئي ڪي رسي انهن ۾ هڪڙي آهي پيئڻ، جنهن کي وري بيچڙي به چون ته قوڪشي به چون پاڻ واري ٿر جا ماڻهو چوندا آهن

تہ ”بچڙي کان الله بچائي“ اها تہ هلي ملي اچي ڦوڪيندي آهي، هاڻ جنهن کي ڦوڪڻي ڦوڪي وڃي، انهي جو ڪو علاج آهي ئي ڪون. انهي جا آهن رڳو جهنگ جي ماڻهن وارا ڏس هڪڙو تہ انهي پيڻڻ بلا لاءِ جهنگ جا ماڻهو چون ٿا تہ اها سو ميل تان اچي ڦوڪيندي آهي جڏهن هو ايترو پنڌ هڻي ايندي آهي تڏهن ئي ڦوڪڻ جهڙي ٿيندي آهي انهي کي ڦوڪڻي يا پيڻڻ چون ئي انهي جي ڪري ٿا جو انهي جو ڪو ظاهر نشان هوندو ئي ڪونهي بس جنهن کي ڦوڪيندي آهي انهي جي ڪاڪڙي ۾ ڦوڦو ٿيندو آهي جنهن سان ساه ۾ مونجهه بہ ٿيندي آهي تہ مٿي ۾ شديد سور بہ پوندو آهي. اهي نشانينون ٻڌي جهنگ جا ماڻهو سمجهي ويندا آهن تہ هن کي ڦوڪڻي ڦوڪيو آهي اهو ڦوڪڻي ماڻهن انهي ڪري نالو رکيو جو انهن سمجهيو تہ هي انسان جو ساه ڦوڪي ڪڍي ڇڏيندي آهي. جڏهن تہ ايئن آهي ڪونه، هي رات جو ماڻهو جي وات يا نڪ ۾ پنهنجي وات مان زهر اڇليندي آهي، اهو زهر اڇلڻ کان پوءِ ويندي ويندي پڇ هڻي انهي ماڻهو کي اٿاري ڇڏيندي آهي. باقي پڇ هڻي جي رواني ٿي تہ پلين پلو گهوڙو پٺيان ڏئي ڇڏ ۾ رسائيندي ڪونه، تڏهن تہ سٺو ڪوه راتو رات پنڌ ڪري واپس ٿي وڃي. هن جهڙي پڇڻ جي ٻي ڪا بلا تڪي ڪونهي پڇ لڳڻ جي ڪري ماڻهو چرڪ ڀري نند مان اٿي ٿو. جنهن سان اهو زهر نڪ ۾ اڇليو هجيس يا وات ۾ وڃي ماڻهو جي ڪاڪڙي تي جمع ٿي ڳوڙهي جي صورت اختيار ڪندو آهي، ڪي وري چون ٿا تہ ڳوڙهي نہ پر وات ۾ چالو ٿي ويندو آهي انهي ڦوڪڻي جي ڦوڪيل جون ڪي ڪي ماڻهو اوڏي مهل اڪيون ٻڌي ڇڏيندا آهن انهن جو وري اهو چوڻ آهي تہ جي انهي ڦوڪيل جي روشني تي نظر پئي تہ اوڏي مهل انهي جي نظر وڃي ٿي هلي، جي سج اڀريو تہ پڪ سمجهو اهو مريض اٿندو. هاڻ انهي ڦوڪڻي کان بچاءُ جا صرف ٻہ طريقا آهن، هڪ تہ اها روشني تي مٿي مارائي نہ ايندي. چون ٿا تہ روشني ۾ ٺٺ اندي ٿي ويندي آهي. ٻيو جهنگ جو ڏس آهي. بس هن کان بچڻ لاءِ يا تہ بصر کائي سمجهي يا تہ پوءِ سيراندين پيراندين بصر رکي سمجهي. بصر جي ڌڻ تي بہ چون

ٿا ڪونه اسدي آهي نه هن کان بچاءُ حادثو؛ پر جي قوڪي وڃي پوءِ وري جيڪي دس آهن، انهن ۾ هڪڙو به انهي قوڪيل همراھ کي اوڻڻو ٿيڻي پوءِ انهي کي ڏنڊن ڪرائيندا آهن. جيئن اهو ڪاڪڙي وارو چالو ڦسي پئي يا نه انهي ٽنگيل همراھ کي الٽيون ڪرائيون آهن جو الٽين سان ڪاڪڙي وارو قوڪو ڦسي پوندو ٻيو وري الٽي ڪرائڻ لاءِ ناس به پياريندا آهن ٻين هر ممڪن ڪوشش اها هوندي آهي ته مريض وڌ کان وڌ الٽيون ڪري انهي قوڪي جي قوڪيل جي پاڻ واري ٿر ۾ وڌي ۾ وڌي ڏاهي آهي، چارنور واري اڏڙوٽ عمر جي مومل مينگهوڙ جيڪا ”ڏياري“ ته راجوڙي جي ڳوٺ جي آهي، پر اتي پرتايل آهي جنهن وٽ گذريل سال ڊاڪٽرن جي ٽيم به وٺي هئي، رڳو اهو پڇڻ لاءِ ته تون قوڪي جي قوڪيلن جو علاج ڪيئن ٿي ڪرين؟ انهي جي گهر ۾ ڊرندي ٿي لوڙهي اندر اوهان کي به ٿي سٺا، انيون ٻڌل ملنديون، جي ڪو مريض سج اڀري کان اڳ ۾ ۽ پنج ڪلاڪن جي اندر پهچي ويو ته بچي سگهي ٿو هو، ڇا ڪندي آهي جو مريض کي الٽيون ڪرائڻ لاءِ الٽين جي ڪير ۾ پائي ملائي پياريندي ويندي آهي، جنهن سان مريض کي الٽيون ٿينديون آهن ۽ هو هٿ جي آڱر ڪاڪڙي ٽائين کڻي وڃي انهي چالي کي ٽوڙڻ جي ڪوشش ڪندي آهي اهو انين جو پاڻي ملايل ڪير پياريندي ويندي آهي ۽ ڪاڪڙي ۾ آڱر هڻندي ويسدي آهي، کڏو کڏو نر جا پن، ڦٽڪي يا لوڻ چڪائيندي ويسدي آهي جيسائين لوڻ ۽ ڦٽڪي مريض کي مٺا پيا لڳندا آهن، نيسٽائين هو اها پريڪٽس جاري رکندي آهي جڏهن اهي ڪارا لڱڻ لڱندا آهن ته پڪي سمجهو رهر ختم ٿيو ۽ مريض بچي ويو هون به لوڻ ۽ ڦٽڪي رهر جي اثر کي ڪهائڻ تيارو سوراھ جي ڳوٺ ۾ هڪڙي ميڪهوڙ چوڪري، ڪفوڪي قوڪي، جنهن جو علاج مومل ڪيو ۽ بچي وئي پر جي قوڪي جو قوڪيل ٻي هوش ٿي ويو به پوءِ انهي جو علاج مومل وٽ به ڪونهي ٻي هوش ٿيل مريض کي نه الٽي ٿي ڪرائي سگهجي نه وري هن کي لوڻ، ڦٽڪي يا نر جي پٽن جي ڪاري يا مٺي هجڻ جي خبر

پوندي. بس اهو ئي ڏس آهي، بچڙي جي ڦوڪيل جو ڪي ڪي وري اک جو ڪير به الٽي ڪرڻ لاءِ پياريندا آهن بچڙي کان جوڳي به پناهه ٿا گهرن انهي جي ته وري جوڳين وٽ ڪا جهاڙ به ڪونهي، انهي ڪري جوڳي پنهنجي ئي ڏيري ۾ واري يا مٽي يا وڏا ڌڙا ٺاهي انهي تي سمهندا آهن. مون واري ڳوٺاڻي بيڪي جوڳي ٻڌايو ڪيترائي جوڳي ڦوڪڻي جي ڦوڪجڻ ڪري مري ويا هن ته اهو به چيو ته سوڙي ۾ ڦوڪي نه سگهي ته ڪڪي به سگهي ٿي. انهي ڦوڪڻي لاءِ وري اها ڳالهه به مشهور آهي ته اهي هڪڙي هنڌ تي ست هونديون آهن. ڪي وري چون ٿا ته پٽيه هونديون آهن ٻڌي جو مهينو ذات نانگ بلا جي ٻاهر نڪرڻ جو مهينو آهي ۽ نانگ بلا ۾ لڳ به هن مهيني ۾ ٿيندو آهي ڪي وري بچڙي کي مارڻ کانپوءِ باريوندا آهن.

انهي بي گري ۽ بچڙي کان پهرئين آهي، ”هڻ ڪڻ“ بلاءِ جيڪا سڀني نانگ بلائن جي سردار آهي

اصل ۾ اهو هڻ ڪڻ هڪڙي بلاءِ جا ٻه قسم آهن هڪڙي آهي، هڻ ٻي آهي ڪڻ اها بس گرهوڙو يا وڃي جيتري مس هوندي آهي اهو اوهان کي ڏسندي بلا لڳندي ئي ڪونه جهڙو ڪر سانڊهو يا وڃي هجي هڻ رنگ جي اچي ٿيندي آهي ۽ مٽي ڳاڙها ڳاڙها نشان ٿيندا آهن ڪڻ وري هلڪي آسماني ڪلر جي ٿيندي آهي مٽي گهرا آسماني ڪلر جا پتا ٿيندا آهن، هن جو ليڪو نه ٻي پيرن جا نشان ٿيندا آهن پيرن ۾ ٽي آڱريون آهن، انهن آڱرين جي وچ ۾ پردو آهي انهي جي پٺن تي ڳڙن جهڙا ڦوڦا هوندا آهن هڻ ۽ ڪڻ نسورو زهر آهن انهن کي جوڳي به هٿ ناهن لائيندا بس جي ڪنهن ساهه ڀري شئي کي هن جي پيرن جو ننهن لڳي ويو ته اهو پاڻي به ڪونه گهرندو ڏکي ۾ ڏکي آهي جهلڻ هڻ ڪڻ بلاءِ انهي کي هٿ لڳائي نٿو سگهجي نسورو زهر آهي اهو چمٽي سان جهلي نٿي سگهجي، سڄي قسي اريون اريون ٿي ويندي. انهي کي گهڻو ڪري پائيپ سان جهليندا آهن، اهو پائيپ هڪڙي پاسي کان بند هوندو آهي ٻيو کليل پاسو هن جي اڳيان رکي آهستي آهستي ڪري کائي سان سوري سوري پائيپ ۾

وجھندا آهن ۽ پوءِ ٻيو منهن به بند ڪري ڇڏيندا آهن. ڪي جوڳي وري چون ٿا ته ڪاٺي کي بليٽ يا چاقو سان چيري به فنگي ڪري وڃ پر گتڪو ڏٻو آهي. پوءِ آهستي آهستي ڪري گتڪو سيري ڪڍي ڇڏيو، پوءِ انهن ڦنگهن ۾ ڦاسي ته آهستي آهستي ڳوٺري ۾ وجهي ڪي ڪي بي ڀڄا جوڳي ته هٿ تي ڪپهه هڻي مٿان ڏاڍا هٿن تي ڪپڙا ويڙهي هٿ سان به جهلي وٺندا آهن. بس هن ۾ ٻن ڳالهين جو خيال رکيو آهي، هڪ ته اها ٿئي اريون اريون نه ٿئي، ٻيو جسر جي ڪنهن حصي کي نه لڳي اها بلا وري روشني تي ايندي آهي، خاص ڪري گاسليٽ واري گولي تي، گاسليٽ جي ڌڻ هن کي جيتن ڏانهن چڪيندي آهي. هن جو ڪاڄ به گهڻو ڪري جيت آهن.

ٽين بلاءِ آهي ٻوگهي، جنهن کي به منهنين به چون پر جوڳي چون ٿا ته ٻوگهي جا ٻه منهن ناهن. هن جو منهن هڪڙو ئي هوندو آهي پر هنن جو چوڻ آهي ته هو منهن کان ڪل لاهڻ شروع ڪندي آهي انهي ڪري هو ڇهه مهينا پڇ واري پاسي کان هلندي آهي ڇهه مهينا ايتي هلڻ ڪري هن کي ٻوگهي چوندا آهن. انهي ڪري ٻوگهي کي هرڪو پيو ڪٽيندو آهي. انهي ڪري جو منهن بند هجڻ ڪري ڪاٺي ڪونه سگهندي آهي. ڪي ڪي وري چون ٿا ته ڇنڊ جي چوڏهين تي ٻوگهي جا ٻئي منهن کليل هوندا آهن پر جوڳين جو چوڻ آهي، جي ٻوگهي ڪنهن ساهه پري شئي ۾ چڪ هنيون ته ڪڍندي ڪونه پلين وڌي ڇڏي ٻوگهي هون به سولي مرندي ڪونهي. پر جوڳي چون ٿا گڏهه هيٺ ڪئي ته چڪ ڪڍي روڙ ڪري پڇندي آهي آهن ڏکيون بلائون عام طور تي بدي جو مهينو بلائن جو سڏبو آهي

دنيا نانگ جي ڦڻ تي بيٺل آهي

بيٺي ڪنهر کي ڪٿي ڪٿيون آهي جو نانگن جي ڦڻن ۾ هٿ وجهي، پر ڪجي ته ڪجي به ڇا جوگين جو ماهه مرڪ ٿي نانگن جي ڦڻن ۾ هٿ وجهڻ آهي سو جوگي ته ويٺا نانگن جا پر ڪوتيندا آهن پر "بلا تڪلو يا ڪنڀاريو گورهاڙو" جوگي جي ڪم جو ناهي، لنڊي کي ته جوگي به موچڙي سان ماري ٿو آهي جوگي جي ڳولا هوندي آهي اصل ڪاري نانگ لاءِ بس جوگي کي گهرجي واسينگ واسينگ اڳيان مرلي وڃائيندي جوگي به سونهين ٿو هڪڙي جوگي جو سڄو رولڙو ڪاري اصل نانگ لاءِ آهي ڪاري اصل نانگ جي ڏندن ۾ سٺي وانگر سنهڙو سوراخ هوندو آهي هڪڙو خيال اهو به آهي ته ڪاري اصل جو زهر انهي ڏندن جي سوراخن مان ئي جنهن شئي کي ڏک هڻي ٿو، انهن ۾ خارج ٿيندو آهي پر اهو زهر نانگ جي ڪلين واري جڳهه يعني زبان جي پاسي ۾ هيٺ ٻنهي پاسي هوندو آهي، جنهن کي جوگي "زهر گوٺي" چوندا آهن اها ٿور جي سري جيتري

پنھي پاسي هوندي آھي، پر انھي زھر گوٽي تائين زھر "ناڙ
گوٽي" ذريعي ايندو آھي جوڳي چون ٿا ته جيڪڏھن اھو نانگ
ڌڪ ھڻي ٿورو اڳتي ويندو ته وري ٿوري دير کانپوءِ زھر گوٽي
زھر سان پر جي ويندي آھي. جيڪڏھن جوڳي "زھر گوٽي" ڪڍي
چڏي تڏھن به اھو نانگ ٿوري دير کانپوءِ ڌڪي سگھي ٿو پر
جيڪڏھن جوڳي نانگ جي ناڙ گوٽي ڪڍي چڏي ته انھي نانگ
جي زھر گوٽي وري پري ئي ڪونه انھي ڪري انھي کانپوءِ اھو
نانگ صرف نالي جو نانگ هوندو آھي، پر ڌڪي نٿو سگھي
انھي نانگ پالڻ ۾ ٻيو ڪوئي نه فڪر آھي، نه فلسفو، نه وري
ڪو ڪارو جادو يا علم آھي، بس اھو جوڳين جي ڪاريگري آھي
ھاڻ نانگ بلا جو ڌڪيو بچي سگھي ٿو پر ڪارو نانگ ماري يا
ڪاري چوندا آھن. پدم نانگ ته قدر ڪٿڻ به ناھي ڏيندو. ھاڻ ڪارن
نانگن جا وري چار قسم آھن. ھڪڙو آھي پدم جنھن بابت
جوڳين جو خيال آھي ته پدم نانگ جي نشاني آھي ته هو پيٽ
پني ڪارو هوندو آھي، پر پدم جي ڦڻ تي چار ڪارا گھرا نشان
هوندا آھن. اھو ئي پدم جي سڃاڻپ آھي. جوڳين جو ھڪڙو اھو
به خيال آھي ته اھو نانگ تي مولا علي جي گھوڙي جي سنب جو
نشان آھي ڪاري نانگ جو وري ٻيو قسم آھي گڏو، جنھن کي
تلھير به چوندا آھن، جنھن جو ھيٺان پيٽ سفيد هوندو آھي. پر
ھن جي پني ڪاري هوندي آھي ڪاري نانگ جو ٽيون قسم آھي
چوڙ نانگ، انھي ڪاري نانگ جي سڃاڻپ اھا آھي جو، انھي
نانگ جي سڄي جسم تي اڇا نشان هوندا آھن، چمڙي ڪاري
هوندي آھي، جيڪو ڪاري واسينگ نانگ جو چوٽو قسم آھي،
انھي کي جوڳي شيش نانگ چوندا آھن شيش نانگ ئي نانگن
جو سردار آھي، اھو نانگ اڻ لپ آھي چون ٿا شيش نانگ جو
ٻچو ڦٽندي ئي شيش نانگ ناھي هوندو شيش نانگ جي ٻچي
کي مڪمل شيش نانگ ٿيڻ ۾ سئو سال لڳي ويندا آھن جڏھن
شيش نانگ جو ٻچڙو سئو سالن جو ٿيندو آھي، تڏھن ئي مڪمل
شيش نانگ ٿيندو آھي جوڳين جي انھي وسوسي کانسواءِ ھڪڙو
وھر اھو به آھي ته شيش نانگ پنھنجي ٻچن کي ايئن ڪاڍيندو

آهي، جيئن گرو پکي پنهنجا ٻچا کائيندو آهي، انهي ڪري ئي ان لپ آهي. چون ٿا ته شيش نانگ سئو سالن جي عمر کان ننڍو هجي ته جهلي سگهجي ٿو، پر جي سئو سالن جي عمر ٽپيو ته شيش نانگ کي جهلي نٿو سگهجي. ڇو جو سئو سالن جي عمر کان پوءِ شيش نانگ سترنهن روپ ڪري سگهي ٿو پوءِ جوڳي جي وس جي ڳالهه ناهي. هي جيڪو هر هر جوڳي مڻ جي ڳالهه ڪندا آهن، اها مڻ صرف ۽ صرف شيش نانگ پر هوندي آهي، هر ڪنهن نانگ پر مڻ ناهي هوندي پندر تلهير ۽ چوڙ نانگ پر جيڪا مڻ هوندي آهي، انهي کي جوڳي پنهنجي ٻولي پر زهر مورو چوندا آهن. اهو زهر مورو هر ڪاري نانگ جي تاروئي پر هوندو آهي جڏهن سياري جا چار مهينا نانگ ٻرن مان ٻاهر ناهي نڪرندو ته هو اتي مٽي کائيندو آهي نانگ زمين پر سياري پر اونهو ويندو آهي اتي جيڪا مٽي نانگ کائيندو آهي اها مٽي زري زري هن جي تاروئي تي جهٽندي ويندي آهي انهي تاروئي واري مٽي پر زهر گوٽي مان زهر لڳندو ويندو آهي ۽ اها مٽي زهر جذب ڪندي ويندي آهي پوءِ اها مٽي، مٽي ناهي رهندي زهر جي ٽڪي تي ويندي آهي، جتنهن کي زهر مورو چوندا آهن، پر اها مڻ ناهي هوندي. جڏهن نانگ سانوڻ جي مهيني پر لڳ ڪندو آهي ته انهي لڳ ڪرڻ کان اڳ پر اتي ڪندا آهن ۽ انهي اتي پر اهو زهر مورو ٻاهر اڇليندا آهن ۽ پوءِ ئي پاڻ پر لڳ ڪندا آهن جوڳين جو خيال آهي ته اهو نانگ لڳ ڪرڻ کانپوءِ زهر مورو واپس ڪندا آهن ۽ هڪڙو خيال اهو به آهي ته اهو زهر مورو نانگ اتي ئي اچي هليا ويندا آهن ٻيو وري جوڳي ڇا ڪندا آهن جو جڏهن ڪاري نانگ کي جهليندا آهن ته انهي نانگ پر جيڪڏهن زهر مورو آهي ته هو نانگ کي اتي ڪرائيندا آهن جوڳين جو چوڻ آهي ته هو زهر مورو حاصل ڪرڻ لاءِ پڙڪيا نالي ٻوٽي جي ستي پياريندا آهن هڪڙي ستي ٻي ستي ئي ستي تي نانگ اتي ڪندو آهي ۽ جي نانگ اتي ڪئي ته سمجهه زهر مورو اچي ٻاهر ڪرندو، اهو زهر مورو وڏي ڪم جي شئي آهي. جيڪڏهن ڪنهن کي نانگ بلا ڏکي وجهي ته انهي ڏک واري

نشان تي زهر مورو رکيو. اهو انهي مان زهر ماري وجهندو. چوندا آهن ته زهر کي زهر ئي ماري ٿو (چو جو اي ايس وي اينتي سنيڪ وينوم به زهر مان ٺهي ٿي) باقي منهنجا راتا! شيش نانگ پٺيان جوڳين جا نسل رلي رلي دربدر ٿي ويا، پر شيش نانگ ڪونه مليو سو نه شيش نانگ مليو ته نه وري شيش نانگ جي مڻ ملي چون ٿا ته شيش نانگ سٺو ٻاهر بيضا ڏيندو آهي پر اهو پنهنجا ٻچا پاڻ کائيندو آهي هاڻ نانگ ڪڪي جا ڪڪا ڏس به گهڻا آهن جهنگ جا ماڻهو ته اڏائي ڪيترا جهنگلي ڏس ڪندا آهن پاڻ واري ترير نانگ بلا جي ڪڪي جو وڏي ۾ وڏو ڏس آهي ڪاري ناس ڇا ڪندا آهن. هو ڪنهن کي نانگ بلا ڪڍيندا آهن، انهي کي پاڻي ۾ ناس وجهي پياريندا آهن ناس پيئڻ سان ئي ڪڪي کي اچي الٽيون ٿينديون اهو شريس جو خيال آهي ته الٽي سان زهر وڃي ٿو هليو. سو نانگ جي ڪڪي کي وڏي ڪوشش الٽيون ڪرائڻ جي هوندي آهي نانگ بلا جي ڌڻي جو پيو ڏس زهر مورو ۽ نيون ڏس نانگ بلا جي ڌڻي جو جيڪو هاڻ توڙي جو ناهي رهيو، پر اهو ڏس هو جو ڪين جي ڏيري ۾، بي هنڌ ڪونه هو، هاڻ اهي ڏوڪرا جوڳي ئي ناهن رهيا آهي ڇا ڪندا هئا جو هڪڙي ٻوٽي آهي سينگي. جنهن کي جوڳي لومڙي به چوندا آهن. اهي جهونا جوڳي جتي نانگ بلا ڏک هنيو آهي، اتي بليڊ سان سنڀا سنڀا جهڪا (وڍ) ڏيندا هئا پر اهي جهڪ اينڻ هرڪوئي نٿو ڏٺي سگهي، اهي جهڪ ڏيڻ ۾ وڏي ڪاريگري ڪبي ئي آهي جهڪ ڏئي، مٿان سينگي رکبي، اها سينگي سڄو زهر نس نس مان چوسي ڪڍي وٺندي هئي انهي ٻوٽي ۾ اها سگهه آهي، باقي اصيل کانسواءِ ٻين نانگ بلاڻن ۾ نه زهر گوتو هوندو آهي نه زهر مورو هوندو آهي اهي صرف ڏند جي زهر سان ڌڪيندا آهن، انهي جو ڌڪيو ٻچي وڃي ٿو بلا جي ڌڪي تي نر جا پن به ٻڌندا آهن. ناني سومل به وٺي مٽي جو پور ٿي، اها ته نانگ بلا جي ڌڪي لاءِ نمائتي شاهه جي نوڙي سڻ جي وٺندي هئي ويرمون ڪولهي به ويو ستين جي قبرستان ۾ آرامي ٿي. جيڪو نانگ بلا جي جهاز به وجهندو هو. باقي انسان

پاڻ به زهريلو آهي، پتون جو ڌڪ سور ته ڪندو پر هلڪو زهر
 انسان پاڻ پنهنجي زهر سان ختم ڪري ٿو، بس اهو ئي ڏس آهي
 اهي آهن جوگين جي ڏيري جون ڳالهيون ۽ نانگ بلا پٺيان رولڙا
 ڪندڙن جون رولاڪيون ۽ تجربا. هڪڙي جوڳي ته اهو به چيو
 هي جسر نانگ جو ڪوٺو آهي هي ساهه جي اوت جاوت نانگ
 جو ڦوڪارو آهي ۽ ها هي ڪائنات پر موجود هوا به نانگ جو
 ڦوڪارو آهي، جوڳي چون ٿا هي ڌرتي ڊڳي جي سنگ تي نه پر
 نانگ جي ڦڻ تي بيٺل آهي.

پاڻي جيسلمير

پاڻين جو اصل وطن وري به وڃي جيسلمير ٿيو پاڻي
جيسلمير جا آهن. پوءِ اهي پنهنجي پياري وطن ۾ رهندڙ مسلمان
پاڻي هجن، جيئن مگريا به اصل پاڻي آهن. يا سرحد پار رهندڙ
راجپوت پاڻي هجن. آهن سڀ جا سڀ جيسلمير جا اهو جيسلمير
جنهن جو گڏ راجا جيسل پاڻي ٺهرايو هو، راجا جيسل اهو گڏ چون
ٿا ته موجوده گڏ کان پنترنهن ويهه ڪلوميٽر اوڀر طرف پاڙمير
روڊ تي ٺهرائڻ چاهيو ٿي. جنهن جي شروعاتي ڪم جا نشان اڃان
به اتي آهن. پر ٿيو ڇا جو هڪ ڏينهن راجا جيسل شڪار تي ويو.
اتي ڇا ٿو ڏسي ته هڪڙي روڊ پنهنجي ٻچي کي سڄي رات گذرڻ
۽ ٻين جهنگلي جانورن کان بچائي رکيو. راجا اهو ڏسي چيو ته
هاڻ پاڻين جو گڏ اتي ٺهندو. جتي موجوده جيسلمير دربار جو
قلعو يعني گڏ آهي جيڪو سڄو سنهري پٿر مان ٺهيل آهي ۽

انهي ۾ وڏي مهارت ۽ ڪاريگري ڏيکاريل آهي. جيسلمير دربار کي ويجهاراولوت نڪ جي پاتين جا ڳوٺ آهن، جنهن ۾ پٽلا، ستو، لوراڪي، اوها آهن. راولوت پاتين جو هڪڙو ڳوٺ اويسا وري جوڌپور ۾ به آهي. اهي پاتي پنهنجو پاڻ کي يادو ونسي سمجهن ٿا. جيسلمير جي راڄ گڏي تي راجا ٿي صرف ۽ صرف راولوت نڪ جو پاتي ٿي ويهندو آهي. انهن راولوت پاتين کانپوءِ ٻي نمبر تي آهن، اڏي سنگهه وٽ پاتي. انهن پاتين کي ڪجهه وري ڳوٺ جيسلمير دربار طرفان مليل هئا، جيئن پٿيو، سيڙهار ڏيوڙا، ڪوڏان اهي به جيسلمير رياست جا ڳوٺ آهن هاڻ انهن جيسلمير جي پاتين جي گهڻي ماڻهي وري پاڻ واري اچڙي ٿر جي سوڍن سان هئي. اچڙي ٿر جي سوڍن جي سڄي سڳابندي جيسلمير جي پاتين سان هئي، هو پاتين کي ڏٺيون ڏيندا آهن اهي نارٿوٽ پوءِ رام هجن ويري هجن يا گنگڏاس هجن. ستيتاليهه ۾ ملڪ ٿٽو، نوي کان تيانوي تائين تند لڳي اڃان به ڪپري جا نارٿوٽ هتان نيائيون وٺي وڃي سرحد پار پرڻائي ايندا آهن، پر راولوت ۽ اڏي سنگهه وٽ پاتي سنڌ جي سوڍن کي پنهنجون نيائيون ڏئي سڳابندي ڪونه ڪندا هئا انهن پنهي ٺڪن جي سنڌ ۾ هڪ به نيائي پرڻايل ناهي باقي پاتين جي ٻين ٺڪن جيئن مياڄڙ، تيجسي، روپسي ۽ رائيٽر نڪ جي پاتين جون نيائيون سنڌ ۾ به پرڻايل آهن. ۽ ها پاتي نيٺين نڪين اٽسارن ۾ بي انتها سهڻو هوندو، اهڙو سهڻو جو بس چئي دنگ ڪر. جهڙا ڏسڻ جا سهڻا، اهڙا وري پلا اٿن جا سوار. اهي ٿي پاتي پاڻ واري ٿر جي پٽن ۾ جيئن جو تيئن قرون ڪري ڏاڙا هڻي، رات وچ ۾ وڃي سرحد ٽپي جيسلمير مان نڪرندا هئا. اهي ڏاڙا راولوت نڪ جي پاتين ڪونه هئا. اهي سڀ ڏاڙا اڏي سنگهه وٽ پاتين هئا. اهي به ٻيئي جي اڏي سنگهه وٽ پاتين ۽ ٻيئي جا نالي چڙهيا ڏاڙيل سروپ سنگهه ۽ نارائڻ سنگهه هئا انهي پاتي ڏاڙيلن جو ڪيترا ئي قصا ڪهاڻيون ۽ يادگيريون ٿر جي واري وارن پٽن ۾ اڃان محفوظ آهن. چوڻا سروپ سنگهه بلا جو نشاني باز هو. هن جي بندوق جو نشانو وار جيسترو به ڪونه ٿڙندو هو ۽ نارائڻ

سگه نالي چڙهيو هو. هنن ٿر جي ڪيترن ئي ڳوٺن ۾ ڌاڙا هنييا
هنن جي ڌاڙي جو گهڻو شڪار پاڻ وارو ٿر ٿيو. ڇو جو اچڙي ٿر
۾ هنن جي مائٽي هئي ۽ لنگهه به هنن جو اچڙو ٿر هو. انهي
ڪري اچڙي ٿر ۾ جيڪي به هنن ڌاڙا هنييا، اهي رڳو هٿ ڏس تي
هنييا. اهي ڀاڻين ونگار ۾ ڌاڙا هنييا، اتي اچڙي ٿر جو ئي ڪو
ماڻهو جيڪڏهن ڪنهن سان نه ٺهندو هو ته اهو واسطي واري
ڀاڻي کي هٿ ڏس ڪري ڇڏيندو هو، پوءِ ڀاڻي رات وچ ۾ هڻي
انهي جي اڏيڙ ڪري ڇڏيندا هئا. پر پاڻ واري هن ٿر پارڪر ۾ بنا
ڪنهن هٿ ڏس جي هلي ملي اچي ڌاڙا هڻي ڦرون ڪري، اٿن جا
وڳ ڪندا هئا. اڳ ۾ ۽ اچڙي ٿر هٿونگي وٽان ٿيندا، وڃي سرحد
ٽپي جيسلمير ۾ داخل ٿيندا هئا. انهن ڀاڻين جي اڇوڪي اچڙي ٿر
جي وڏن وڏن خاندانن، راڄڙن ۽ مڱرين سان دويدو يارائو به
رهيو. انهن ڀاڻي ڌاڙيلن جا ڪجهه اصول به هئا، هو انهن اصولن
جي پيڇوڪڙي ڪونه ڪندا هئا. هڪ ته ڌاڙي ۾ ڳئون جو ڌاڙو
ڪونه هڻندا هئا. شايد هندو مذهب ۾ گڻو ماتا آهي انهي ڪري
پيو هنن ڪڏهن به ڪنهن عورت کي ڪونه ڦريو. ٽيون هنن جا
ڌاڙا سڄا سوڻن تي هوندا هئا، جي ڀاڻي ڪنهن به ڌاڙي تي آيا ۽
ڌاڙي هڻڻ واري جڳهه کان پنڌنهن ويهه وڪون به پرتي سوڻ نه
ٿيا ته هليا ويندا هئا. ڌاڙو ڪونه هڻندا هئا. اهڙا ڪيترا ئي مثال
آهن. هنن جي ڏينهن جو سوڻ ”سگن چڙي“ هوندي هئي اها سگن
چڙي ساڄي پاسي ٿي ٻولي يا کاٻي پاسي اهو هو ڌيان ۾ رکندا
هئا. ۽ رات جو وري ڇيرو هنن جو سگن هو. ڀاڻين وٽ ته گڏهه
جي هيٺنگ کي به اهميت هئي پر انهن پکين جي ٻولڻ ۾ هنن
وٽ هڪڙي ڳالهه هئي جيڪڏهن هنن کي رات جو ڇيرو ڪنهن
ڄاتل هنڌ تي ٻوليو ته ڀاڻي چوندا هئا، اها انهي ڇيري جي ٿانڪ
آهي. انهي تي هو سوڻ ڪونه ٻولائيندا هئا، بس اهو ٿانڪو آهي.
جي سگن چڙي به ڪنهن ٿانڪ، جتي انهي سگن چڙي جي رهائش
آهي، ٻولي ته سگن ڪونه ٻولائيندا هئا. ڪنهن نئين جڳهه تي
جتي انهي چڙي يا ڇيري جي سيمر ناهي اتي اهو پکي، ٻوليو ته
پوءِ سگن ٻولائيندا هئا. انهي کانسواءِ ڀاڻي پکين جي ٻولي

سمجهندا هئا. سمجهندا ايئن نه ته ڪو هو ٻولي مان سمجهندا هئا پر انهي پکي جي آواز کي صحيح ڪندا هئا ڪارو پيو ڳالهائي، مٺو پيو ڳالهائي، يا مڙئي خير آهي يا وچولو پيو ڳالهائي، اهو هو ذهن ۾ رکندا هئا. هنن جي سموري ڌاڙي ۾ رهنمائي فطرت ئي ڪندي هئي، هنن جي سونهين اها فطرت هئي. بهرحال پاڻي وڌا سگهي هئا، هي ٿر ۾ جيڪو ٿورو گهڻو فطرت جو علم آهي، اهو پاڻين وٽان ئي آيو آهي هو فطرت جا وڌا پارڪو هئا چون ٿا هڪڙو پاڻي هڪڙي مگري سان ڪپري مان گڏجي ميرپور دعوت تي ٿي ويو. پاڻي جو گاڏي ۾ ويهندي پٽڪو ڪري پيو. پٽڪي ڪرڻ سان ئي پاڻي چيو پاڻ ڪونه هلنداسين اوهين به نه وڃو سنگت گهڻو زور ڀريو پر پاڻي گاڏي ۾ ڪونه ويٺو سنگت دعوت تي وڃي ۽ اهو مگريو انهي دعوت ۾ قتل ٿي ويو پيو هنن جي جتي ماڻهي هوندي هئي، جي ڪٿي هلڪي نڪ جي پاڻين جي نياڻي به پرتايل هوندي هئي ته انهي ڏياري جي ويجهي سِير ۾ به ڌاڙو ڪونه هڻندا هئا پاڻين جي نياڻي ته بهيو، پر جي ٻي جي ڳوٺ جي آس پاس جي ست راڄي جي ڪنهن مسلمان يا اڇوت جي نياڻي به ڪٿي پرتايل هوندي هئي ته انهي سِير ۾ به پاڻي ڌاڙو ڪونه هڻندا هئا هو پنهنجي ست راڄي ۾ هرڪنهن جي ڏي، جو حيا ڪندا هئا. انهن پاڻين ٻيا ڪيترا ئي ٿرپارڪر ۾ ڌاڙا هڻيا، پر هنن وڏو ڌاڙو ڪانٽيئي شهر ۾ هنيو اتي هڪڙو پاڻي مارجي به ويو. هڪڙو اهو به پاڻين جو اصول هو جيڪڏهن ڪٿي ڪو پاڻي مارجي ويو اتي هو وري بدلو وٺڻ لاءِ ڌاڙو ڪونه هڻندا هئا. هنن وري ڪڏهن ڪانٽيئي ۾ ڌاڙو ڪونه هنيو. پيو وڏو ڌاڙو هنن عمرڪوٽ کان اڀرندي چور لڪ تي چار چڪڙا گڏ ڦريا، انهي ڌاڙي ۾ پاڻين سان گڏ هڪڙو چونڌا پيل هو، جنهن عورتن جي زيورن ۾ هٿ وڌا، جنهن تي پاڻين انهن عورتن کان معافي ورتي ۽ پنجاه پنجاه رپيا خرچي پڻ ڏني ٻيا ڪٿي ڌاڙا هڻيا. اٺن جا وڳن جا وڳ وڃي سرحد ٽپيا. انهن پاڻين گجرات ۾ هڪڙي بئنڪ ۾ به ڌاڙو هنيو. انهن پاڻي ڌاڙيلن جي ڪري اڇڙي ٿر جي سوڍن جي وڏي لٽي هئي. پيو پاڻي هتان جو مال هوڏانهن

۽ هوڏانهن جو مال هيڏانهن کڻي ايندا هئا جيئن پاڻي انڊين پن کڻي ايندا هئا جهن مان پن جي پيڙي ٺهندي هئي هتان وري انهن ڏينهن ۾ بخت بري ڪپڙو کڻي ويندا هئا پوءِ جڏهن جنرل ضياءَ جو دور آيو ته پاتين هيروئن ۽ هٿيارن جي اسمگلنگ شروع ڪئي هڪڙي دفعي اسي اٺ ايف سي بارڊر تي جهلي ورتا، جنهن ۾ ماڻهو هٿ ڪونه آيا پوءِ انڊيا بارڊر تي تنڊ لڳائي ۽ پاتين جو اچڻ بند ٿيو. هي جيڪي اوهين اچڙي ٿر کان ويندي بارڊر جي پٽي تي سڪيا ستابا ماڻهو ڏسو ٿا اهي بارڊر جون مهربانيون آهن. هتان جو مال هوڏانهن ۽ هوڏانهن جو مال هيڏانهن ٿيندو رهيو. بهرحال تنڊ لڳي پاتين جو اچڻ بند ٿيو انهن ڏينهن ۾ راجستان جو سي ايم پيرو سنگهه سيخاوت هو انهي عام اعلان ڪيو ته جيڪو به راجپوت پيش پوندو انهي کي عام معافي ڏني ويندي. پوءِ نارائڻ سنگهه پاڻي ۽ سروب سنگهه پيش پيا. پوءِ سڀ پاڻي پيش پيا، عام معافي ملي چون ٿا ته هاڻ سروب سنگهه اتي ئي پيشي ۾ وڏو پٽيل آهي.

شڪار جي چوس هرڻيون ۽ شڪاري

واري وارن دڙن ۾ هڪڙي شڪاري لاءِ هرڻ جو پير
سڃاڻڻ ايترو اولو به ڪونهي جيڪڏهن هو شڪاري آهي ته هزار
رو ۽ هزار پڪري جي پيرن مان هرڻ جو پير ڪڍي ڏيندو، اوهي
آهي هرڻ جو پير. جيڪڏهن ڪنهن شڪاري ڪو هرڻ اڳيڻن
ڏينهن ڊوڙايو هجي انهي هرڻ ڪنهن به حيلي بهاني سان وجهه نه
ڏنو هجي ۽ پڇي ويو هجي پئي ڏينهن انهي ئي هرڻ جو پير،
جيڪڏهن اهو شڪاري پنجاهه هرڻن جي پير سان ڏسندو ته به ڏک
سان سڃاڻي وٺندو ته جيڪو هرڻ ڪالهه مون پڇايو هو، انهي جو
پير هي آهي جيڪڏهن شڪاري ڊوڙايل هرڻ جو پير پنج مهينن
کانپوءِ ڏٺو ته به سڃاڻي ويندو هڪڙي هرڻ ۽ پئي هرڻ جي پير ۾
به اهو وار جيترو فرق هوندو آهي، جيئن هر جانور جي پير ۾
هوندو آهي. گهڻا شڪاري واري تي هرڻ جو پير ڏسي اهو به
ٻڌائي ڏيندا ته اهو پير ڪيترو پراڻو آهي. هرڻ جو پير هو به هو

رڌ پڪري جي پير جهڙو ئي هوندو آهي، بس ذرو فرق هوندو آهي جيڪو هر ڪو لکي به ڪونه سگهندو. اڳيان ٿورڙيون جهنڊيون هونديون، اهو صرف ۽ صرف شڪاري ئي سڃاڻي سگهي ٿو. هرڻ جا پير اهڙيندڙ شڪاري، هرڻ جي پيرن جي اهڙن واري خفت ۾ وڌي اسر جو اتي پيا ويندا آهن هنن جو سمورو خيال هرڻ جي پير واري نشان تي هوندو آهي، انهي وچ ۾ هنن کي لٽي اڀري جي ڪا سڌ ئي ڪو نه هوندي آهي. بس منهن انڌاري ۾ ڪڏهن ڪنهن پٽ تي ته ڪڏهن ڪنهن پٽ تي، ڪا وسندي ته قسمت سان نصيب ۾ هوندي ته هوندي رات ٽڪڻ لاءِ، نه ته سیتو سامان ۽ سانداری پاڻي جي ڪلهن تي آهي هرڻن جا پير اهڙن آهي ڪوهن جا ڪوهه پنڌ هرڻ جا پير اهڙن لاءِ چاڙهڪو ڏبو آهي. چاڙهڪو ايئن هوندو آهي جو هڪڙي پٽ تان چڙهندي سامهين پٽ کي نظر ۾ رکڻو آهي جيئن هن پٽ تان چڙهيو وڃي، ايئن سامهين پٽ کي نظر ۾ رکيو وڃي ٿو ته تي چڙهيو، ايستائين پنهنجن پٽن ۽ ڏهرن کي هڪڙي پٽ چڙهڻ سان اک مان ڪڍي وڃي. هرڻ جي شڪار ۽ پير اهڙن لاءِ گهٽ ۾ گهٽ تڏهن به به چڻا لازمي آهن هڪڙو سامان ڪڏهن پيو اهڙو ڏيندو ويندو جنهن کي بندوق وارو چڻيو آهي سامان پاڻي ڪڏهن وارو به پڪو پيري هجڻ کپي، اهو به پير اهڙيندو ويندو ڪڏهن ڪڏهن ايئن ٿيندو آهي جو سامان يعني پاڻي وارو پوئتي رهجي ويندو ۽ بندوق وارو اڳتي نڪري ويندو آهي بس اهڙي آهي هرڻ جي شڪار ۽ پير اهڙن جي چوس جو ساڻي ئي ٿيو وڃي ته به چوس ۾ پيو وڃي. بندوق وارو اشارو ڪندو ويهي ره ته ويهي رهندو جي چوندو هل ته هلندو بس شڪارين جي سموري ڳالهه ٻولھ اشارن ۾ ٿيندي آهي. ڪڏهن ڪڏهن پير تي به چڻا هوندا آهن هڪڙي پڪي عمر جي شڪاري چيو بس انهي شوق کي ڪيئن ٻڌايان ته شڪار جي شوق ۾ آهي ڇا؟ ياري چوري ۽ شڪاري اهڙا شوق آهن جن تخت جي ڏٺين کان وٺي ٻاون ویر ڏاهن جي عقل کي تاڪ ڏيئي ڇڏيا سمجهه ته ڪل ئي ٿڙي ٿي وڃي، سٺو حيلو بهانا ڪر، پنهنجا پورا وس لڳايو هٿين پيرين

سوگهو ڪري ڇڏيو، پر فرو ويڇي ملي نه آهي به چور چوري ڪندو، شڪاري شڪار ڪندو ۽ يار وڃي محبوب جو ملڪ جهليندو آهي ڇا انهي جي ڪا خبر ڪونهي، بس انهي ئي خدمت ۾ شڪارين کي رات جو خواب ۾ به هرڻن جا پير ڪڍندي ڏسندڙ هنن کي رات جو خواب ۾ به هرڻيون نظر اينديون آهن شڪاري جي نشاني جي ڪري ناموس، ذات شڪاري تائين هوندي آهي بس نالو ڪڏ ته شڪاري انهي جي ڪاريگري ۽ ڪمال جا ڪارناما ٻڌائڻ شروع ڪندو. حليم پلي ڏيبي واري ته چوڏهن سئو ايڪڙ ٻني جا بندوق جي نال مان ڪڍي ڇڏيا هن ته پنهنجي زال جي بولي مان بندوق جي گولي مٽائي هئي اميد علي لاشاري به پنهنجي دور جو وڏو شڪاري هو. اميد علي لاشاري ۽ ممتاز پٽي جو يارائو به شڪار جي ڪري هو. حاجي محسن پنهور، جنهن دوربيني واري بندوق سان هرڻ ماري هئا ست هرڻ ماري ۽ ستين هرڻن جي تنگ ۾ ڌڪ هنيو هٿائين چيائين مٿي ڌڪ هڻندس ته گوشت خراب ٿي ويندو. جلال چچر به پنهنجي ٽائيم جو وڏو شڪاري هو باقي چئي آريس ۽ سوپاري آريس جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي، اهي ته وڏا شڪاري هئا انهن جهڙو ٿيو نڪو ٿيندو سوپارو عربن کي شڪار ڪرائيندو هو هو پهرين چونڊو هو وڃي سير وجهو پوءِ سير وجهڻ وارو روانو ٿيندو هو، هي پٺيان ڌڪ هڻندو هو هوڏانهن سير وجهڻ وارو پهچندو هو ۽ سوپاري جي بندوق مان ڪارتوس نڪرندو هو، جيڪو هرڻ کي ڪيرائيندو هو، هن کي پنهنجي نشاني تي ايترو بانور هو ڊانسون ڪندو ڪندو ڌڪ هڻندو هو

هڪڙي هرڻ جي شڪاري جي استاد پلي آهي، جي لڪ سڪڻي اٿئي ته پلي کان سک پلا پلي کي ڪڏهن ڪوئي جو شڪار ڪندي ڏٺو اٿئي، جي ڪوڻو ڊوڙندو ته پلي به ڊوڙندي، جي ڪوڻو بيهندو ته پلي به بيهر رهندي پوءِ جيئن ئي ڪوڻو پلي جي جهٽ ۾ ايندو ته هو جهٽ هڻندي دير ئي ڪونه ڪندي ايئن ئي آهي ڊوڙندي هرڻ جو شڪار ڪرڻ، جي هرڻ ڊوڙندو ته شڪاري به پلي وانگر ڊوڙندو، جي هرڻ بيهر رهي ته شڪاري به

بيھ رهندو وري هرڻ ڊوڙندو ته شڪاري به ڊوڙندو، جيئن ڌڪ ۾ ايندو ته جهٽ ڪري وٺبو. جي آهي نشاني جو چٽو ته نوڙئي ڪارتوس جا چيرا وڃي هرڻ جا ڦڦڙ جهليندا ۽ کاتي مس رسندي اهو آهي ڊوڙندي هرڻ جو شڪار ڪرڻ پيو وري چرندڙ هرڻ جو شڪار ڪرڻ. اوهين ڏسو ٿا، اوهان کان گهڻو پرپرو هرڻ ڪنڌ هيٺ ڪري چري پيو ۽ اوهان تي اک ڪونه پئي آهيس پوءِ ته ايئن ڪندا جو بندوق جي نال ۾ سڻ يا پوءِ ڏئي، پاڻ لڪائيندا، نونن ۽ پيٽ ۾ گسڪندا گسڪندا وڃي، جي بندوق ۾ آهي پلاسٽڪ جي ڪور وارو ڪارتوس ته پنجاهه وڪن تي ۽ جي گتي جي ڪور وارو ڪارتوس آهي ته ستر وڪن تي، هاڻ ته گتي وارو ڪارتوس اچي ئي ڪونه ٿو، پر ايتري پنڌ تي بندوق مار ڪندي ۽ رڳو گهوڙو دبائبو ته هرڻ پٽ تي هرڻ جي شڪار جو ٽيون طريقو اهو آهي جو اوهان هرڻ ڏٺو ئي ڪونهي، پير پيا اهاڙيندا وڃو، پر پير اهاڙيندي اهاڙيندي جي آهيو شڪاري ته پير ڏسي اوهانکي خبر پئجي ويندي ته هن ٻوڙي ۾ هرڻ آهي وڏن شڪارين کي ته ويهه پنجويهه وڪن تان خبر پئجي ويندي ته هن ٻوڙي يا پٽ ۾ هرڻ آهي پوءِ کڙڪو ته پر تي رهيو ساهه کڻڻ به وساري ڇڏيو آهي ۽ ٿا وڃي وينل هرڻ کي بندوق هڻجي پر شڪارين جو اصول چوي ٿو ته هرڻ وينل کي بندوق نه هڻجي پر ڊوڙائي بندوق هڻجي جي آهي شڪاري ته اهو هرڻ جو شڪار ڏينهن جو ڪندو ۽ آهي طريقا ڏينهن جي شڪار جا آهن، باقي جي شڪاري ئي ناهي مڙئي هلڪو ڦلڪو شڪاري ۽ وڏو سرياندا آهي ته پوءِ رات جو شڪار ڪندو انهي کي شڪاري ته چور شڪاري چوندا آهن هرڻ رات سڄي چرندو آهي ۽ ڏينهن جو وينل هوندو آهي هي وري ڊسڪو شڪاري ڇا ڪندا آهن، جو رات جو گاڏي جي آواز ۽ سرچ لائين تي شڪار ڪندا آهن هرڻ وري اهڙو ته ڊڄڻو آهي جو گاڏي جي آواز ۽ سرچ لائين تي هو وڪ به ڊوڙي ڪونه سگهندو ۽ ڊپ ۾ هن جون تڱون پيون رهنديون، پوءِ ته هڪڙي ڌڪ ۾ ٽي ٽي چار چار هرڻ پٽ تي، هڪڙي ڌڪ ۾ ڪم ٿيو وڃي پر آهي شڪاري ته ڪونه چٽيا شڪاري چوندا آهن ته

هرڻ جو شڪار ايترو سولو ڪونهي، ڪلور رت چوسي پاڻ گوشت جو ملي ٿو. انهي جو رات وارو ٻيو طريقو وري اهو آهي جو چار پنج ڪلو واري ٽامي جي ٺوٽي ۾ پندرهن ويهه بلور وجهي، اهي گهمائبا ۽ سرچ لائيت هڻبي ته هرڻ جتي هوندا اتي بيٺا رهندا پوءِ کڻي جيترا مار. گهڻا خفتي ته وري ايئن ڪندا آهن جو هڪڙو اهو ٺوٽي ٻيو گهمائيندو ۽ ٻه چٽا ايئن ڪندا جو آهستي آهستي ڪندي وڃي هرڻ جي پوئين پنهني تنگن ۾ جهليندا، هرڻ ڏو پٽ تي انڌاري راتين ۾ چور شڪاري اهو طريقو به استعمال ڪندا آهن. ڏينهن جا شڪاري وڏي وڏي هڪڙي ڌڪ ۾ به هرڻ ڪيرائي سگهن ٿا هڪڙي ڏينهن ۾ وڏي ۾ وڏو شڪاري به وڏي وڏي چار هرڻ ماري سگهي ٿو باقي چور شڪارين جي ڳالهه نٿا ڪريون هرڻ کي پيٽ ۾ نوڙي ڪارتوس جا ڪيترا به چيرا لڳن پر ڪرندو ڪونه، پلين آندا اوجھريون نڪري وڃن پٽ پڇي ويندو، جيستائين انهي کي ڦڙ ڪرڻ ڪهي، تنگ يا دماغ ۾ ڌڪ نٿو لڳي باقي جي هرڻ کي هڪڙو چيرو به لڳو ۽ هن رات جو تارن ۾ ڏٺو ته هن جو ساهه نڪري ويندو وڃي ساهه پورا ٿيندس هرڻ جو بندوق جي ٺڪاءُ سان ساهه دماغ کي چڙهي ويندو آهي هنس جو چوڻ آهي جي هرڻ کي ڌڪ لڳي ويو ۽ اهو گهڻي ويجهي تي آهي، پر جيڪڏهن شڪاري ڪنهن سان بنهه ڳالهائي ۽ سٺو وڃي بسر الله ڪري سير وجهي ته اهو هرڻ حلال آهي هرڻ جي شڪارين جو اهو به چوڻ آهي ته هرڻ کي ماڻهو جي خوشبو ايندي آهي ۽ خوشبو ايندي هرڻ اتي چڪون ڏيڻ شروع ڪندو، ڦونگر پئي پوندي شڪاري انهي خيال جا به آهن ته هرڻ کي بندوق جي خوشبو به ايندي آهي انهي ڪري هو ڪڏهن به هوا کي پشيرا شڪار تي ناهن ويندا جي واءِ کافي هوندو ته شڪاري واءِ کي سامهون ڏکڻ ويندا ۽ جي واهوندي هوندي ته هي شڪار تي الهندي ويندا جي اگتيو (اڀرندي) واءِ هوندو ته اڀرندي شڪار تي ويندا، جيڪا هوا هوندي، انهي کي سامهون شڪار تي ويندا، اهو شڪار جو اصول آهي شڪار جو ٻيو اصول اهو آهي ته هو صبح جو الهندي ۽ شام جو اڀرندي شڪار کي ويندا، هوا کي سامهون

وسڌڙ شڪاري سج کي سامهون شڪار تي نه ويندا، ڇو جو جيڪڏهن سج سامهون هوندو ته هنن جي نگاهه پري پري تائين نه ويندي ۽ يقين هڻڻ ته سج کي پٺيڙو هوندو انهي ڪري هي نه هڻڻ کي ڪونه ڏسي سگهندا پر هڻڻ هنن کان پهرين هنن کي ڏسي وٺندو. هون شڪار جي موسم سيارو آهي! پر هتي ته مارنهن ئي مهينا شڪار ٿئي ٿو. انهي ڪري جو سياري جو ڏينهن ٿڌو ٿئي ٿو، انهي ۾ پير کڻڻ ۽ پنڌ ڪرڻ ۾ سولائي ٿئي ٿي ۽ گوشت کائڻ جو به سياري جو پنهنجو مزدو آهي هڻڻ جي آهي ئي. اتي ئي ماريو اتي ئي ڪنو، اتي ئي سيخون ٺاهي اتي ئي کاڌو شڪارين جي خيال ۾ پوءِ آهي مزدو هونئن شڪاري رڳو شڪار واري چوس پوري ڪندو آهي باقي کائيندي دنيا آهي شڪاري ڪڏهن به سوئا هڻڻ کي ڌڪ نه هڻندو، جي هن سڃاڻي ورتي ته ۽ نه وري ڊڪي هڻڻ کي ڌڪ هڻندو، اهو شڪار جو اصول آهي بس هڪ نالي جو ڪارتوس هڪڙو هوندو آهي، دو نالي ۾ به ڪارتوس پون ٿا، هڪڙو گڏو ته ٺا وري پيو.

هڻڻ هڪڙي هڪڙي رات ۾ ڏهه ڏهه ميل پنڌ ڪندو آهي سانوڻي جي مهيني ۾ هن جي ٿانڪ هڪڙي هوندي آهي. پوءِ چرڻ لاءِ پلين ڏهه جا پنڌنهن ڪوهه ڀرتي وڃي، پر رات سڄي چري چري وري اچي انهي ٿانڪ تي ويهندو آهي اتي ڪنهن ٻوڙي ۾ کڏ هڻي ويهندو آهي، ڇو جو سانوڻي جي مهيني ۾ هن کي مک تنگ ڪندي آهي. اها کڏ هو گهاٽي ٻوڙي ۾ هڻي ويهندو آهي بڪري ٽيهه وڻ کائي ٿي پر هي انهي کان به وڻ مٿي ٽيهه وڻ کائي ٿو هڻڻ جي اوجھري ڪاري زهر آهي، انهي ڪري جو هي سال جا مارنهن مهينا سواءِ برساتي پاڻي جي ٻيو پاڻي ناهي پنيندو اهو به ڪاهه تي ڪريل پاڻي ۽ اک جي پٺن تي پيل پاڻي، ڪڏهن ڪڏهن ننڍي ننڍي چلڻ کي زبان سان چنيندو آهي، پر وڏي پاڻي کي ويجهو ئي ڪونه وڃي آهي هڻڻ جيڪي گهر ۾ پالجن ٿا، انهن کي آهستي آهستي پاڻي پيارڻ سيکاري ڇڏين ٿا پر اهو هڻڻ جيڪو عام جام پاڻي پني ٿو، اهو هن جهنگلي هڻڻ وانگر پڇي ڪونه سگهندو آهي اهي جيڪي هڻڻ جا ٻچا پاليندا آهن،

اهي انهن ٻچن کي ٻڪري جي هيٺان هن جي ٿڌن مان کير نه پياريندا آهن، پر اهو هرڻ اهڙو نٿو هجي جهڙا جهنگلي هرڻ هوندا آهن اهو رڳو نالي جو هرڻ ۽ گهر جي سڏنهن هجي ٿو. گهر وارو هرڻ جهنگلي هرڻ وانگر ٻچي کونه سگهندو، ٿورڙو ڊوڙندو ۽ ڪري پوندو گش ٿي ويندو هرڻن جا ٽي قسم نه هتي پڪا پڪا آهن. هڪڙا چانورا، جنهن جي منهن تي اکين وٽان ليڪا آهن. هرڻ جو ٻيو قسم جنهن جي مٿي تي اڇو ٽڪو هوندو آهي ۽ قد جو ڊگهو هجي ٿو ٽيو برڙو هرڻ، جيڪو بدن ۾ ڳرو ۽ قد ۾ برڙي ٻڪري وانگر ننڍو هجي ٿو. ڪاريل هرڻ هتي پاڻ واري ٿر ۾ ڪڏهن ڏسائو ڪونهي، پر اهو بادير پار چون ٿا ته اهي اڇو هرڻ به ٿئي ٿو. هرڻ جا سڱ وڏا ڊگها ۽ ٿلهائين ٿا، مادي هرڻ جا سڱ ننڍڙا ٿين ٿا هڪڙا چون ٿا ڏکي هرڻ جي مٿ مان اها خبر پوي ٿي ته هو ڪيترن ڪلاڪن يا ڏينهن ۾ ويامندي. بيا وري انهي ڳالهه تي چون ٿا ته اها ڪوڙي آهي، مٿ مان ڪيئن خبر پوندي اهو صرف اوه کي ڏسي ئي اندازو ڪري سگهجي ٿو ته هو ڪيتري تائيم ۾ ويامندي پوءِ شڪاري اوه مان اندازو ڪري، انهي هرڻ جي پٺيان پيا هلندا آهن، ڪڏهن ٿي ويامي، ڪڏهن انهي جا ٻچا ڪڍجن هرڻ جو ٻچو ويامڻ کانپوءِ چوويهه ڪلاڪن ۾ اٿي ويندو آهي ۽ جي هرڻ جو ٻچو اٿي ويو ته پوءِ جهلڻ کونه ڏيندو. جي اڃان ٽن ڏينهن جو ٿي ويو پوءِ ٿيا ست خير، ٻيو ڊوڙ پٺيان پر جهلائيندو کونه پلين ڪجهه به ڪري ڇڏينس. پر شڪاري ڇا ڇڏين، انهي ٻچي کي به جهليندا هرڻ جي ٻچي جي ماءُ ڪڏهن به هن سان گڏ کونه ويهندي، پنڌرنهن ويهه وڪون ڀرتي سدائين ويهندي آهي اڃان اهو هرڻي جو ٻچو پنڌرنهن ڏينهن جو ٿيو پوءِ صفا وڃي پري ويهي رهندي ڇو جو ويجهي ٿي ويهه ته شڪاري هن جا پير اهڙي هن جا ٻچا ٿا ڪشي وڃن جي اٿي ويل ٻچا جهلڻ نه ڏيندا ته شڪاري وري مڇي وارو رڇ لانگهي ۾ قاسائي رڇ ۾ جهليندا آهن ڇو جو هرڻ جو ٻچو، جيڪو گس جهلي ويندو آهي، جيڪڏهن هن جو اڳ جهلبو ته اهو ئي گس جهلي واپس ورندي سو اتي چار ۾ قاسي پوندو. هون ته

هرڻ جي ٻچن جي جوڙي تي هه هزار ۾ وحي ٿي، انهي ڪري هي جوڙ شڪاري هرڻ جا ٻچا جهلين ٿا، نه ته شڪار جي اصول ۾ ٻچا جهلڻ پاپ آهي هڪڙو جانور آهي پڙنگ، اهو هرڻ کي ماري ٿو انهي جو هڪڙو پاسو ٻلي جو آهي ۽ هڪڙو پاسو هرڻ جو گهڻن شڪارين ”پڙنگ“ جانور ڏٺو به آهي اهو پڙنگ تل سان هرڻ کي ماري ٿو، اهو ڇا ڪندو آهي جو هرڻ کي پري کان ڏسندو آهي ته رڳو هرڻ وارو پاسو هرڻ ڏانهن ڪندو آهي ته هرڻ اهو سمجهندو آهي ته ڪو هرڻ آهي جيئن هرڻ ويجهو ايندو آهي ته هي ست ڏٺي هرڻ جي پيندي ۾ چڪ هڻندو آهي. هن جي ڏندن ۾ ڪو اهڙو زهر آهي جو هرڻ پڙنگ جو چڪ به سهي ناهي سگهندو گهڻا هرڻ اڇڙي ٿر ۾ ٿين ٿا هرڻ هر موسم ۾ ويامندو آهي، ڦر پڪري وانگر هڪڙو يا ٻه ڏيندو آهي. هرڻ جي اوجھري سڪائي پوءِ لهڻي گهوٽي رکبي آهي. دم جي مريض کي ڪارائبي آهي ۽ هرڻ جي سڱ جي اندرين هڏي ڪڍي گهوٽي، جيڪڏهن ڪنهن نر لٿل کي ڪارائبي ته اهو ٺيڪ ٿي ويندو. چون ته اهو ٿا ته سڱ واري هڏي چيلهه جي سور ۽ گوڏن جي سور لاءِ به سٺي آهي پر اهو سڱ ڪٽ وائيندڙ کي سانڪا اڳتي پوئتي ۽ ساريڪا ڪرڻ ۾ ڪم ضرور ايندو آهي. هرڻ جو سڱ ڪنڀار کي ”چڪ“ تان مٽي لاهڻ ۽ ”ڌڙ“ مان مٽي ڪڍڻ جي به ڪم ايندو آهي.

ڪجهه شڪارين جي پڇاڙي بچڙي آهي جڏهن پساهه پورا ٿيڻ تي هوندا آهن ته ڏاڍو ڏکيو هوندو آهي هڪڙي شڪاري ٻڌايو ته شڪارپور واري پاسي جو هڪڙو تترن جو شڪاري پڇاڙي اٿي ته تترن جون ٻوليون ڪرڻ لڳو جڏهن شڪاري ڪٽ تي ڪرندو آهي ته رڙيون ڪندو آهي، گهوڙا ڙي گهوڙا پڪي ٿا مارن، هرڻ ٿا مارن جيئن محبت علي شاهه جي ڳوٺ وارو لونگ خاصخيلي پڇاڙي جو ڪو ڪون ڪندو هو ته تلور ٿا مارن، جيڪو ڪارتوس به پاڻ ناهيندو هو، اهي رڙيون ته پاڻ به هنن گناهه گار ڪنن سان ٻڌيون هيون بس اهي آهن هرڻ ۽ انهن جي شڪارين جا قصا

تترئي تتر کي قاسرائي ٿو

تترن جي پنهنجي جُوءَ هوندي آهي تتر پنهنجي جُوءَ
ڪڏهن به ڪونه ڇڏيندو ڪيڏانهن به وڃي پر ڦري گهري وري
ايندو پنهنجي جُوءَ ۾ انهي جُوءَ ۾ تتر جوڙي ۾ رهندو آهي
ڪڏهن به هيڪلو نه يا مادي ڪٿي ڪون هوندي جي ڀلا نه
ڪنهن شڪاريءَ هٿان جهلجي ويو ته مادي وري به نه جي ڳولا
ڪندي جُوءَ جُوءَ ڦرندي ۽ ڳوليندي پوءِ جنهن نه جي مادي
جهلجي وئي هوندي، اهو به اڪيلو هوندو ته سامهون ٻوليندو،
ايئن وري جوڙي ٿي ويندا ۽ وڃي تتر واري يا تتر واري جُوءَ
جهليندا انهي ئي جُوءَ واري ڳالهه جو شڪاري پورو پورو فائدو
وٺندا آهن نه ته تتر ڪو جهل ڏي پر تتر جڏهن به جُوءَ ۾ ڪنهن
نولي تتر جي ٻولي ٻڌندو آهي ته نه رڳو هن کي سامهون ٻوليندو
آهي، پر انهيءَ ٻوليندڙ تتر سان وڙهڻ لاءِ جهٽ ۾ اچي پُڄندو ۽

تتر ئي ٻئي تتر جي ٻولي سڃاڻي ٿو ماڻهو، جي وس جي ڳالهه
 ڪونهي ماڻهو لاءِ ته سڀئي تتر هڪجهڙا ۽ سڀني تترن جون
 بوليون به هڪجهڙيون. پر هڪڙي ڳالهه آهي جيڪي خفتي آهن،
 اهي پنهنجي تترن جي ٻولي پنج ڪوه تي به سڃاڻي ويندا ته او
 اهو منهنجو تتر پيو ٻولي! ڇو جو خفتي ته پنهنجي تتر کي هٿن
 سان پالي وڌو ڪن ٿا انهن لاءِ ٻولي سڃاڻڻ ته ڪو مسئلو ئي
 ناهي ۽ شڪاري گهڻو ڪري تتر سان ئي تترن کي ڦاسائيندا آهن،
 بس گهڻو ڪري تتر ئي تتر کي مارائي ٿو. ڦاسرائي تتر ٿو ۽
 ڦاسائي شڪاري ٿو شڪاريءَ جو شڪار گهڻو ٿئي آهي ئي تتر
 سان. جيڪڏهن هن وٽ تتر آهي ته هو شڪار ڪري سگهي ٿو ته
 ويٺو سيم ۾ پير اهاڙي پوءِ جيڪو بخت. ڇو جو شڪار آهي ئي
 بيڪار، جي لڳي ته جهٽ ۾ جهولي پري اچي جي نه لڳي ته سڄو
 ڏينهن ويٺو سڄي سيم هڻي حرام جي ڪو جهٽ لڳيس. تتر جو
 شڪار تتر کانسواءِ ڪري ئي نٿو سگهجي، پر جي ڪير تتر
 کانسواءِ تتر جو شڪار ڪري ٿو، ته اهو ايترو سولو ڪونهي تتر
 کانسواءِ تتر جو شڪار ڪرڻ انتهائي ڏکيو آهي جيڪي شڪاري
 تتر کانسواءِ تتر جو شڪار ڪن ٿا، انهيءَ جا به گهڻا ئي طريقا
 آهن، پوءِ جهڙو وڻي اهو طريقو استعمال ڪري

انهن مان هڪڙو ته ايئن ڪري جو لهي وڃي سيم ۾،
 اتي وڃي تتر جو پير اهاڙي هن جو پير پونتر جي پير جهڙو ٿئي
 ٿو پر ٻائيڙ جو پير هن کان ننڍڙو آهي ۽ وڪ به ننڍي آهيس
 ٻيو ٻائيڙ جو پير رائي تي ملندو، پر تتر جو پير بس پونتر جي
 جي پير جهڙو ئي آهي ۽ وڪ به ساڳي آهي ٿورڙو فرق اهو آهي
 جو تتر جي پير ۾ هڪ ته هن جي چوٽين اڳري وارو نشان هوندو
 ئي هوندو، ٽي اڱريون اڳتي ۽ اها اڱري پونتر جي لڳندي ڪڍي
 ڪڍي تري به تتر جي پير جي لڳندي ۽ جي نٿي لڳي ته به چوٽين
 اڱري ذهن ۾ رکڻي آهي ٻيو تتر جي پير جون اڱريون ٿورڙيون
 ڊگهيون هجن ٿيون پر ٽيئي اڱريون هونديون برابر ساريڪنيو
 ننڍيون وڏيون نه، بس اها ئي سڃاڻپ آهي تتر جي پيري جي ۽
 شڪاري جي ذهن ۾ ته تترن جي پير جو ايئن سمجهو ته ٿو ٿو

پيل هوندو آهي هڪڙو شڪاري ته پکين جي سئو پيرن مان به تتر جو پير ڏک سان سُجائي ويندو. اُو هي تتر ويو آهي شڪاري ته تازي ۽ پراڻي پير سڃاڻڻ ۾ به گهڻي دير ناهن ڪندا هو بس پير ڏسي چوندا ته اهو پير ڪيترو پُراڻو آهي جي هوندو تازو ته هن جو پير صاف پيو هوندو. انهي پير مٿان پئي ڪنهن به جيت جڻي جي پير يا ليڪي جو نشان ڪونه هوندو، نڪو وري انهيءَ پير مٿان ڪو سُڪل پن يا ڪڪ هوندو بس صفا چٽو پيو هوندو، پر جي هوندو پير پُراڻو ته انهيءَ مٿان گينگهي جي پيرن جا نشان به هوندا ڪا ماکوڙي به انهي پير تا مٽي هوندي ڪو پن به اڏي اچي انهيءَ مٿان ڪريو هوندو، ڪو ڪڪ به ٿي سگهي ٿو واءِ اڏائي اچي مٿان ڪيرايو هجي يا مُرگو واءِ ٿي تيز لڳو هجي ۽ لٽي چڏيو هجي پر جي تازو هوندو ته ساريڪي زمين تي چٽو پيو هوندو اهو به ريتائين واري تي باقي ڪاڻي زمين تي يا جبل واري زمين تي تتر جو پير ڪڍي ٿي نٿو سگهجي ٻيو ڏکيو تتر جو پير ڪڍڻ آهي وڻ جي هيٺان يا پنن ۾ گهڻو ڪري وڻ جي هيٺان وري سڪل پن چٽيل هوندا آهن انهن چٽيل پنن ۾ پکي جو پير ڪڍجي ته ڪيئن ڪڍجي ڏاڍو ڏکيو آهي اتي پير جو ته نشان ٿي ناهي هوندو، پر هوشيار پيري وڻن جي پنن مان به پير ڪڍي ويندا آهن اُتي هو ڪڪن پنن جي نشانن تي پير ڪڍندا آهن پکيءَ جي مٿن سان پن سرندا آهن ۽ انهن پنن ۽ ڪڪن جي سرڻ سان ليڪا ٿيندا آهن ۽ انهن ليڪن مان هو اهو اندازو ڪندا آهن ته تتر ڪهڙي پاسي ويو آهي. گهڻا وري پنن مان پير ڪڍڻ واري خفي مان چند چڏائڻ لاءِ وڻ کي اهاڙ ڏيندا آهن اهاڙ ۾ هو وڻ جي چوڌاري گهمي ايندا، جي انهيءَ وڻ مان تتر ٻاهر ڪٿان به نڪتو هوندو ته خبر پئجي ويندي ته تتر هتان نڪتو آهي ۽ هيڏانهن ويو آهي جي رڳو پن ٿي پن آهن ته ڪڪن جي ليڪن تي اندازو ڪيو شڪاريءَ جو پيرن جو اندازو ناهي هوندو پر اهو سچ هوندو آهي اهو هنن جو تجربو آهي سو سيمر ۾ لهڻ کانپوءِ شڪاري ڇا ڪندا آهن جو انهن حالتن ۾ انهن طريقن سان تتر جو پير اهاڙيندا آهن پوءِ اهو پير ڪڍي وڃي ڪا نه ڪا ڌڻ ڏنگ ڪندا. بس

پڪيءَ جي ڏر وٺ! سو وڃي ڪنهن نه ڪنهن وٺ ۾ پير کي هڻندا پوءِ انهي وٺ کي اهاڙ ڏئي پڪ ڪندا ته واقعي هن وٺ ۾ تتر آهي جڏهن پڪ ٿي وئي پوءِ ته ساهه به بند، کڙڪو پير جو يا ڪنهن ڊينگهر جو ٿئي نه بس اڪيون وٺ ۾ هڻي پيا تتر کي ڳوليندا. جيئن ئي تتر تي اک پئي ته هتان ڳلولي مان مٺي جو ڳوڙهو نڪتو ۽ رڳو ڪنڀ اڏيا ۽ رڳو جهٽ ڪري وجهندا سير يا بسر الله پر تتر کي هلندي ئي ڳلولي، جو ڳوڙهو هڻڻو آهي جي پير جهلي بيٺين ته تتر جي رڳو پرن جو آواز ٻڌندين! او هو پيو وڃي، آڏا وٺ ڏئي، پر شڪاري آهي شڪاري سو هڪڙي دفعي جي اکين سان تتر کي ويو ڏسي، پوءِ ڪٿي ٿو چڏي سو پنهنجا پورا وس ڪندو ته هٿ آيل تتر هٿان ته وڃي سو وري تتر جي پٺيان. هوڏانهن تتر پرن تي اڏامي، هيڏانهن شڪاري پيو سو وري پٺيان. ڪٿي ڪٿي وري به چٽا گڏجي شڪار تي ويندا آهن. انهن مان هڪڙو چاڙهيڪي تي بيهندو معنيٰ ڪنهن پٽ تي چڙهي مٿان بيهندو پيو پيو پير کڻندو. جڏهن تتر اڏاڻو ته چاڙهيڪي تي بيٺل همراهه ڳالهائيندو ڪونه رڳو هٿن سان اشارو ڪندو ۽ اشاري اشاري ۾ ٻڌائيندو ته. او ڦلاڻي وٺ ۾ ويو اٿئي تتر پوءِ شڪاري نه لوهه ڏيئي وڃيو پڄي. انهي وٺ تي پوءِ پير ڪونه نهاريندو رڳو وٺ کي چوڌاري گهمرو ڏيندو ته ڏسان ڪٿي آهي. بيهندو ته هٿن ڪونه جيئن نه اک پوندي لڪ ڪرائيندو ڳلولي جو ڳوڙهو. هڪڙي ڳالهه تتر ستو وٺ ۾ اڏندي وڃي ڪونه لهندو. هو وٺ کان ٿورڙي ويڄي، تي لهندو، پوءِ اتان ڊوڙندو ڊوڙندو وٺ ۾ ڏري ويندو. تتر جي اڏام ايتري وڏي ناهي هوندي بس هتان اڏيو نه ڪجهه وڪون اڳتي وڃي پئي وٺ ۾ پوندو پيو وري ايئن به آهي ته تتر جي پهرين اڏام وڏي ۾ وڏي، ٻي انهيءَ کان ننڍي، ٽي انهي کان به ننڍي. اڏڻ جو صفا پاڙيو آهي، ٽڪندي دير ئي ڪونه ڪندو بس وڏي وڏي دفعا اڏندو ۽ ٽڪي پوندو. پوءِ جي آهي ڦڙتيلو شڪاري ته تي اڏام کان پوءِ ڌڪ جي به ضرورت ڪونهي رڳو لڪ ڪري هٿ سان جهلي وٺ ڏسندين ته لڪي پئي هلندي ڪڏهن ڪڏهن وري ٽڪو ته ايئن ڪندو، جي

ڳوهر جو يا ڪوئي جو هر ڏٺين انهيءَ جو منهن وڏو هوندو ته انهي ۾ ڀري ويندو دير ئي ڪونه ڪندو پر شڪاري اتان به تتر کي جهليو اچن ايئن ڊوڙائي ڊوڙائي تتر کي ٽڪائي بچڙو ڪري جهليندا آهن. تتر جو وڏي ۾ وڏو بچاءُ آهي ئي وڻ بس جتي جهنگ هوندو، تتر به اتي هوندو وڻ به وڏو وڻ نه جيئن ڪونهي، ڪنڊي يا ٻيهر نه پر ديوي چار ٿوهر پوءِ سڻ. چوڻ جو مقصد، آهي وڻ جيڪي زمين تي ئي ڦهليل هجن، مٿي نه! انهن ۾ تتر جو بچاءُ آهي يا ڪنڊن وارا ڍينگر انهن ۾ لڪي ويندو باقي ماري وجهه جي ڏينهن جو ڪنهن وڏي وڻ تي چڙهي. مٿو ڪونه چڙهندو باقي رات جو ته رهي ئي وڻ جي ٽارن تي ٿو پر بس جي پرهه باڪ هٿين وڏي اسر جو لهي ايندو هيٺ مٿي هن کي باز، نور، ٻلو ڏينهن جو وهڻ نٿو ڏي بس ڪٿيو وڃي انهي ڪري نٿو ويهي. ٻيو آهي ڀڳوئين وارو طريقو تتر جهلڻ جو انهي سان وري ڇا ڪندا آهن جو ماڻهو، جي قد جيترو ڀڳئون ڪپڙو وٺي، انهيءَ ۾ ترجو هڪ ڪنڊ کا وٺي، ٻئي ڪنڊ تائين ڪاٺي جون لٽيون ٻڌندا آهن. ترجي ڪاٺيءَ جي لٽ جو هڪڙو چيڙو هڪڙي ڪنڊ ۾، ٻيو چيڙو وري ٻئي ڪنڊ ۾، ٻئي پاسي وري ترجو. هڪڙو چيڙو هڪڙي ڪنڊ ۾ ٻيو چيڙو وري ٻئي ڪنڊ قابو ليرن سان ٻڌي، ٻنهي لٽن جي وچ تي جتي هو هڪ ٻئي کي ڪراس ڪڍيون آهن اتي به لير سان قابو ٻڌندا آهن جيئن آهي ڪاٺيون سرڪن يا ڪپڙو بي ترتيب نه ٿئي. هن جي مٿان ڏسڻ لاءِ وري سوراخ ڇڏيندا آهن. پوءِ جڏهن ڀڳوئين کڻي جهنگ ۾ ويندا آهن ته شڪاري ڀڳوئين جهليندو پنهنجي اڳيان هٿ وجهندو جتي لٽن جو ڪراس آهي اتي ۽ شلوار جا ڪونپلا هڻندو جيئن پنهنجي بت تي پهريل ڪپڙو نظر نه اچيس. پوءِ جنهن به تتر جي نظر ٻئي ڀڳوئين تي اهو ڊوڙندو پيو ايندو ڪڙ ڪڙ ٻئي پوندي ۽ پيو ايندو پاسي ۾ لڳل هوندو وچ پوءِ شڪاري تل سان تترن کي انهي وچ ۾ ڀڳوئين جي زور تي ڦاسائڻ جي ڪوشش ڪندو. ڀڳوئين انهي وچ ڏانهن ڪندو وڌندو ويندو تان جو وٺو وٺو وٺو انهي وچ ۾ پوي پوءِ آهستي آهستي ڪري وچ مان تتر جهليندو

ڪٿي ۾ وجهندو ويندو. هڪڙي شڪاريءَ جو ته اهو به خيال آهي ته ڀڳوئين تي ڪارو اصيل نانگ به اچي ٿو، ڪي شڪاري اها ڳالهه به ڪن ٿا ته ڀڳوئين تي جن به ٿئي ٿو. ڀڳوئين جي حوالي سان جيترا شڪاري آهن، اوتريون ئي ڳالهيون آهن پر سڀ کان وڌيڪ تتر ڀڳوئين ۾ ڦاسن ٿا. انهيءَ ڪري شڪاري انهي طريقي سان تتر ڦاسائڻ کي وڌيڪ اهميت ڏين ٿا. ڀڳوئين ۾ ولر آيو ته ولر ئي صفا قابو. شڪاري اهو ٿا چون ته ڀڳوئين ۾ خاندان ئي ختم. انهيءَ کان پوءِ آهي تتر ڦاسائڻ جو ڊپ وارو طريقو: انهي ۾ وري ڇا آهي جو هيڪر تتر کي هيرائبو، روز صبح جو ٻاجهر جا داڻا اچلي وڃيا، ڪنهن جڳهه تي. پوءِ انهي جڳهه تي وري ٻي ڏينهن اچي وري داڻا اچلي وڃيا. پوءِ اتي ايندڙ شڪاري پير به ڄاڇيندا ته واقعي تتر اچن ٿا يا داڻا ٻيا پکي بهاريو وڃن! انهن داڻن تي تترن کي هيرائبو جڏهن هرندا ته شام صبح اتي داڻا اچلي وڃيا. جڏهن ڏسبو ته هاڻ تتر شام صبح هري ويا آهن تڏهن ڇا ڪبو جو چار ننڍڙيون ڪاٺيون ڪوڙي، ٽن پاسن ۽ مٿان رڇ ڏئي ڇڏبو ۽ رڇ کي ڪلين سان قابو ڪبو ۽ هڪڙي پاسي وري پنجين ڪاٺي ڪوڙي انهي ۾ ڊگهي ڏوري ٻڌي پوءِ اها ڏوري جهلي ڇيٽياتو شڪاري وڃي ويهي رهندو ۽ انهي رڇ هيٺ داڻا اچلي ڇڏيندو. پوءِ جيئن ئي هريل تتر داڻن، جي آسري تي ايندا هڪڙو هڪڙو ٿي انهي ڊپ ۾ داڻن جي لالچ ۾ پيا ويندا. جڏهن سڀ تتر انهي ڊپ ۾ هليا ويندا ته شڪاري هٿ ۾ جهليل رسي کي آهستي آهستي ڪري چڪ ڏيندو ته رڇ اچي ڇڳندڙ تترن مٿان ڪرندو پوءِ اتان تتر نڪو نڪري سگهن ۽ نڪو اڏامي سگهن پوءِ آهستي آهستي ڪري شڪاري هڪڙو هٿ اندر وجهي هڪ هڪ ڪري تتر جهليندو ايندو انهي جا ڪنڀ يا پير ٻڌندو ايندو ۽ ڪٿي ۾ وجهندو ايندو. جي ڪيڏن ۾ تڪڙ ڪيائين ته تتر اڏاميو به سگهن ٿا ٻيو آهي اچل وارو طريقو انهي ۾ به ايئن جو تتر هيڪر چونڊ تي هراڻا پوءِ جڏهن تتر هري ويندا ته رڇ زمين ۾ هڪڙي اٽڪل سان پوري ڇڏبو. اهو طريقو انهي لاءِ شڪاري استعمال ڪندا آهن، جو جڏهن ڊپ ۾ تتر ناهن ڦاسندا ته اهو اچل

وارو طريقو استعمال ڪبو آهي انهي جا چيڙا شڪاري جهلي لکيو ويٺو هوندو، جيئن هريل تتر چونڊ تي ايندا ته هي آهستي آهستي اهي رچ جا چيڙا چڪيندو تترن مٿان رچ واري چڙيندو آهي پوءِ هڪڙو هڪڙو ويٺو ڪڍندو آهي ڊپ جو ٺاهيل تتر هجي يا رچ جو اهو وري ڪونه ايندو پلين ڪيترا به ڏاڏا ڪاڏا هجنس اڃان به طريقو آهي دام ۽ رچ وارو انهن طريقن ۾ ايترا، توڙي جو تتر ناهن ڦاسندا، پر شڪاري اهو طريقو استعمال ڪندا آهن. انهي طريقي سان ئي تتر تترن کي ڦاسائيندا آهن انهن طريقن ۾ ايئن ڪندا آهن جو پاليل تتر کڻي اچي شڪاري وٺ تي رکندو انهن تترن ۾ هڪڙا هوندا آهن دامڙيا تتر ۽ ٻيا هوندا آهن سيٽڙيا تتر دامڙيو تتر توڙي جو پاليل هوندو آهي پر ماڻهن کي ڏٺين ته رڳو پيو ڦٽڪندو بوليندو ڪونه، پلين پيو سيڪرون هڻ دامڙئي تتر کي وٺ تي رکي مٿان ڪپڙو ڏئي ڇڏيو ۽ وٺ جي چوڌاري جيڪي به ڪهڻيون هونديون يا لانگها هوندا اتان رچ هڻي ڇڏيو، يا وري دام هڻي ڇڏي دام بانس جي ڪاٺين ۽ ليلون جي ڏورين مان ٺهيل هوندي آهي پوءِ تتر وٺ تي رکي مٿان ڪپڙو ڏئي ڇڏيو ته تتر ٻولڻ شروع ڪندو پوءِ جنهن تتر جي جوءِ هوندي، اهو سامهون نه رڳو بوليندو، پر وڙهڻ لاءِ ايندو وڙهڻ لاءِ گهڻو ڪري نه تتر ايندو مادي ڪونه ايندي تتر جيئن وٺ کان چيٽياتو لهي وٺ ڏانهن لوڙ ڪندو ته اتي دام يا رچ لڳو پيو هوندو ايئن وڃي ٺڪ دام يا رچ ۾ ڦاسندو. سيٽڙيا تتر اهي به شڪارين جا پاليل تتر هوندا آهن هتان جي شڪاري، جي سيٽي لڳي نه آهي هتان تتر 'ڪيڙو ڪٽ ڪيڙو ڪٽ' پئي پوندي ڪرشن شڪاري پارڪر واري وٽ ته اهڙو تتر به هو جو رات جو سيٽي هڻي ته تتر رات جو به ٻولڻ شروع ڪندو هو. ڪي ڪي تتر وري دوکو به ڪري ويندا آهن اهي جهنگ ۾ کڻي وڃيا ته ڪيتريون سيٽيون پيو هڻ حرام جي ٻولن. پوءِ شڪاري ڏسڻ وٽان هوندا آهن جي تتر هوندو دام يا رچ جو ٺاهيل ۽ جنهن تتر جي ٻولي، تي اڳ ۾ هو آيو هوندو ۽ ڦاسڻ کان بچي ويو هوندو ته مٿو نه اچي وري، اهي آهن تترن جي شڪار جا طريقا

تترن جا ٻچا به شڪاري جهليندا آهن پر جيئن تترن جا
 حواس ٻڌائيندا آهن ته ڪو شڪاري باز يا نور اچي ويو آهي ته
 وڻ ۾ ويٺي ويٺي ترڙاڻو ڪندي 'تر تر، تر تر،' انهي تي ٻچا پنن
 ۾ پنهنجو پاڻ کي لڪائي ڇڏيندا آهن پوءِ ٻچن ۽ سڪل پنن جو
 رنگ هڪجهڙو نڪو خبر پوي. تتر جو ٻچو مهيني جو اڏي
 ويندو. پر پندرهن ڏينهن جو تتر جو ٻچو به هرون ۽ پروڻ جهڙ
 ڪونه ڏيندو. ٻئي تي کان پوءِ ڏينهن هلڻ جهڙو ٿي ويندو آهي
 ڊوڙ ۾ اهڙو تڪو هوندو جو وڃي ٿيا خير. ٻچا رات جو وڻ هيٺ
 هوندا آهن ۽ تتر ۽ تترن رات جو وڻ مٿي ويهندا آهن تتر ۽
 تترن ٻئي گڏجي ٻچن کي پاليندا آهن. ٻئي گڏجي ٻچا ڇڄائيندا
 جي ڪٿي تترن شڪاري جي ور چڙهي ۽ وٺي جهلجي ته پٺيان
 نر تتر پيو ٻچن کي پاليندو ڇيڻن ۽ سڪل ڪالين ۾ اڏو هي
 نونگيندو ويندو ۽ ٻچن کي سڏڻ لاءِ ڪرڙاڻا پيو ڪندو. پوءِ ٻچا
 انهي ڇيڻي کي سڄو نونگي ڇڏيندا جيڪا اڏو هي هوندي اها
 کائيندا. انهن جو کاڌ ئي اڏو هي آهي تترن پندرهن کان سورنهن
 ڪي ڪي تريون ته ويهه بيضا به ڏينديون آهن. تترن زمين تي
 کڏ کڙي پوءِ انهي تي ڪڪ رکي، انهيءَ تي بيضا ڏيندي آهي
 ڪي ڪي تريون جيڪي هاري وسڪاري ۾ ٻاجهر هڪلڻ لاءِ
 پيا ٺاهيندا آهن، انهن تي به بيضا لاهينديون آهن ڪي تريون
 وري ٻاجهر جي ڪالر جي ڪانن ۾ به بيضا لاهينديون آهن تترن
 اٻڪويهه ڏينهن ڪڪڙ وانگر آري تي به ويهندي آهي تتر جا
 بيضا اڇا ڳيري جي بيضي جهڙا هوندا. هن جا بيضا گرهوڙو
 ڳوهه، باز کائي ويندو آهي. تترن ٻن ٽائيمن تي وسڪاري ۽
 ٻيرون جي موسم ۾ بيضا لاهيندي آهي. معنيٰ هڪڙو ڦڳڻ ۾
 ٻيو ڇيٽ ۾، پر ڪن شڪارين جو خيال آهي ته انهن موسمن
 کانسواءِ به هنن تترن کي ٻچن سان ڏنو آهي پر اهي به ٽائيم ته
 پڪا آهن. ڪي شڪاري ته تترن جا بيضا ڪڪڙي هيٺان به رکندا
 آهن ۽ ڪڪڙي ڦوڙيندي به آهي پر اهي ٻچا ٻچن نٿا ڦڳڻ واري
 بيضن ۾ قتل ٻچا جولاءِ جي مهيني ۾ جوڙي جوڙي ٿي ماءُ ۽
 پيءُ کي ڇڏي اڏامي ويندا آهن. ايسٽائين گڏ هوندا آهن. بس

خفتي ٻچا جهلي ايندا آهن انهن کي پاليندا آهن انهن کي سڀني تي ٻولڻ سڀڪاريندا آهن. هنن شڪارين وٽ نر ۽ مادي تتر جي ٻچي جي سڃاڻپ جا پنهنجا طريقا آهن ڇا ڪندا جو تتر جي ٻچن جي چُهنب ۾ جهلي مٿي ڪُندا جي هوندو نر ته چُهنب ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪندو، پيرن سان ۽ جي هوندي مادي ته مائڪي ويٺي هوندي. ٻيو مادي تتر جي چُهنب سنهڙي ۽ نر جي ٿلهي هوندي آهي مادي تتر هڪڙي هوندي آهي ۽ نر بت ۾ ڳرو هوندو نر جي پير ۾ ڪڪڙ وانگر سيخون يعني ڏڏون هونديون آهن ۽ مادي تتر کي ڏڏون ناهن هونديون مادي جي ٻولي هڪڙي يعني سنهي هوندي آهي ۽ نر جي ٻولي ٿلهي هوندي آهي ماديءَ جي ٻولي ڏيڍي هوندي آهي ڪيڙڪ ڪيڙڪ نر جي ٻولي پوري هوندي آهي، ڪيڙو ڪڪ ڪيڙو ڪڪ مادي جو پير به ننڍو هجي ٿو، نر تتر جو پير وڏو هجي ٿو مادي تتر جي سسي ننڍي ۽ نر تتر جي سسي ڊگهي هجي ٿي تتر کي جي پاڻي ملي ويو ته ٻي ڇڏيندو جي نه مليو ته صبح واري ماڻ جا ڦڙا وٺڻ جي پنن ۽ گاهه تان پيئندو آهي جي ڪاڙهي حر زمين گرم ٿي ته هن جا پير سڙندا آهن پوءِ ڪنهن وٽ ۾ وڃي ويهي رهندو جي پلا ڪو ڌاريل تتر ٻچي ويو شڪاري کان ۽ وڃي جهنگ جهليئين ته انهي تتر کي جهنگلي تتر ڪڏهن به ڪونه سهندو انهي سان جهيڙو هوندو هي جيڪي جهنگ ۾ تترن جا ڪپ پيا اڏندا آهن نه، اهي تتر پاڻ ۾ وڙهندا آهن انهن جا ڪنڀ هوندا آهن جيستائين تتر تي سوڻ ٻولائڻ جي ڳالهه آهي ته اهي سوڻي تتر تي سائي پاسي يا ڏائي پاسي سوڻ ٻولائيندا آهن. هڪڙي شڪاري ٻڌايو ته هو راني وٽان رڌون پئي سنڌ ڪاهي ويو اتي ئي راني جي ٺڪر سوڻ ٻولايو ۽ چيائين اوهين هڪڙو دفعو ڏن ڪاهي واپس ضرور ايندا! سو اسين چار ڏينهن ۾ لاڳي ٽوپي پهتاسين ته اچي مينهن نيو هڻي ملڪ پريائين اسين اتان ئي مال ڪاهي واپس آياسين نه ته موسم ئي مينهن جي ختم ٿي چُڪي هئي.

تترن جا هون ته به قسم آهن اچڙو تتر ۽ ڪارڙو

تتر: اچڙي تتر ۾ وري هڪڙو ايراني تتر ٿيندو آهي جيڪو عام

تتر کان گهڻو ڳرو ۽ وڏو ٿئي ٿو انهيءَ تتر جي ٻوليءَ تي وري
 جهنگلي تتر ڪونه ايندو اچڙي تتر جا قسم رنگ سان آهن
 هڪڙو ته شڪاري چون ٿا تتر صفا اچي ڪبو تتر جهڙو هجي ٿو
 ٻيو ٿورڙو ڳاڙهو رائي جهڙو، ٻيو وري ٿورڙو پورڙو ٿئي ٿو
 سو ايئن اچڙي تتر جا قسم رنگ سان هوندا آهن تتر جو گوشت
 سفيد ٿئي ٿو پکين ۾ تتر جو گوشت شوق سان کادو وڃي ٿو
 چون ٿا مرداني طاقت لاءِ به تتر جو گوشت پلو آهي ۽ کاڌي ۾ هن
 جهڙو لذت ٻئي ڪنهن پکيءَ جو گوشت ڪونهي سواءِ پونٽريءَ
 جي باقي ڳالهه وڃي ڪرشن ڪولهي پارڪر جي شڪاري ٿوڙي.
 چيائين. ايئن ڪيئن ٻڌايان ته شڪار ڪيئن ٿيندو آهي! ٿورو هل
 ته خبر پوي. هي شڪاري به شڪار ٻُنيان پنج پنج ڇهه ڪوهه
 وڃن ٿا، اهو آهي تترن جي شڪارين ۽ تترن جو جهان.

عرب شڪاري ۽ تلور جو باز سان شڪار

پاڻ واري ٿر جي پٽن ۾ وڏن ٿڌ به گهڻو ته پکي پکڻ به گهڻو، مٿان وري اڙيو اڙيو پريان بارڊر واري تند ٽپيو جانور به هليا اچن انهن جانورن جو گهڻو ٿور رهڻ ٿئي اتي ئي بارڊر جي آس پاس ۾. اڃان وري ايئن ٿئي جو هي جيڪي سيءُ جا ڏينهن آهن، انهن ۾ وري ٿڌن ملڪن جا پکي به ڏينهن جون ويهڪون ڪندا ڪندا راتين جو اچيو هتان نڪرن اهي ويچارا پکي گهڻو پنڌ راتين جو ڪن، سو گهڻا ته پاڻ واري ملڪ عزيز جو ليڪو ٿي ٽپيو وڃن سو انهن جو هن سيءُ واري موسم ۾ اچڻ ته ٿئي ٿي ٿئي ٿو انهن پکين ۾ گهڻو ٿو پکي جيڪو اچي ٿو اهو آهي نالي چڙهيو پکي تلور انهي تلور جو وري واپس وڃڻ لاءِ بچي ورتو ته گهريو داڻو ٿي ڪونه ٿو. تلور گهڻي توري ٿي ٿي ٿي، سو هڪڙي سال ته پارڪر واري بارڊر تي توريو به عرب سڳورن

پوکرايو هو هاڻ اوهين چوندا ٿر ۾ پيئڻ لاءِ پاڻي ڪونهي ته توريو ڪيئن پوکائيو منهنجا سائين! انهي توريئي کي ٿينڪر پري پاڻي پياريو ويو اهو سال شايد 2010 هو ۽ عربن کي هتي ايندي ويهارو سال ٿيا آهن، ساريڪا ويهارو سالن کان اچن ٿا

انهي تلور پکي جا وري به قسم آهن. هڪڙي ڪپري مڙهي، جنهن کي هباري تلور چون. جنهن جو وزن ڏيڍ کان ٻه ڪلو ٿئي. ٻي وري انڊين تلور پنج ڪلي جيڪوڙهام جنهن جي پير جو چنبو وڏو ٿئي هبارا تلور جون ٽي آڱريون هونديون آهن چيڙي ۾ تري جي جڳهه تي ٽڪي جو نشان هوندو آهي ڪچري ۾ ڪونه هلندي، رڻ ۾ آزاد پوين تي پئي ڦرندي آهي پارڪر کي وري رڻ لڳي ٿو، سو اتي گهڻي ٿي لهي تلور هوندي به ٽولن جي شڪل ۾ آهي تلور پکي جي هڪڙي پکي نشاني اها به آهي ته رات جو چڱندي صبح جو سوير چڱندي وڌي وڌي سياري جو، سو به ڏهه يارنهن بجي تائين، پوءِ لڪي وڻن جي چانوءَ ۾ ويهي رهندي. وري هن جي چوڳي جو ٽائيم شام جو چار پنج کان پوءِ ٿيندو. تلور اڏڻ کان پهرين تتر وانگر ڊوڙ ڪيندي آهي تلور گهڻو سفر رات جو ڪندي آهي، ڏينهن جو باز هن کي ماري ٿو بي وڌي ڳالهه ته اهي باز به هتان هن سان گڏ اچن ٿا هي پاڻ وارا باز تلور کي رسڻ کان رهيا. باز کانسواءِ تلور جو ٻيو جهنگ ۾ وڏو وير آهي. لومڙ ۾ لومڙ ستي تلور جي مٿان ويساهي حملو ڪندو آهي. تلور ستي پئي هجي، هن جي پٺ وٺي اچي ٺاه ڪندو ٻي ڏينهن شڪارين کي رڳو تلور جا پر اتي پيل نظر ايندا شڪاري سمجهيو وڃن، هاڻو پيلي، لومڙ ڪڪ سائي ڪري ويو

هون ته پاڻ واري جهنگلي جيوت کاتي پاران ملندڙ شڪار جي لائسنس تي لکيل هوندو آهي ته تلور جو شڪار ممنوع آهي هاڻ ڳالهه سمجهه ۾ آئي ته اهو ممنوع ڇو آهي. انهي ڪري جو انهي شڪار جي اجازت صرف عرب سڳورن کي آهي يا ايئن ڪٿي چئون ته انهن جي رڪ خود حڪومت جو قانون ڪري ٿو. تلور هتي نڪو بچاڏي نڪو بيضا، اهو مفروضو آهي ته هتي ڪو تلور بيضا ڏيندي آهي هو ٿڌن ملڪن مان اڏامندي

ٿي تڏهن آهي. جڏهن هن جا ٻچا اڏڻ جهڙا ٿيندا آهن. هي به چار ڳالهين به پنهنجي پنهنجي ڪنن ۾ هڻي ڇڏيو هڪڙي اها ته تلور جي گجي عرب مٿو مارايو ڪنهن کي ڪونه ڏيندو، ڇو انهي جي خبر اڃان تائين پاڻ واري ٿر واري جهنگ جي ماڻهن کي ناهي پئجي سگهي، انهي تلور جي گجي ۾ ڇا آهي پر ٿر واري جهنگ جا ماڻهو چون ٿا ته تلور ڪاريون ننڍڙيون ننڍڙيون گينگهيون ڪايندي آهي، اچن ڦلن واري ٻوٽي، سنهو سنهو راتو مڱ به ڪايندي آهي. باقي هڪڙي ڳالهه ته تلور پاڻ واري ٿر جي هرڻ وانگر پاڻي ناهي پيئندي. پوءِ شايد انهي ڪري هن جي گجي جي ڪا اهميت هجي. چون ٿا انهي گجي جي پردي ۾ هيرو هوندو آهي چون ٿا تلور کي رڇ سان به جيئري جهلي سگهجي ٿو جيئري، تلور عرب به جهليندا آهن. پوءِ اهي گڏ ڪڍي وڃي اتي دوستن ۽ ماڻهن کي تحفي طور به ڏيندا آهن.

هاڻ تلور جي شڪار جي اجازت ٿي عربن کي آهي، اهي عرب ٿي انهن جي هر ڏاڻي جا ڏٺي آهن پاڻ وٽ عربن جون وڏيون ڪئمپون هونديون آهن هڪڙي پارڪر ۾ ننگر شهر جي پاسي ۾، ٻي ڏيپلي تعلقي ۾ جت ترائي جي پاسي ۾. تائين مهيني کان وٺي ٻارهي مهيني جي پندرهن تاريخ تائين، هتي رهندڙ هنن جا پگهاريا تلور پکين جي سروي ڪندا آهن هاڻ ٿر ۾ ٻي ڪنهن جهنگلي جانور يا پکي پکڻ جي سروي ڪونه ٿي ٿئي، صرف هن پکي جي سروي ٿئي ٿي، اها به چار مهينا ٿيندي رهي ٿي، ڇو جو تلور جي اچڻ جا ڏينهن ٿي اهي آهن ٻارهي مهيني کانپوءِ تلور واپس رواني ٿيڻ شروع ٿيندي آهي اهي پگهاريا عربن جون گاڏيون سروي ۾ استعمال ڪندا آهن انهي سروي ۾ اهي پگهاريا باقائدي نقشو ٻاهيندا آهن انهي نقشي ۾ هو لڪيرون ڪڍي سمجهايندا آهن ته عربن جي ڪئمپ ڇڄي ڪان، ڪيتري مفاصلي تي ڪيترا تلور جا داڻا آهن انهي نقشي ۾ طرف ويجهي ڳوٺ جو نالو ۽ تلورن جو انگ ڏيکاريل هوندا آهن ايئن پارڪر ۾ جيترا به تلور پکي جا داڻا ايندا آهن، انهن جا انگ اکر هنن وٽ پهچي ويندا آهن تڏهن پوءِ جڏهن اهي عرب

سڳورا ايندا آهن ته انهي انگ مان هڪڙو به تلور جو پڪي گهٽ هوندو آهي ته انهي جو باقائدي پڄاڻو ٿيندو آهي ته اهو پڪي گهٽ ڇو آهي اهو تلورن جو انگ پير ڏسي عربن کي رپوت ناهي ڪئي ويندي پر اکين ڏٺي تلورن جي رپوت ڪئي ويندي. تلور به تتر وانگر پنهنجي جوئ ناهي ڇڏيندي، هو جنهن جوئ ۾ لهندي آهي، چار ئي مهينا انهي جوئ ۾ رهندي آهي. اتي رهندڙ عرب انهي ڳالهه تي به سوچيندا آهن ته جڏهن هر سال تلور جو هڪ به ڊاٽو واپس ثابت نٿو وڃي ته پوءِ هر سال تلور انهي ئي جوئ ۾ ڪيئن ٿي لهي. انهي جي هڪڙي ورندي ٿي سگهي ٿي ته تلور جي کاڌ ۽ رهڻ لاءِ پسندیده جڳهه اها ئي آهي. خير عرب سڳورن جو اهو سمورو شڪار صرف هڪ هفتي ۾ ٿيندو آهي، پندرهن ڊسمبر تي عرب سڳورا ايندا آهن، ۽ هفتي ۾ سمورا تلور پڪي ماري هليا ويندا آهن عربن جي شڪار ڪرڻ جو عجيب طريقو آهي، سمورو شڪار باز جي مدد سان ڪندا آهن. انهي باز ۾ هڪڙو ته ڪوپا لڳل هوندا آهن، ٻيو انهي ۾ ڪا مشين لڳل هوندي آهي. انهي مشين مان اها خبر پوندي آهي ته باز ڪٿي آهي. اهو شڪار گهڻو ڪري صبح سوږ ٿيندو آهي. صبح سوږ عربن جو گاڏيون نڪري وينديون آهن. عرب شهزادو ستل هوندو آهي. گاڏيون جيئن ئي ڪا تلور کي ڏسنديون آهن، هر گاڏي ۾ وائيلس لڳل هوندو آهي، انهي وائيلس جي معرفت هو شهزادي جي منيجر کي اطلاع ڪندا آهن، اهو شهزادي کي ٻڌائيندو آهي پوءِ جيستائين شهزادو نٿو اچي ايستائين تلور جو شڪار ڪير نٿو ڪري سگهي پوءِ شهزادي جي گاڏي ايندي سڀ کان پهرين شهزادو تلور لاءِ پنهنجو باز ڇڏيندو اهو شهزادي جو باز جڏهن شڪار ڪري ٽڪبو آهي، تڏهن ٻين عربن کي شڪار ڪرڻ جي اجازت ملندي آهي تيستائين ڪير به تلور پٺيان پنهنجو باز نٿو ڇڏي سگهي پر جيئن باز تلور کي جهٽيندو آهي، جلدي تلور باز کان ڇڏرائي ويندي آهي ڇو جو جيستائين باز بکيو هوندو ته شڪار ڪندو نه ته ٺهيو سو عرب باز کي پنهنجو ڪيل شڪار به کائڻ ناهن ڏيندا. باز جو ڪم شڪار ڪرڻ آهي کائڻ نه. ڪڏهن

ڪڏهن باز شڪار ڪري ڪم به ٿي ويندا آهن، پر ٻارن ۾ لڳل مشين سان اهو گاڏي ۾ ويٺي ويٺي ئي خبر پئجي ويندي آهي ته باز، ڪيتري مفاصلي تي ۽ ڪٿي آهي عربن وٽ قيمتي ۾ قيمتي شئي آهي ئي باز، جيڪو چاليهه کان پنجاهه لک جو هوندو آهي. هڪڙي سال ائين به ٿيو جو باز شڪار ڪندو اڏندو سرحد پار ويندو رهيو، پوءِ خيرن سان عرب به ويا باز پٺيان سرحد ٽپي. پوءِ ته وڏي ڳالهه ٿي وئي. سرڪار سڳوري سرحد پار جي سرڪار سان ڳالهايو ۽ اهو باز وٺي وڃڻ لاءِ عربن کي موڪل ملي نه ته اسان ٿرڻ جو مال پٽارو ويو سو ويو پر جي پلا ڪو اڙيو لڙيو مال جي پٺيان ڪو ڌنار ٽپي ويو ته سمجهه اهو به اتان جي آرمي جي پوهي ويو. هنن جي ڇڏي ڏنو ته هتي جا ڍول سپاهي راءِ جو ايجنٽ سمجهي پڪي ويا ته مائٽن کي مٽي به نصيب ڪونه ٿيندي. خير انهن عربن سان هڪڙي ٻي گاڏي به هوندي آهي، جنهن ۾ انهي سموري شڪار جي وڏو رڪارڊنگ ٿيندي آهي هر شڪار ٿيندڙ شڪار جو رڪارڊ عربن وٽ هوندو ئي هوندو آهي جي پلا عربن وارو باز به ڏينهن به جهنگ ۾ رهيو ته شڪار جا سيڪاريل سمورا انگ وساري ڇڏيندو آهي، پوءِ اهو باز شڪار جي ڪم جو ناهي رهندو. عربن وٽ ڪم ڪرڻ وارن مزدورن جو چوڻ آهي ته عربن جي شڪار ٿيندڙ هڪڙي تلور تي گهٽ ۾ گهٽ پنجاهه هزار کان مٿي خرچ ٿئي ٿو عرب هتي موجود پنهنجي انچارج ملازم کي ٻارنهن مهينا پگهار ڏيندا آهن، باقي چار مهينا ته هنن کي گهمڻ ڦرڻ لاءِ عربن جون سرڪاري گاڏيون به هونديون آهن انهي کانسواءِ پنج وائيلڊ لائيف وارا به هنن سان گڏ هوندا آهن، انهن کي پنج پنج هزار رپيا پگهار ڏيندا آهن، اهي انهي لاءِ هوندا آهن ته عربن ۽ سندس پگهارين کي ٻي ڪنهن شئي جو شڪار نه ڪرڻ ڏين جو عربن وٽ به سٺو کان مٿي تلور شڪار ڪرڻ جي پرميشن ناهي هوندي. اهي انهي کان مٿي شڪار نه ڪن پراڻي هوندا اڻ سڌي طرح عربن جا ملازم آهن، اهي انهن لاءِ ئي ڪم ڪندا آهن انهن جهنگلي جيوت کاتي وارن کانسواءِ پنجويهه ٽيهه عرب هوندا

آهن، 150 کان به سٺو گاڏيون هونديون آهن چار سٺو کان مٿي هتان جا لوڪل ملازم هوندا آهن، انهن ۾ پڪين جا پيري به هوندا آهن ته انهن ۾ وڏا شڪاري به هوندا آهن ڪجهه سال اڳ شيخن روجهه به ماري هئي. رينجرس وارن کي به انهي جي خبر هئي، پوءِ ته سرڪار سڳوري ۽ وائيلڊ لائيف جا عملدار سڀ عربن کي بچائڻ جي هڻ وٺ ۾ لڳي ويا هئا پر ڪجهه ملازمن جي ضد جي ڪري ايف آءِ آر به ٿي، پر انهي ۾ شيخ جو نالو ڪونه آيو، هن جي ڪجهه ملازمن جا نالا آيا هئا عرب سڳورن جي آمد ۾ هڪڙو ته اهي چار سٺو ملازم خوش آهن، ڪجهه مهينن لاءِ ٿي سهي، پر هنن کي روزگار ملي ٿو انهي کان به وڏي خوشي جهنگلي جيوت وارن کي ٿئي ٿي. اهي انهن عربن جي وڌيڪ خوشامد ڪن ٿا ۽ وڏو پئسو ڪمائن ٿا. انهي کان به وڏو فائدو وٺن ٿا، جو اهي سياسي سپورٽ به وٺن ٿا ڪجهه عربن جا دادلا اقتدار جا مزا وٺن ٿا، سو اهو عربن جي آمد مان خوش آهن.

لوڌاري، اٺ ۽ اٺيون

جي پلا اٺ مينهن ساريو ته ڪنهن به وڻ جي چانءِ ۾
ڪونه ويهندي، بس رڳو جهير ڪري منهن ڪندي ڪاچيل ۽ انهي
ئي آڙنگاڻو ڏينهن جو، ڪاڙهي تتي وچ پٿر تي ويهي رهندي
پوءِ هزار حिला ڪر پلين لائو وڌي اچي اڳيان رکنس پر ڪڪ به
منهن ۾ حرام جي وجهي پگهر پيو وهندس ۽ ويٺي هوندي،
پلين اچي بکي کي ڏينهن لهي وڃي، پر پيو ٿيو خير جي ڪئين
هورو ۽ ام ٿيس ته پلين پٽيهو رڻ وچان هجي، پر چڪ وڌئين ته
وس ڪندي ته رات وچ ۾ رسي پر جي پلا رات وچ ۾ نه به رسي
ته به هوري آيل اٺ وجهه مليو، ڪٿان ڪا ڌرو ويڇي ملي ته رڻ
اڪري به اچي انهي سيمر جا وڻ چرندي چون ٿا اٺ بي پتي ذات
آهي، پر انهي بي پتي ذات جو جيڪو پنهنجي سيمر سان عشق
آهي، انهي جي ڳالهه ڪٿي ڇڏ سنڌ ۾ ڊاٽل اٺ ڪٿي به هجي، پر
جي ڪنوڻ جو چمڪو اکين ڏٺائين ته رات پيٽ ۾ اچي پٽ

چڙهندي هاڻ ڏس پيلي اٺ ۽ ماڻهو جي عمر جي ڪهڙي خبر،
 اهو ڪيئن چئجي ته پيلي اٺ جي عمر وڌي وڌ هيتري ٿيندي پر
 هڪڙي ڳالهه آهي، اٺ ڪيتري به پوڙهي هجي پلين هلڻ کان
 لاچار هجي، پلين اکين سان انڌي ٿي وئي هجي، پر جيسين پئي
 ٻڌندي تيسين پئي ويامندي، اٺ پنڌرنهن کان ويهه پيٽ ويامندي،
 سو يار اٺين جون ڳالهيون ٿو ڪرين اٺ ۽ پٽ ته ڪاري رات جو
 به ڪم جا جي هجي اٺ اڱڻ ۾ ٻڌل ۽ ڪاري رات جو به
 جهيڪاري بڙهو ڪري وينين پوئين چونڪ ۾ ته ڪنهن نه ڪنهن
 پيئين رسائڻ ۾ وسين ڪو نه گهٽائيندو ۽ جي پنهنجي پيٽ جو
 پٽ هوندو ۽ ڪاري رات جو به اٺاري جي ڪيڏانهن روانو ڪئي
 ته ورندي ڪونه ڏيندو ته پيلي هيئن يا هون

اوناري جي جهوڪ جتي اڱلا، ڪچرا اوناري، پر ۾
 ويهندين ته پگهر ۽ مر جي ڌڻ ۾ ڏم پيو گهٽيو، پر جي اچي ويا
 اونارين، اٺن ۽ اٺين جي ڳالهين تي ته پلين سڄي ڏينهن جي پنڌ
 جا ماريل هجن، پر هنن کي اهي ڳالهيون چس پيون ڏينديون. ستر
 ڪسريندا ويندا ۽ ذات پلو اٺ هنن جي اک ۾ هوندو ۽ هوشيار
 اوناري هنن جو آئيڊيل هوندو آهي. اٺ ڪوه پنڌ تي ويندو هجي
 ته به انهي جي اوڳر جي بوءِ ۾ ۾ پئي ايندي، هر اوناري پنهنجي
 پوري وڳ جو پير سڃاڻيندو. پنهنجي وڳ کان سواءِ هو جيڪو
 پيو سيم ۾ وڳ هوندو، انهي جو پير به صحيح ڪري ويندو ته
 هي فلاڻي جي وڳ جو پير آهي. اٺن اوناري جي سڄي ڳولا پير
 تي آهي. هڪڙي ڪارسر جي رباري جي اٺ وڳ مان ٽٽي وئي،
 سڄي پارڪر جي جوءَ هڻي بيهه رهيو، پر نه ته ڪٿي پير لڳو ۽ نه
 وري ڪو ڏس. ورهيه گذري ويو انهي کانپوءِ ڏس پيس ته اهڙي
 اٺ ساڪريني ۾ رول ڏسائي ٿي هي جتي هٿ ۾ ڪري اچي
 انهي ڳوٺ ۾ رسيو جيئن اٺ بي پتي ذات آهي، تيئن اوناري به
 بي پتا، سو وڳ ۾ ڇڏڻ جي بدران اچي رباري کي ڇڏيائون وڳ
 جي پيرن تي رباري کي چيائون جي تون هن وڳ جي پيرن مان
 پنهنجي اٺ جو پير سڃاڻي وٺين ته ملندي سئو اٺين جا پير،
 رباري هڪڙو گهمرو پيرن کي ڏنو، وري پيو گهمرو ڏنو ۽ ٽي

گهمري تي لٽ سان هڪڙو پير ليڪي چيائين هي آهي منهنجي
 اٺ جو پير پوءِ اتان انهي اٺ تي ڪيائين پڙهو، اچي رات پيٽ
 ۾ ڪارسر مان نڪتو. ائين اوناري سٺو اٺن جي وڳ واري پيرن
 ۾ پنهنجي اٺ جو پير سڃاڻي ويندو آهي. اوناري پراڻو هجي يا
 نئون سنڌ اٺ جي واکاڻ، هڻي بيهه رهو ڪونه ڪندو، ڦيرو ڏئي
 ڳالهه وري به جي ڪندو ته ڍاڻ اٺ جي ڪندو. جيڪڏهن ڪنهن
 پارڪر جي رباري کان اٺن جو پڇندين ته اهو پارڪريو رباري
 وري مارواڙي اٺ جي ڳالهه ڪندو. سنڌ ۽ ڍاڻ اٺ جي فرق تي
 ڳالهائيندو ڍاڻ اٺ صورت جي به سهڻي ۽ پنڌ به ڪندي هڪڙو
 اهو به خيال آهي ته ڍاڻ اٺ پنڌ جي پلي انهي جي ڪري به هوندي
 آهي، جو هن کي پاڻي تسي تي يا گهٽ ملندو اٿس، سنڌ اٺ کان
 پنڌ ڪونه ٿيندو. ڍاڻ اٺ پري کان پتري، ڪن سريون گڏيل، پير
 ننڍڙو، پچ به ننڍو، گچي سنهي ڊگهي، مٿو ننڍڙو، ايندڙ وڏو ۽
 رنگ گاڙهو سنڌي اٺ حد بچڙي، چپ وڏا، پير وڏو، جسر جي
 ڳري ذر ڏر ٿڪي پوندي بد شڪلي گهوڙاٽ سنڌ اٺ، پلي
 اوناري وٽ ڪٿان به اچي وٺي ته ڪوشش وڪڻڻ جي ڪندو
 سنڌ اٺ رڳو کير جي پلي آهي. ساماري واري گل ڪپري وٽ
 250 اٺيون آهن 250 ئي سنڌيون ڍاڻ هوندي ته وڳ ۾ هلندي به
 سونهندي. هي ڳالهه وري اها ته اوناري پلن اٺن جا پيار مان به نالا
 وٺن. پر جي وڃايل اٺ جي پڇا ڪندا ته انهي لاءِ اٺ جو رنگ ۽
 اها عمر به اٺ جي ڏندن جي حساب سان ٻڌائيندا آهن صفا کير
 پياڪ اٺ کي توڙو چوندا آهن يا وري گونريو چوندا آهن اٺ به
 ڏند ڪيا ته انهي کي چوندا ڀڳو، اٺ گهڻو ڪري به ڏند ڪندو
 تڏهن انهي جي عمر پنج سال هوندي آهي سال ٽپيو، ڇهن سالن
 جو اٺ ڪندو چار ڏند، انهي کي اوناري جون چوڳو وري سال
 ٽپيو ته ست سالن ۾ ڇهه ڏند ڪري ويندو، انهي کي وري اوناري
 جون چوڳو اٺ سال ٽپيو ته پوءِ ڪندو نيش ۽ نيش هوندا به انهي
 کي چوندا ”نيش اٺ“ يا پاڪيٽ پاڪيٽ پڪي عمر جي اٺ کي
 چوندا آهن، اٺڙي ۽ اٺ جو ڏس عمر ڪانسواڙ رنگ تي به ڏبو
 آهي. ساڻو، پورو ساڻو، اچو، ڪڻڪ رڱو، چانورو، گاڙهو رنگ

جو، ڀلو وري ڳاڙهو اٿ. جي انڙي ۾ پيٽ ويابل هوندي ته انهي کي چوندا ٻيهان، جي ٽي پيٽ ويابل هوندي ته انهي کي وري چوندا ٽيهان انڙي ٽسالي هوندي يا چار سالن جي هوندي تڏهن لڳندي. اٺ تيرنهن مهينن ۾ ويامندي آهي ۽ تيرنهن مهينا پئي گونريو يا توڙڪي ڌارئيندي. ويامڻ کانپوءِ جي لڳڻ جي ڳالهه ٿو ڪرين ته اها آهي کاڌي سان، جي آهي سولي ته ٻي مهيني به لڳيو سگهي ٿي، ٽي مهيني به لڳي سگهي ٿي، جي ورهيه ٿي ڏڪار آهي ته پوءِ پلين پئي نلهي هلي اٺ ڀيلو ڪونه ڪندي، ڪندي ته ڦر هڪڙو ڪندي. جي ڀلا ڪڏهن ڪنهن اٺ ۾ ڦر به جي ڪيا ته اهي بچندا ڪونه جنهن وڳ جي اوناري جي اٺ ۾ ڦر ڪيا ته اهو اوناري ڪيترا ڏينهن انهي جهوڪ تي ڪونه ويندو، نڪو وري پنهنجي هٿ سان آهي ڦر ڌارئي اٺ جي ۾ ڦر ڪيا ته اها ڏٺي تي يا انڙي تي پارئي آهي. اهو بد سوڻ آهي، انهي ڪري اوناري ۾ ڦرن ۾ خوش ڪونه هوندو آهي ڪير ٻي ڪنهن جانور ۾ ايترو ڪونهي، جيترو اٺ ۾ هوندو آهي اٺ جي مڙن جو ڪو ٽائير ڪونهي، پلين جيڏي مهل دل چئي اوڏي مهل پيو ميڙ توڙي تي به مڙندي جي هٿ تي نهيل هوندي ته رڳو اوناري جي هٿ ۾ وٽو ڏٺائين ته سڌي هلي ايندي اچي مڙندي، ڪڏهن ڪڏهن وري ائين به آهي جي ڪنهن اٺ جو ڦر مري ويندو آهي ته اوناري انهي ڦر جي منهن واري پاسي جي ڪل لاهي، انهي ۾ سڻ ۽ ٻوڙهه پريندو آهي ۽ انهي کي هٿ سان سامهون ڪندو ته اٺ هلي اچي انهي ڪل کي چٽيندي هڪڙو اهو جهليو بيٺو هوندو ۽ ٻيو وري ڇا ڪندو جو هڪڙي پير تي بيٺي ٻيو پير مٿي ڪري هڪڙي ٽنگ جي گوڏي تي رکندو، پوءِ گوڏي تي رکيل پير واري ٽنگ ساريڪي ٿي ويندي، وٽو رکندو انهي ساريڪي ٽنگ تي ۽ پنهي هٿن سان ويٺو اٺ کي ميڙيندو هڪڙي ٺوٺ ائين جهليندو جو حرام جي اٺ ٽنگ هٿي سگهي يا لت به کڻي هٿي، هون ته انڙي جو ڪير ساڻي جهڙي مرض لاءِ هڪ ٽڪ آهي، پر شرط اهو آهي ته اهو ڪير ٿئين ڏڌو هجي. هتان ڪير وٽي ۾ پوي اهڙو جو اهڙو ٿئين ڏڌو ڪير هڪ ٽڪ ۾ پيئي ته پوءِ ساڻي جي مرض تي اثر

ڪندو، ناري پيئڻ سان اهو اثر ڪونه ڪندو ڏٺن ۽ وٽي جي وچ ۾ وڏي ويڇي ٿي هجي، انهي ڪري انڙي جي ڪير تي گوگهه ڄام ٿين ٿا. گهڻو ڪري اوناري ڪنهن نئين ڪير پياڪ سان مشڪري ڪندا آهن تڏهن وري ڇا ڪن، جو انهي ڪير ڏڏل وٽي ۾ اٺ جو پچ ٻوڙي ڇڏيندا آهن، پوءِ انهي ڪير پيئڻ واري کي به اهڙي ئي ٽيڪ لڳندي آهي، جهڙي انڙي کي ٽيڪ لڳندي آهي. سنڌي رٻاري اٺ جي ڪير جي مهڻي به ٺاهيندا آهن. حقيقت ۾ ٿريا اوناري انهي جو قدر نٿا ڪن، اهي چون ٿا اٺ جو ڪير خيراتي آهي. جيڪو اچي انهي کي پياريو. هن جو وڪرو يا مهڻي نه ڪجي. ڪن ڪن انڙين جو وري ڦر تي هيچ ڪونه هوندو آهي انهي کي اوناري پوت ڪندا آهن ڄار ڊوهو وڏي انهي جي ڳنڍ ٺاهي اٺ جي نازڪ عضوي ۾ ڪندا آهن اڳيان منهن ٻڏي ڇڏيندا اٺ ساهه ڪڍڻ ۾ به لاچار هوندي انڌي ٿي ويڇي ڦر تي ڪرندي اهو ڦر ڏيڻ کانپوءِ ٿي ڏينهن ڪندا آهن ڪٽي کي رڙيون ڪرائيندا مطلب ته انڙي جو هيچ ڪرائڻ لاءِ اوناري وڏا ڦسرا ڪندا آهن. اٺ اڪثر ڪري پوءِ مهيني ۾ ڍڪي رهندي آهي سياري ۾ اٺ به پنهنجي مستي ۾ هوندو آهي، ڪنهن به شئي جو حيا ڪونه هوندو آهي، ڏٺي کي به اٺ سياري ۾ ڪونه سڃاڻي، تارون مغز ٻاهر ڪڍندو ۽ پيڪي پٽي پوندي آهي جنهن کي آيو انهي ۾ چڪ هڻندو وڙهندو پيل کي رڻ ۾ اٺ ٽپ ماري وڌو منهنجي پنهنجي ماسي سومار دلن جي تڙ واري کي آهر ڏيڻ ويو ته ڪنڌ ۾ چڪ هڻي ڪڍيائين. اتي مستي جي ڏينهن ۾ اٺ کي اڳي چمر تر هوندو آهي، پوءِ هڏ تر هڻندا آهن. هڏ ۾ ناڪيلي وجهندا آهن، جنهن ۾ مهار ٻٽبي آهي هون وري چپ ۾ مهار ٻٽبي آهي، هڏ تر لڳو ته اٺ لوهر. چوندا ڪونه آهن ته مڙس کي به گهر اٺ کي هڏ تر. بي پتي ذات ته آهي پوءِ مستي ۾ آيو ته جنهن به انڙي کي وڳ ۾ وهر آيل ڏٺائين، انهي کي وڳ ۾ دسي بچڙي ڪري پوءِ وڃي انڙي تان لهندو ۽ جي انڙي اڳي ئي لڳل هوندي ته هو اهڙي اٺ کي ڏسندي ئي پچ مٽي ڪندي پوءِ اهو اٺ انهي کان پاسو ڪندو، جنهن اٺ پچ مٽي ڪيو اهو سمجهه ڏسجڻ کان

بچي وئي، جي مرڳو ئي بي پتو بي حيا هوندو ته پوءِ بس، انهي
 کي اوناري تڻان ڪرڻ چوندا آهن. بي جانور جي خبر دير سان
 پوندي آهي، پر اڻ پنڌرنهن ڏينهان ئي پچ مٽي کڻي ٻڌائي ڏيندي
 ته هي ڍڪي آهي جيڪڏهن ڪنهن، ڪنهن اڻ کي لڪ ۾ تلهڙ
 واهي ڪڍيو يا ڪا اوچتي رڙ ڪئي ته اها اتي سرِي ويندي، معنيٰ
 وڃي وري ڍڪي رهي، ڪڏهن ڪڏهن انڙي ست اڻ مهينن
 کانپوءِ به ڦر چڙي ڏيندي آهي، جنهن کي اوناري چوندا آهن ته
 ڪرڙ چڙيو آهي هون ته اڻ پٽيه جا ٽيٽيه وڻ به کائي ويندي، پر
 اڪ جو پن وات ۾ ڪونه وجهندي لائي، ڪوئيٽ ۽ ڪاري ڪپڙ
 جي مڪ تي نيئر توڙائي به رسندي اڻ جي هڏي اڪ جي ڪائي
 وانگر آهي، وچ پڌر تي به جي ٽٽي وئي ته هٻلا ڪري بيهي رهو
 ٺهڻ جي ڪونهي. اڻ کي پنڌرنهن ڏينهن پاڻي جي پرواهه
 ڪونهي انهي کان مٿي جهلو ڪونه ڪندي ڪي ڪي اوناري
 وري اڻ رهجي وڃي يا اڀرڻ وڃي يا ٿوهو نه هجيس ته ڇا
 ڪندا جو گهٽو رڌي، انهي مان هڏيون ڪڍي گوشت ڳاري پوءِ
 اهو نائيندا آهن. جي واءُ ٿئي ته وري ڇا ڪندا آهن جو گڏڙ ماري،
 اهو رڌي هڏيون ڪڍي گوشت ڳاري اڻ کي نائيندا ته واءُ ختم
 ٿيو وڃي. هيرو بيماري جنهن ۾ مٿي ۾ ڳڍ ٿيندي آهي، انهي
 بيماري ۾ مٿي ۾ ڏنڀ ڏيندا آهن ٻيون به ڪيتريو ئي اڻ جون
 بيماريون آهن، جن ۾ ڏنڀ ڏبو آهي. جي اڻ جو اوه ۽ ٿڻ سڄي
 وڃن ته پچ جي مٿان ڀونگري تي ڏنڀ ڏبو آهي. اڳي اڻن ۾ ڪاڇي
 جي بيماري گهڻي هوندي هئي هاڻ ته خبر ئي ڪونه ٿي پئي
 جيتريون اڇي بيماريون نڪتيون آهن، اوتريون وري سڻيون
 نڪتيون آهن. جهنگلي ڏس ته ڪير ڪري ئي ڪونه ٿو پر اڳي
 ڪبا هئا. جي پلا اڻ کي ڪاڇي ٿي وڃي ته ڇا ڪندا هئا ڊوها چار
 روڙي، انهن کي ٻاري پوءِ انهن جي جيڪا قلھيار ٿيندي هئي،
 انهي کي ڪوسي پاڻي ۾ رڌي اڻ تي ٺڪري، کائي يا هٿ سان
 دڙي چڙهي هئي. جڏهن اها قلھيار سڪندي هئي ته اوناري ڪائي
 سان ڪري انهي کي ڪرڙي لاهيندا هئا، اهڙا به هٿ ڪاڇي ٿيل اڻ
 کي هٿبا هئا ۽ مٿان وري ڪاري ٿيل جي مڪ ڏبي هئي ته وري

کاڄي ڪونه ٿيندي هئي، سئين واري علاج سان کاڄي نه وري ٿيو وڃي.

جيئن اٺ سياري ۾ مستي ڪندو آهي ايئن وري وسڪارو اوناري جي مستي جي موسم آهي. پٽن، ڏهرن ۽ تڙڪولن ۾ هونگر پئي پوندي، هڪلڻ لاءِ هونءِ هي هاها هر هونءِ هي هاها هر، بس هونگر جو آواز ڪوه پند تي پيو ايندو وري جي وڳ اڳتي پوئتي ٿي ويو ته ولهيري هاها هر ولهيري هاها هر معنيٰ وٺڻ ڳڻڻي وٺڻ ڳڻڻي جي ڪا اٺڙي يا توڏيو پٺيان رهجي ويو. ڇو جو توڏيو ٽن ڏينهن جو وٺڻ سان ڳڻڻ شروع ڪندو آهي، تريو تريو تريو اوناري ڪندو ته توڏيو ٽپا ڏيندو ايندو. اوناري جي جتي هٿ ۾ تريو تريو پيو پوندو وسڪاري جو سڄي وٺڻ جا رات جو جهوڪ تي ڳوڏا ٻڏي ڇڏيا پر عام حالتن ۾ جيڪا اٺ هريل هوندا ان جا ٻڏندا آهن، ڇو جو اٺ ڪنهن ٻئي ۾ هريل هوندي ته ماري وجهه جي رهي انهي ڪري انهي اٺ جو ڳوڏو جهيڪاري ٻڏي ڇڏيو، پوءِ بس ڳوڏي سان اٺي ڪونه سگهندي وسڪاري ۾ سيني جا ڳوڏا رات جو ٻڏي ڇڏيا اٺ کي ڏاڻ به ڏبو آهي وسڪاري جو مستي ۾ اوناري کي پلين پنج ڏينهن پاڻي نه ملي، پر اٺ جي کير تي پيو هلندو وري قدرت واري هن ۾ ڪا اهڙي ته سگهه رکي آهي جو اوناري ڪيترو به ٽڪل هجي، وٺو اٺ جي کير جو پري پيتائين ته وري جيترو پند ڪري آيو آهي اوترو ڪري ويندو. جيئن اٺن جي عزت اها ناهي رهي ڇو جو سائيڪل موٽر ۽ گاڏيون نڪتيون آهن، سو اٺن تي ڪير چڙهي ٿي ڪونه ٿو ايئن اونارين جي وري چانهه پيڙي ٻوڙي ڇڏي آهي، چانهه جي پتي ۽ ڪنڊ اوناري جي چٽڪي ۾ هوندي، جنهن ۾ وٺو رکندو آهي. پوءِ اٺ کي ته جڏهن ميڙ، تڏهن ميڙ سو اوناري جتي ڪٿي چيٽا پيڙا ڪريو دونهن ڏکايو وينو آهي. هاڻ کير جي جڳهه تي چانهه ٿي هلي اڳي اوناري اٺ جي کير مان چانورن جي کير ٿي رڌي پيئندا هئا ۽ پيو باجهه جو ڌارو به اٺ جي کير ۾ رڌي پيئندا هئا، اهو ئي اوناري جو ڪاڌو هو. ڪاڙهي ۾ کير ڪونه پيئندا هئا. هاڻ اها ئي چانهه تي ٿڌي چڙهي

پئي آهي سولي ۾ سولو مال سنڀالڻ اٺ ڏن، پير به سڃاڻڻ ۽ کڻڻ ۾ اٺ جو سولو جي ڏئي هوندو، جي هوندو تو مون جهڙو ته بس ٻيو چور ٻڌي به اٺ تي اٿي رهي، رڳو چڙهي ته چيل بند ۽ ٿر نبي سر ۽ جنهاڻ مان وڃيو نڪري.

اٺ آهي پنج پيري ان کي ڪي رٻاري چون ٿا ته اٺ جا پنج پير هئا ۽ ٻڪري جا پر هئا، اها به سڪپور جي رٻارين جي ڳالهه ڪرڻي آهي. پوءِ ٻڪري سڀ وڻ کائي ويندي هئي ۽ اٺ چري ڪونه سگهندي هئي پوءِ اٺ وڻي مالڪ وٽ چيائين تو مونکي پنج پير ڏنا آهن ۽ ٻڪري کي پڪ ڏنا، سو ٻڪري وڻ کايو وڃي اٺون ٻڪي رهيو وڃان. پوءِ مالڪ ڇاڪيو جو اٺ جو پنجون پير ۽ ٻڪري جا پر ختم ڪري ڇڏيا. اڃان به اٺ جي ايندڙ جو نشان پير جهڙو آهي، پلين ڪير ڏسي ويهندي آهي ته انهي جو نشان پير جو ٿيندو آهي. پوءِ ٻڪري وڻي، انهي چيو اٺ ڊگهي آهي وڻ کائي ٿي وڃي، انهي تي مالڪ اوناري کي گهرائي انهي کي اٺ لاءِ ڏاڻ ڏنو، اهو آهي اونارين جي مٿ، بهرحال اهي اونارين جا پنهنجا وهر وسوسا به آهن، هنن جو اهو به چوڻ آهي ته جي رات جو اٺ ڪٿي جن ڏٺو ته اتي ئي مٽي بيهي رهندو اهو انهن جو عقيدو آهي. پلن اٺن، پلن سوارن، پلن اونارين ۽ اٺن جي مشهور واقعن جا اونارين وٽ داستان هوندا آهن، ڪنهن ڪڍي ويٺا ته ڳالهيون ٿي آهي هونديون اڳي هڪڙو رٻاري هو اهو هتان پارڪر مان اٺ جي مهار ڪلهي تي رکي روانو ٿيندو هو ڏاس جي ڏيري به ڪٽيندو ويندو هو. ڪڇ جي اورين ڳوٺن مان ماڻهن وٽان ٿي ڏين هڪ وري ايندو هو ٻيو چون ٿا هڪڙي ڏينهن جهوڪ تي ڪو نولو ماڻهو ڪير پيڻ آيو اوناري هن کي چيو پريان توڏيو وار ته اٺ ميڙيون توڏيو پنهنجي منهن بيٺو هو هن وڃي توڏي کي سانڀڙ هنيو اهو ئي نولو ماڻهو چار سال کانپوءِ وري انهي جهوڪ تي ڪير پيڻ جي بهاني آيو هن جيئن ڳالهايو، ايئن انهي توڏي مان ٿيل اٺ هن جو آواز سڃاڻي ورتو ۽ وٺي روڙ ڪيائين. اوناري مڙسي ڪري اٺ جهلي ورتو ۽ جهٽ ڪري هن جو گوڏو ٻڌائين ڪير پيڻ وارو همراھ مڙهو ٽپي ويو

ته هن وري گوڏو چوڙي ڇڏيو. اٺ جو جيئن گوڏو ڇٽو تڙ پڙ تڙ
 پڙ لڳو انهي گس تي، پٺيان پڳو پڳو اوناري کي به نه جهلائي
 وڃي همراه کي رسيو، همراه ٻي ڪا واھ نه ڏسي پاسي چونرو
 هو انهي ۾ ڀري ويو. اٺ چونڌري جي گهٽي تي ويهي آهستي
 آهستي گسڪي چونڌري ۾ ڀريو، چونڌري ۾ ڪوٺو هو انهي ۾
 ڪو ڪات پيو هو، همراه اهو ڪات کڻي هنيو ۽ اٺ ماري وڌو،
 نه ته اٺ ٺپ انهي همراه کي ماري ها. اٺ اهڙو ضديلو آهي، سو
 پيلي اٺ ائين ۽ اونارين جون ڳالهيون ته گهڻ ئي آهن رڳو پٽن
 پاسو لهي اونارين سان ملو.

ٻولي ڪٿو

خفتي تہ خفتي آھن، انھن جي نگاهہ تي ڪٿي جي
حرڪتن تي ھوندي آھي. سو خفتين جو اھو خيال آھي تہ ھلندي
ويڙھ ۾ ڪٿو ٻڌائي ڏيندو آھي ۽ ھلندي ويڙھ ۾ ئي خفتي
سمجھي ويندو آھي تہ ھن جو ڪٿو ويڙھ ھارائي رھيو آھي.
ھلندي ويڙھ ۾ ڪٿو پنھنجو مٿي ٿيل ٻچ آھستي آھستي ھيٺ
ڪرڻ شروع ڪندو آھي، خفتي انھي ڪٿي جي ٻچ ھيٺ ڪرڻ
مان ئي سمجھي ويندو آھي تہ ھاڻو پيلي! ھاڻ ڪٿي ۾ جھلو
ڪونھي. ڪٿو ھارائي ئي ھارائي، خفتين جو خيال آھي تہ وڙھڻ
مھل ڪٿي جو ٻچ مٿي ھجڻ کپي. پاڙئي ڪٿي جي نشاني ئي اھا
آھي تہ ھو ويڙھ ۾ لھندي ئي ٻچ پنهني تنگين جي وچان ھڻندو
آھي. ٻي نشاني اھا آھي تہ ڪٿو ھلندي ويڙھ ۾ ڏندي ڏيندو.
ڪٿي ڏندي ڏني يار ڳو پونڪيو تہ امين چوندو جھليو. امين

انهي ڪُٽي جي هارائڻ جو اعلان ڪري ڇڏيندو بس ڪُٽي جي هار جيٽ جو فيصلو ڪُٽي جي ڏنڊي ڏيڻڻ آهي هڪڙي دفعي ميل ۾ ڪُٽو هارائي ويو ته خفتي انهي کي وري ڪڏهن ميل ۾ ڪونه لاهيندو انهي هارائيل ڪُٽي تي خفتي مرڻ مري وڃي ۾ پروسو ڪونه ڪندو. هارائيل ڪُٽو عادي ٿي ويندو آهي، هو ڪڏهن به ميل مان پڄي سگهي ٿو. جيڪڏهن ڪو ڪُٽو ڏنڊي نٿو ڏي ۾ بي ستو ٿي ڪري ٿو پوي ته امين ڪيرائيندڙ ڪُٽي کي ڀرتي ڪندو آهي. انهي دوران جي بي ستو ٿي ڪريل ڪُٽو وري ست ساري، انهي ڪُٽي سان وڙهڻ اچي ٿو ته وري ويڙهه شروع ٿي ويندي. چون ٿا ته ڏنڊي ڏيڻ بنا ڪُٽو بي ستو ٿي ڪري ٿو انهي ۾ ڪُٽي جو ڏوهه ناهي ڏئي جو ڏوهه آهي، هن ڪُٽي جي ڇاڪري ناهي ڪُٽي.

هلندي ويڙهه ۾ ٿي پلي ۽ اڀري ڪُٽي جي نشاندهي ٿيندي آهي پلي ڪُٽي جي نشاني آهي ته هو اڳئين ڪُٽي جي اڳئين پير جي نري وٺندو، يعني سامهين ڪُٽي جي اڳئين تنگ جي نري ۾ چڪ هڻندو اڳئين تنگ واري نري ٿي ڪُٽي جي وڏي ۾ وڏي ڪمزوري آهي هن جو ٻيو نشانو ڪُٽي جي بين هجي ٿو معنيٰ منهن ۽ نڪ واري جڳهه ۾ چڪ ٿين ۽ آخري نشاني چڪ ڇڏڻ جي ٽائيم تي پنهنجي چاتي سامهين ڪُٽي کي زور سان هڻندو چاتي زور سان هڻڻ تي سامهون وارو ڪُٽو اڀرو هوندو ته ڪري به سگهي ٿو، سامهين ڪُٽي جي نڪ مان رت به اچي سگهي ٿو. لازمي ڪونهي چاتي هڻڻ وارو ڪُٽو ٿي سامهين ڪُٽي کي ڪمزور ڪري، ڪڏهن ڪڏهن سامهون ڪُٽو سگهو هوندو آهي ته چاتي هڻڻ وارو ڪُٽو به ڪمزور ٿي سگهي ٿو ويڙهه جو پلو ڪُٽو چڪ جو سڄو هوندو آهي. هڪڙو بند چڪ اڌ ڪلاڪ به هڻي ويندو آهي هوشيار ڪُٽو پنهنجو پاڻ کي بچائڻ جي ڪوشش ڪندو آهي ڪُٽو وڙهي نڪتو ته هن کي نڪو به ڪلاڪ پائي پياريندا آهن، نڪو به ڪلاڪ جسر تي پائي هڻندا آهن.

ويڙهه جو ڪُٽو پنهنجي ڏئي جو آواز ست ڪوهه تي به

سجائي ويندو ۽ اهو آواز نارنهن مهينا رکي ٻڌي پوءِ به سڃاڻي ويندو. ڪٿو وڙهندو ئي ڏٺي جي بچ تي آهي، ڏٺي جي آواز کان سواءِ کير به بچ ڪري ڪٿو ڪونه وڙهندو هلندي ويڙهه ۾ ڏٺي ڪٿي جي اکين اڳيان ئي اڳيان هوندو آهي ٻڌي چوڙي وارو ڏٺي بچ تي بس بيٺل هجي. ڪٿي جي ويڙهه ۾ وڏا دوکا به ٿيندا آهن اڪثر ڪري ڪٿي جي جسر تي دوکي لاءِ ليمي جو رس ۽ ڪٿي ٽائري هڻي ڇڏيندا آهن، جسر ڪٿو هجڻ جي ڪري ڪٿو چڪ ناهي هڻندو انهي ڪري ميل تي پهچڻ کانپوءِ خفتي هڪ ٻي جي ڪٽن کي وهنجاريندا آهن. خفتين جو خيال آهي ته ويڙهه واري ڪٿي کي هڪل، لعنت يا بجو ڪونه ڏبو. جي ڪنهن بجو ڏنو ته هو اوڪراڙا ڪرڻ شروع ڪندو. انهي لاءِ وري علاج اهو آهي جو کير يا پاڻي ۾ لوھ جو ڪٽ وجهي پياريو ويندو ته هو صحيح ٿي ويندو. پاليل ڪٿو کير به وٺي وڃي، ڪٿي به وٺي وڃي، ويڇي ملي ته هو ڏٺي وٽ ضرور ايندو، ڏٺي وٽ نه پهتو ته منهن ڪري ڪيڏانهن به ويندو هليو.

ويڙهه ۾ لاهڻ کان اڳ ۾ باقائدي ڪٿي تي محنت ٿيندي آهي. ڪٿي کي مها پتائي گجر اٻاري کارايا ويندا آهن پر ويڙهه وارو ڪٿو کير به پئڻندو آهي. گرمين جي موسم ۾ ڪٿي کي خفتي پنهنجي هٿن سان روز وهنجاريندا آهن انهن خفتين جي ڪٿي سان ايتري محبت هوندي آهي جو ڪڏهن ڪڏهن ته ڪٿو وهنجاري، بنا هٿ ڌوئڻ جي اچي ماني به کائيندا آهن ڪٿي کي ڇهه ڇهه ست ست ميل ڊوڙائيندا به آهن. هاڻ ته موٽر سائيڪل نڪتا آهن پر اڳي گهوڙي جي پٺيان ڊوڙائيندا هئا گهوڙي جو سوار ڪٿي جي سنگهر هٿ ۾ جهلي گهوڙي کي ڊوڙائيندو هو، پٺيان ڪٿو ڊوڙندو ايندو هو هاڻ وري وقت ڦريو آهي موٽر سائيڪل تي به ماڻهو ويهندا آهن اڳيون موٽر سائيڪل هلائيندو آهي ۽ پٺيان ويل همراه ڪٿي جي سنگهر جهليندو آهي اهو سفر روز وڌندي وڌندي ڇهه ست ميل تائين پهچندو آهي. ايئن موٽر سائيڪل جي پٺيان ڊوڙڻ سان ڪٿي جا پير زخمي ٿي پوندا آهن خفتي انهي جي لاءِ ڇا ڪندا آهن جو ٻيهر ڇوڏا لاهي گرم

ڪري انهي سان ڪٽي جا پير ڏورائيندا آهن ته پيرن جو سور ئي لهي ويندو آهي. ٻيو وري ڇا ڪندا آهن جو ڪٽي کي شاخ يا واٽر جي پاڻي ۾ لاهيندا آهن، سنگهر هٿ ۾ هوندي آهي، بس واٽر يا شاخ ۾ پاڻي ايترو هجي جو ڪٽي جا پير هيٺ نه لڳن انهي سان ڪٽي جو دم پڪو ٿيندو آهي، ڇو جو هونئن اڪثر ڪري ڪٽو زبان ٻاهر ڪڍي وات سان ساهه کڻندو آهي، پر واٽر يا شاخ جي پاڻي ۾ ڪٽو وات جي بدران نڪ سان ساهه کڻندو آهي. انهي سان ڪٽي جي چڪ هٿن جي ساهي وڌي ٿي، اڌ ڪلاڪ تائين چڪ هٿي سگهي ٿو ٻيو ڇا ڪندا آهن جو ڪٽي کي پنڌ ڪرائڻ کانپوءِ تيل سان مالش ڪندا آهن اها مالش چار چٽا گڏجي ڪندا آهن، ٽي چٽا ڪٽي کي دسي جهليندا آهن، هڪڙو چٽو تيل جي زور سان مالش ڪندو آهي ويڙهه واري ڪٽي جا ڪن ڪٽي ڇڏيندا آهن ويڙهه جو ڪٽو ٻٽو هوندو آهي ڇو جو انهن ۾ چڪ پئجي سگهي ٿو ڪٽو ٻن سالن جو ڪري ويڙهائي سگهجي ٿو ۽ اهو ئي ڪٽو ست اٺ سال تائين وڙهي سگهي ٿو هونئن ڪٽي لڳڻ کانپوءِ سٺ ڏينهن ۾ ويامندي آهي، پر هن جا گلر تيرنهن ڏينهن کانپوءِ اڪيون کوليندا آهن ڪٽي جي زبان جتي به لڳي، اتي هن جي جسم ۾ ڪيڙا ختر ٿي ويندا آهن ڪٽي جي زبان مٿي تي ناهي پهچندي، انهي ڪري اڪثر ڪري ڪٽي جي مٿي واري زخم ۾ ڪيڙا پوندا آهن

ڪٽو رنگ جو اڇو، راڳون به ٿئي راڳون ڪٽو ڳاڙهي شينهن جهڙو هوندو آهي سڀ کان پلو ڪٽو آهي ڪجل، اهورنگ جو اڇو هوندو آهي سڄي جسم تي ڪارا ڪارا چٽا هوندا آهن چوندا آهن وٿير ڪٽو چٽو ناهي ٿيندو وٿير معنيٰ جنهن جي چٽي پيرن ۾ ويهه آڱريون هجن، نه ته اڪثر ڪري ڪٽي جي چٽي پيرن ۾ سورنهن آڱريون هونديون آهن اڳي ڪٽي جو پچ وڌي ڇڏيندا هئا، انهن ڏينهن ۾ اهو به خيال هو ته پچ وڌيل ڪٽو چٽو ناهي ٿيندو.

بس خفتين جو خيال آهي ڪٽي سان گڏ ڪٽو ٿيڻو آهي اهو ڪٽو ڏيڻ به ڏکيو وٺڻ به ڏکيو آهي مٿيون سموريون

ڳالهائون ٻولي ڪٿن جون آهن. ڇو جو ڪٿي جي ڪٿي سان ويڙهه ٻولي ڪٿن ۾ ئي ٿيندي آهي. ٻولي ڪٿو ماڻهو سان ڪونه وڙهندو. سوئر جي شڪار ۾ سوئر کي سامهون ويندو آهي ۽ مارجي ته ويندو آهي. ٻولي ڪٿي جي جسر تي وار عام ڪٿن جيئن ناهن ٿيندا. شڪار جو ڪٿو آهي ئي تازي، بلتر وري رڇ سان وڙهندو آهي. تازي جو سنهو منهن ۽ ڊگهي تاني، بولي جو مٿو وڏو ۽ وڇون وڏيون جسر ۾ ڳرو ٿئي.

ڪٿن جون خفتي چوريون به ڪرائيندا آهن. جيئن فتو ۽ عابد ڏاهري جي ڪٿن جي بند وارن پلين تڏهن چوري ڪرائي هئي جڏهن اڃان گلرن اکيون به ڪونه کوليون هيون ڪٿن جا وڏا وڏا زميندار به خفتي آهن. جيئن خليفو ولي محمد پهوڙ، غفور ڪوڪر سانگهڙ وارو، ۽ سردار قيوم ڪراچي وارو چون ٿا سنڌ جو ڪلاسيڪل وڏيرو ۽ فيصلن جي حوالي سان سڃاڻپ رکندڙ شاهنواز جوڻيجو ته اسلام آباد مان فون تي پنهنجي ڪٿن جي پونڪ ٻڌندو هو.

آهي هوبه هتي، آهي هي به هتي

هو جيڪو هو نه احمد ڪنڀار نواز هن وارو، اهو ڀڳي ٿئي جو بادشاهه ڪاريگر هو. چون ٿا هن کي دعا هئي، ڪڙهه ۾ پٺ تي تڏو وڇائي وهندو هو، امير غريب بادشاهه فقير انهي ڪڙهه ۾ انهي تڏي تي ويهندا هئا هن جي ساڄي هٿ وٽ اڍائي سير واري سر پيل هوندي هئي، چون ٿا گل ڪرامت انهي سر ۾ هئي ڪٿي ڪهڙو به هڏ پڳل هجي، احمد ڪنڀار انهي سر تان هٿ گهمائي پوءِ جتي هڏ پڳل هوندو هو، انهي تان رڳو اهو هٿ ڦيرائي، ڪڙهه ۾ ويٺل سيڪڙاڻ چوڪرن کي چوندو هو، چوڪرا وڃي پٽي ٻڌو، اتي جو اتي ڀر ۾ ڪپڙي جو وڏو دڪان هوندو هو، هرڪو گڏ آيل پنهنجي هڏ پڳل ماڻهو لاءِ دڪان تان ڪپڙو وٺي ايندو هو. نڪو ڦٽنجي نڪو ٻي رڳو هڪڙي هٿ جي اشد اگر ۽ اڱوڻو هڪڙي پاسي ۽ ٻي هٿ جي اشد اگر ۽ اڱوڻو ٻي پاسي کان ڏيئي ڪپڙي کي جهلي ڪٿي چڪيندو هو ته ڪپڙو

ساريڪو، چيڙي تائين پتي جي شڪل ۾ ڦاٽندو هو. اتي جو اتي مٿي جو وڏو ڪونڊار پسائيل هوندو، رڳو پتي انهي ۾ هوڙي، ڪاٺيون ڪهڙيون به هجن، لازم ناهي ته بانس جون پتيون هجن، جيڪا ڪاٺي هٿ چڙهي. هيٺو ڪوبه ڪاريگر بانس جي پتين کان سواءِ پڳل هڏ کي ڪونه ٻڌندو، پر هل پيڻهيان احمد ڪنڀار جيڪا ڪاٺي هٿ لڳي اها پڳل هڏ تي مٿان مٿي واري پتي ٻڌي، وري چوڻو ڏهه ڏينهن رکي اچجان، پندرهن ڏينهن رکي اچجان اهو ويچارو ويو مٿي جو پور ٿي، پٺيان آهيس اولاد، هاڻ انهي ڪڙهه ۾ ڪرامت رهي ڪونهي، هاڻ پڳن جون ڪيهو ڪيهه آهي. هاڻ ته اهو به ٻڌو آهي ته هن جو اولاد پڳل هڏ سڄا ڪرائڻ لاءِ ايندڙن کان پئسا به وٺي ٿو، اهو به گهري نه ته احمد ڪنڀار پئسا گهري ڪونه وٺندو هو، جيڪو رب جوڙي سو ڏيو، هاڻ ته هن جو اولاد پڳل هڏ وارن کي ڦڪيون به ڏي ٿو، پر اها ڪرامت وٺي انهي سان گڏ مٿي جو پور ٿي ٻيو هو فتو ڪنڀار چارڪي وارو، جيڪو چارڪي ننڍي الهيار جي پاسي ۾ آهي. اهو به وڏو ڪاريگر هو تيون جيڪو سجهي ٿو اهو آهي ڏهين ميل وارو خاصخيلي اهو به ڪاريگر آهي مڃبو پر هاڻ ڏهين ميل وارو خاصخيلي پاڻ هٿ ڪونه ٿو ڏي، هن جو چوڪرو اهو ڪم ڪري ٿو، انهي ۾ اهو حال ڪونهي، جيڪو وڏي ۾ آهي ٻيو ڇا چوندين اڄ ڪلهه ته اهو ڪم هر ڪوئي پيو ڪري، ڏينگاڻ ۾ ته چون ٿا هڪڙو ڪولهيڻ جو گهر آهي، جنهن جا سڀ گهر پاتي، چوڪرا توڻي چوڪريون سڀ جا سڀ، اهو ڪم ڪن ٿا.

هي جيڪو اسان جو ڪم آهي نه اهو ئي جوڙڻ جو چوندو آهن اسين ته بس سٺو ڪندا آهيون جوڙڻ وارو رب آهي حقيقت ۾، باقي اسان جوڙيو آهي، اسانکي هر جوڙ جي خبر آهي، هن جسر ۾ ڪيترا سنڌا ۽ ڪيتريون هڏيون آهن، جهرندي تڏهن ئي ته جڙندي، ڪنڀار جي ڪڙ ۾ سارو ڏينهن جهڙڻ ۽ جڙڻ آهي. هن جسر ۾ ٽي سئو سٺ سنڌا ۽ ٻه سئو ويهه هڏيون آهن، اهي ٽي سئو سٺ سنڌا ۽ ٻه سئو ويهه هڏيون ڪٿان به پلين آڌ مرت ٿئي وڃن، پر هر ٿئي کي جوڙي سگهجي ٿو. نڪتل کي ملائڻ ته

ڪو لمح جي ڪر آهي، بس هيڏانهن ڪاريگر جو هٿ رسيو هتان نڪتل جڙي وري پنهنجي جاءِ تي اچي ويندي. ڪنپار جي هٿ مان مٽي جي پٽيه ڪنن وارا ٿانءُ ٺاهڻ ڏکيا آهن پر ٿل جوڙڻ سولو آهي ”آهي هوبه مٽي، آهي هي به مٽي“ پر ٿانءُ واري مٽي جو پگڙل جوڙي نٿو سگهجي، پر هي جيڪو جسر آهي، اهو ته ڪچو آهي ۽ ڪچو جوڙي سگهجي ٿو، پلين ڪٿان به نڪري ڪٿان به ٿئي. ٽي سئو سٺ سندن مان تنگ جي ڏڏ ۽ ٻانهن جي ڪلهي وٽ بلور لڳل آهن ۽ اتي ئي پيالو آهي، اهي بلور انهي پيالي ۾ ڦٽ ٿيل آهن. انهي پيالي ۽ بلور جي وچ ۾ ڏوري هجي ٿي جيڪڏهن اها ڏوري ٽٽي وئي ته اها تنگ ساھ ڇڏي ويندي، اها ٻانهن ساھ ڇڏي ويندي. ڏوري جي نٽي ٽٽي ته ٻانهن يا تنگ لڳي سگهي ٿي، جيڪڏهن ڏڏ جو بلور پيالي مان نڪري ويو ته مٽي هليو ويندو، انهي کي پنهنجي جاءِ تي آڻڻ لاءِ ايئن ڪبو جو پير کان جهلي تنگ کي اڳتي ڇڪبو، پوءِ هٿ سان ڪري آهستي آهستي بلور کي پيالي ۾ هڻبو يا پاڳوئي ڪوڙائي آهستي آهستي بلور کي پيالي ۾ هڻبو پوءِ جي همراھ آهي سگهو ته پلين اوڏي مهل پيو هلي نه ته به گهڙي صحيح هلڻ جهڙو ٿي ويندو. جي ٻانهن جو بلور ويو لهي ته هليو ويندو بگل ۾، پوءِ ٻانهن کي سڌي جهلي آهستي آهستي ڪري بلور کي پيالي ۾ هڻبو. پوءِ جي ڌڪ سان بلور ٽٽي ويو جي جسر ۾ ست هوندي ۽ سگهو هوندو ته هلي ويندو ۽ جي جسر ۾ ست نه هوندي ۽ بي سگهو هوندو ته عمر ۾ پيو منڊڪائيندو اهو عمر سان به آهي، پوڙها هڏ جڙندا ڏکيا آهن. هٿ جي مريئي جا پنج سنڌا آهن ۽ پير جي مريئي جا ٽي سنڌا آهن ڏکي ۾ ڏکيو چاڙهڻ هٿ جو مريو آهي، پنج سنڌا پنهنجي جاءِ تي ڏاڍا ڏکيا ايندا آهن. انهي ڪري جيڪي اڳرين جا سنڌا آهن، اهي پنهنجي جاءِ تي اچڻ ڏاڍا ڏکيا آهن ٿل مريئي تي جي هڪ ڪاريگر هٿ گهمائي ويو ۽ نه لڳو ته ڪيڏو به ڪاريگر هجي، اهو مريو لڳائي نه سگهندو مريئي کان وٺي نوٽ تائين واري جيڪا هڏي آهي، اها ٽٽي ته انهي جي ڪري ڏکي آهي، ڇو جو اها هڏي گهمڻ واري هڏي آهي،

انهي کي لڳڻ کانپوءِ ٿورو به لوڏو آيو ته اها وري نڪري ويندي ۽ وري لڳائڻي پوندي ٻيون هڏيو قرن نشيون پر اها ڦري ٿي، انهي ڪري اها هڏي لڳائڻ کانپوءِ هٿ جي مريئي وٽان لير ٻڏي وري ڪنڌ ۾ ٻڏي آهي ته جيئن هڏي هڪ هنڌ بيٺي رهي ڪلهي کان وٺي ٽوٽ تائين ٻانهن ۾ هڪڙي هڏي آهي. ٽوٽ کان وٺي هٿ جي مريئي تائين به هڏيون آهن. ٽوٽ وٽ چمٽو آهي، جنهن ۾ اچي مٿين هڏي ڦاسي ٿي، اهو چمٽو ڳنڍيندو آهي اهڙو ئي چمٽو گوڏي وٽ به آهي، جيڪو تنگ جي ڏڏ کان وٺي گوڏي ۽ گوڏي کان مريئي تائين پاڻ ۾ ڳنڍي ٿو گوڏي وٽ وري چمٽي واري سنڌي مٿان ڍڪڻي آهي، اها ڍڪڻي ئي آهي جيڪا ايئن سمجهه هلڻ ۾ مدد ڪري ٿي، جيڪڏهن اها ڍڪڻي نه هجي ته تون هلي نه سگهندين. ڪم ٽنگون ڪنديون پر نه اڳتي هلنديون نه پوئتي، اها ڍڪڻي هميشه وچو وچ ۾ به اڌ ٿيندي آهي انهي ڍڪڻي پڳل کي پنجهٽ ڏينهن سڌو سمهارڻو آهي، ڪٿ تان هيٺ لهي نٿو سگهي جيڪڏهن ڏڏ مان ٿو ٽٽي ته پنجهٽاليهه ڏينهن سمهڻو پوندو، اهو به ڪٿ تان لهي نٿو سگهي تنگ جو ٽٽل به ايترا ڏينهن سمهندو تڏهن وڃي لڳندي. ايئن سمجهو ته ڪنهن به هڏ کي پاڻ ۾ لڳڻ لاءِ گهٽ ۾ گهٽ تڏهن به پنجهٽاليهه ڏينهن لڳن ٿا. ڪرنگهي واري جيڪا ريزهه جي هڏي آهي، اها آهي ئي سنگهر، ڪڙي ڪڙي سان مليل آهي، اها ٽٽي نٿي بس نڪري ڪڙي ٿي انهي ۾ به ايئن آهي. جوڏوري آهي، اها ڏوري ٽٽي وئي ته هيٺيون ڌڙ ساھ ڇڏي ويندو پوءِ ڪنهن به حاجت جي خبر ئي نه پوندي. اها ڪڙي ڪڙي سان ملي وئي ته به ڪنهن ڪم جي ناهي. پر جي اها ڏوري نٿي ٽٽي ته پوءِ اها ڪڙي ملي ويندي اها ڪڙي لڳڻ ۾ ستر کان سٺ ڏينهن وٺندي آهي، جنهن ۾ انهي ڪڙي نڪتل جسم کي ڪاٺ جي تختي تي سڌو سمهاريو ويندو آهي، پوءِ اڳيان پير پٽي پاڻ ۾ ٻڏي وري اڳتي ڪنهن شئي ۾ ٻڏي ڇڏبا، جيئن چوري چوري نه سگهي انهي ۾ چُرڻ جي به منع ٿيل آهي. هيٺين وري جتان ڪڙي نڪتل آهي، اتي گتو ڏئي مٿان پلستر ڏئي ڇڏبو اهو پلستر وري جڏهن پاسڙايون ٽٽي ويندون

آهن ته اتي به پلستر واري پتي ٿيندي آهي. نه ته ٻي ڀڳي ٿئي تي وري بانس جون پتيون ڏيون آهن. ڇو جو اهي پتيون سڌيون ۽ ساريڪنيو آهن، مٿان ڪپڙي واري پتي پڌبي آهي، ڪي ڪي ڪاريگر وري پتي ميت ۾ پوڙي پوءِ ٻڌندا آهن. جيئن جيئن ميت سڪندو ويندو آهي، تيئن تيئن پتي سخت ٿيندي ويندي آهي، جيڪڏهن ڪنهن کان اهو سور برداشت نٿو ٿئي ته وري انهي تي پاڻي هاريو آهي ته وري پتي نرم ٿيندي ويندي آهي ۽ سور گهٽبو ويندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن ايئن ٿيندو آهي جو ڪنهن پوڙهي ڏوڪري يا ڏوڪريءَ جي اوباسي ڏيڻ سان ڄاڙي لهي ويندي آهي اتي ايئن ڪبو آهي جو ٻئي اڳوڻا ڏانن تي ڏيئي هيٺان کان اڱرين جي زور تي اها ڄاڙي پنهنجي جاءِ تي آڻبي آهي نه ته وات مان پيون گگون وهنديون آهن، نه ڳالهائي سگهيو نه ڪاٺي پئي سگهندو.

بس هڪڙي ڪاريگر کي هٿ گهٽائڻ سان خبر پئجي ويندي ته هڏ ڪٿان نٿو آهي ۽ ڪئين نٿو آهي هو ته هٿ ڦيري ٿي ٻڌائي سگهي ٿو، ڪنهن ايڪسري جي ضرورت ناهي، ڪاريگر جا هٿ ٿي ايڪسري هوندا آهن. پهرين ڀڳل هڏ کي ليول تي آڻبو آهي، پوءِ انهي تي پتي پڌبي آهي، جيڪڏهن هڏ اريون اريون ٿيو آهي ته هڏيون ساريڪنيو ڪري مٿان ڪپهه جو پهه ڏئي پوءِ پتي پڌبي، جيئن هڏين جون اريون هڪ ٻئي مٿان نه اچي وڃن مُرڙ ته ڪجهه ناهي، اهو رڳو هڪڙي هڏي ٻي هڏي تي چڙهي ويندي آهي. انهي کي سوري سوري لاهيو آهي، انهي تي تيل جي مالش به ڪندا آهن اڌ ڪڇي اڌ پڪي ڪڙڪ جي ماني جا لولا به ٻڌندا آهن پر اهي رت جي گردش ليڪ ڪندا آهن، ٻيو ڪجهه ناهي ڪڏهن ڪڏهن وري انهن ٿي لولن تي هٿ پڌبو آهي، انهي سان به رت جي گردش ليڪ ٿئي ٿي ڀڳل هڏ واري کي وري سوئرو تيلي جي روغن جيترو مڪڻ ۾ ڪارائيندا آهن، اهو هڏ کي جوڙڻ ۾ مدد ڪري ٿو اوهين ڀڳل هڏ واري کي سوئرو ڪارائي، ٿوري دير کانپوءِ جتي هڏ ڀڳل آهي اتي بليٽ سان چيهڪو ڏيو، اهو سڄو جو سڄو سوئرو اوهان کي اتي ملندو

مڪن ۾ چندرس ملائي ڪارائيندا آهن، اهو به ڪونٽر جيئن ملائڻ جو ڪم ڏي ٿو. ميدا لڪڙي ڪارائيندا آهن، جيڪا سور جهورڻ ۾ ڪم ڏيندي آهي. مڇيٽ هڪ چپٽي ڪارائيندا آهن، جيڪا پڻ سور کي ختم ڪرڻ ۾ ڪم ڏي ٿي. جڏهن آتيا هٿيد ڪير ۾ ملائي ڪارائبو آهي ته ڄميل رت هلڻ شروع ڪندو آهي. ڳاڙهي ڦٽڪي ڪارائبي آهي، پيا به گهڻا ئي ڏس آهن. ڀڳي هڏ واري چر ۾ جيڪڏهن اندر زخمي ناهي ته ٽي پٽيون ٻڌيون، پهرين ڏه ڏينهن جي، ٻي پندرهن ڏينهن جي ۽ ٽين ويهه ڏينهن جي پٽي ٻڌي. پر جيڪڏهن اندر ڪو زخم آهي ته پوءِ پنجين پنجين ڏينهن پٽي ٿيندي، ڪل پنج پٽيون ٿينديون آهن. انساني هڏ ڪانسواءِ پٽيل جو ڳوٺ لڪو جهڙا ڪي ڪاريگر ته جانورن جا هڏ به جوڙيندا آهن، جانور جو لٿل هڏ ڇاڙهيندا به آهن. جانور کي ٻڌي سوگهو ڪري لٿل هڏ ڇاڙهيو آهي، باقي جيڪڏهن هڏ ڀڳل آهي ته ڏنپ ڏبو. ڏنپ به ايئن ڏبو جو چمڙي وڃي انهي هڏ کي لڳي ۽ جانور جي چمڙي ريجه جو ڪم ڏيندي آهي. پٽيل پنهنجي فن جو ڪمال ٻڌائيندي چيو، ”خان صاحب سرور پلي جو گهوڙو ميل ۾ ڊوڙندي سوار سوڌو ڪري پيو، ڏه مان اڪڙيو، ناهي آيس.“

”پٽيل“ جي ڪڙهه ۾ ويهي جڏهن اسان هن جي ڪاريگري واري ڪوري گهڙي جو ڍڪ پي لائون ته هن هر هر ور ور ڏئي اها ڳالهه ٿي ڪئي ته هي فقيرائو ڪم آهي، ڪرڻو به فقيرن وانگر آهي، گهرڻو ڪجهه به ناهي. ڪير ڏيئڻ چاهي ته به ڇا ڏيندو؟ هتي روز چاليهه پنجاهه مريض اچن ٿا، الائي ڪيترن کي آئون پاڻ ڏسڻ وڃان ٿو. بس هن جو ڪو ٿاڻو ڪونهي، هڪڙي رات جو جوڳين اچي سڏ ڪيو، پيادو وڌيري منعير پلي واري ڳوٺ ويس، ڪنهن سمائل نينگري جي تنگ تٽل هئي وري پيادو ئي پيادو واپس، ايندي ويندي جوڳين جو پورو سنگ گڏ هجي، پوءِ ورندي ميڙن منٿن سان ڪو نڪرندي ڪي اڌ مان ڪي راجا رستي وٽان واپس ڪيا. بس اهو ئي اسان جو قدر ۽ قيمت آهي. هڪڙي ڏينهن قدر جي رات جو سامان وٺي آيس ته اڃ رات جاڳي اڃان رات جا ڏهه ٿي مس ٿيا هڪڙن ٿر جي سميڄن هتان

گاڏي ۾ کنيو، صبح جو چار بجي ڇڏي ويا سڄي رات سفر ۾
ڪٽي، پوءِ اها رات جاڳي صحيح پر سفر ۾، بس اهو قدر آهي
تون جنهن گاڏي ۾ چڙهي آيو آهين انهي کان پلين ۽ ڏلين پنجاه
گاڏين ۾ روز ائون چڙهان ٿو. ڊاڪٽري علاج کي اسان وارا
ڪاريگر ڪونه تسليم ڪندا، انهي ۾ هڪ ته سور رهي ئي رهي
ٿو، ٻيو اهو آهي جيڪڏهن ڪو هوشيار ڊاڪٽر آهي، ته هڏيون
ساريڪنيو بيهاري ٿو ته ٿيو خير. ٻي ڳالهه اها آهي ته هڏي کي
هٿ لڳي ويو ته اها ڪڏهن به جڙندي ڪونه، هن ۾ ڪيلشر ڪونه
ٺهندو، بهرحال انهي مان سور ڪونه ويندو. هينئر هڪڙو رٿائو
فوجي مون وٽ آيو چيائين تنگ ڊاڪٽرن کان ٺهرائي آهي، پر
سور نٿو وڃي مون چيو هاڻ لوڙهي ڏينهن پورا ڪر اسان پٽيل
سان هن جي ڪڙهه پر سور، جوڙڻ ۽ ٽوڙڻ تي خيال ٻي ملایا،
پريان واٽر ۾ لڙائيل پاڻي وهي رهيو هو، روڊ تان قسمر قسمر
جون گاڏيون پي گذريون، سفيدي جا پن پاڻي ۾ پئي ڪريا، کي
پن هوا اڏائي ڪڙهه ۾ کڻي پئي آئي. ٻيهر جي وٺ تي پڪي ويٺا
هئا، پٽيل جي ڪڙهه ۾ هڪڙو ئي تڏو هو، جنهن ڪري ڪجهه
تڏي تي ڪجهه مٽي تي ويٺل هئاسين، لفظن خيال جي شڪل
پئي ورتي. انهي وچ پٽيل وٽ ٻه مريض آيا، هڪڙي پڪي عمر
جي عورت هئي، جنهن جي ٻانهن ڪلهي مان نڪتل هئي، پٽيل
منٽ ٿي هڪڙو ڪيو، انهي عورت گڏ آيل همراه پڪ ۾ لڪائي
ويهره رهيا پٽيل کي ڏٺا. ٻي پنج ست سالن جي نينگري همراه
رڪشي ۾ کڻي آيا، پٽيل ٻانهن کڻي مون ڏانهن ڪئي، ڏسين
ٿو ٻانهن ۾ ور واقعي صاف ظاهر هو، گڏ آيل همراه کي پٽيل
ننڍڙي جو چوڙيون لاهڻ لاءِ چيو هو. هڪ هڪ ڪري چوڙيون
لاهي رهيو هو پٽيل پنهنجي گودڙي لائي، انهي مان چوڪري
جي ٻانهن جي حساب سان ننڍيون ننڍيون بانس جون پٽيون
ڪڍيون. اوستائين همراه صرف ٻه چوڙيون لاهي سگهيو پٽيل ڇا
ڪيو جو انهن ئي بانس جي پٽين مان ٻه بانس جو پٽيون کڻي
بس هٿ سان ست ڏئي، هڪڙي هيٺان ڏئي ٻي سان سڀ چوڙيون
پڇي، چوڪريءَ کي سڌ ڪري چيائين، ٻڌ پئي. هي ڪم سڪڻ ۾

گهٽ ۾ گهٽ ٽي سال لڳي ويندا. بس منهنجا وڏا ڪنڇوس هئا
 ڇو جو هي ڪم اسان جي گهر ۾ چار سالن کان هلندو اچي، پر
 آهي هن ئي گهر ۾ هينئر به منهنجو پٽ، اهو ڪم سگي پيو، ٻيو
 ڪير ڪونهي. لڳي ٿو ته هي ڪم هن ئي خاندان کان ٻاهر ڪونه
 نڪرندو.

پيريءَ

ٻيلي اڳي جي ڪنهن جوءَ ۾ ڪو هوشيار پيري هوندو هو ته هرو ڀرو انهي جوءَ مان پاڳڻي جو ويٺ يا مال پٽارو ڪو چور رات وچ ۾ لڪ چوري ڪاهي وڃي، ايشن ئي ئي نٿي سگهيو. چور پاڳڻي کان گهڻو انهي پيريءَ کان لهرائيندو هو. سو انهن ڏينهن ۾ پيري جي ست راڄي ۾ وڏي راهي رسائي هوندي هئي هاڻ ته نه اهي پيري رهيا آهن ۽ نه ئي وري اهي چور رهيا آهن هاڻ ته چوري اهي ڪو نه، هاڻ اهي زوري اڳي چور پيريءَ جو مان رکندا هئا، هاڻ ته رڳو قسم آهن ساڪ اهي. سو هاڻ پيري جي به ست راڄي ۾ اها سڃاڻپ ناهي رهي پر پيري کي سڃاڻپ ضرور آهي. پيري چور ۽ پاڳڻي جي پير مان ئي صحيح ڪري وٺندو ته هي چور جو پير آهي، ۽ هي پاڳڻي جو پير آهي. اهڙا پيري به ٿيا جيڪي پير ڏسي اهو ٻڌائي ڏيندا هئا ته هي

عورت جو پير آهي ۽ هي مرد جو پير آهي اهو ته گهوريو پر آهي
 نه اهو نه بدائي ڏسدا هئا ته هي پير اميد سان مائي جو آهي ۽ هي
 ڪڪواري مائي جو پير آهي بس واٽ تي پير ڏسي، اوهان کي
 انهي پير واري جي جنس، عمر ۽ ايستائين جو انهي خاندان مان
 ڪنهن جو پير اڳ ۾ ڏٺو هوندائون، ته انهي جي نانائون يا
 ڏاڏائون خاندان جي به ٻڌائي ڏيندا ته هي ڪهڙي خاندان مان آهي
 سو پير ڏسي ٻڻ جي خبر ڏيندڙ پيري ٿي سگهي ته هاڻي ڪو
 ورلي ٿي هجي، پر اهڙن پيرين جا داستان جهنگ جي مائهن وٽ
 آهن

پير سڃاڻڻ جا جيڪي به پيري وٽ گر آهن، انهن ۾
 پهريون گر آهي وڪ. هاڻ وڪ جا وري به طريقا آهن هڪڙي آهي
 سڌي وڪ، ٻي آهي ترچي وڪ، جنهن کي ”ڪتري وڪ“ به چئبو
 آهي انهي ترچي ۽ سڌي وڪ ۾ وري وڪ جا به ٻيا قسم آهن
 هڪڙي آهي چوٽي وڪ، ٻي آهي ڊگهي وڪ. سو هڪڙو ته پيري
 وڪ تي پير سڃاڻيندو آهي. وڪ کانپوءِ آهي پير جو نشان پير
 جي نشان هان وري پير جو ڦٽو زمين تي ڪڍين ٿو لڳي، هر پير
 جو ڦٽو بي پير جي ڦٽي کان الڳ ٿئي ٿو ڦٽي کان پوءِ پير جي
 ڪڙي انهي ۾ ڏسبو ته چور پير گهلي ٿو ڪڍي يا چنڊي ٿو ڪڍي
 سو پيري پير ڪڍڻ مهل هر شئي کي اک ۾ رکندو آهي آهي ته
 ٿيا ڪجهه مائهو جو پير ڪڍڻ جا گر جڏهن چور مائهو آهي ۽
 چوري وري وهڻ ۽ مال پٺاڙو ٿئي ٿو سو وهڻن ۾ گهوڙي ۽
 کنڊ جي پير ۾ نه وڏو ڦير آهي، مال پٺاري ۾ وري رڌ ۽ هڪري
 جي پير ۾ فرق آهي جيڪڏهن ان واقف ڏسندو ته صحيح ڪري
 ڪو نه سگهندو نه هي هڪري جو پير آهي يا رڌ جو پير آهي پر
 جي پيري ڏسندو ته صحيح ڪري ويندو نه هي رڌ جو پير آهي يا
 هڪري جو پير آهي هڪڙو نه ٿورو ڪهڙو سڌي وڏي جو ڦير هجي
 ٿو، رڌ جو پير سڌو ۽ هڪري جو پير وڏو هجي ٿو پر هڪڙي ٻي
 چئي شائي اها آهي نه هڪري پير چنڊي ڪڍندي آهي ۽ رڌ وري
 پير گهلي ڪڍندي آهي ٻيو هڪ جهڙا پير آهن ڊگهي ۽ مينهن جا
 انهن ۾ مينهن جو پير ڊگهي جي پير کان وڏو ٿئي ٿو ۽ ڊگهي وري

پير ڪشندي به ڇندي آهي ٻيو اڳئين پوئس پيرن جو نه ڦر هوندو آهي سو آهي ڳالهين به پيري جي نه رڳو ذهن ۾ هونديون آهن پر آهي نشانيون ۽ گر پيري جي دل تي عڪس ٿيل هوندا آهن ٻيا به ڪيترا ئي گر آهن پر آهي سڀ گر هوندي، پير ڪڍڻ ايندو سولو ناهي.

پيري ته اهو به چون ٿا جي طمع رکي تڏهن به پير نه هلندو. ڪاڪو سوڍو رونجهو پنهنجي دور جو وڏو پيري هو هاڻ ته رهيو پنهنجو پير به ڪونه ٿو سڃاڻي، پر هن وٽ پنهنجي دور جون وڏيون يادگيريون آهن. ڪاڪي سوڍي رونجهي جو چوڻ آهي ته هن ڪنهن کان به پير ڪڍڻ سکيو ڪونهي بس ڀاڳيا هئاسين سدائين مال ۾ هوندا هئاسين، مال وڃائجي ويندو هو، ٻيا انهي مال جا پير ڪندا هئاسين ايئن مال جا پير ڪشندي ڪشندي پير ڪڍڻ سکي وياسين. ڪاڪو سوڍو ٽيهن سالن جي عمر جو هو ته پير ڪڍڻ شروع ڪيائين، هاڻ عمر ستر کان مٿي هوندي چاليهه سال پير ڪنيا. ڪاڪي سوڍي ٻڌايو ته امين محمد راجڙ جي گهوڙي چڻي وئي. اسان پير اهڙي وڃي جهڙي واري تر ۾ ڌر ڪياسن. همرهن گهوڙي هانڪي به صحيح ۽ ڏيئڻي به ڪئي، اسين گهوڙي جي آسري تي اتي تڪياسين صبح جو گهوڙي آئي ڏٺائون، هوبهو امين محمد جي گهوڙي. جهڙي مهل امين محمد راجڙ گهوڙي جي واڳ ۾ هٿ وڌو مون، چيو پيلي اها گهوڙي پنهنجي ڪونهي. هڪڙي تي راجڙ هي تي آئون، مون چيو جهن گهوڙي جو پير آئون ڪٿي آيو آهيان اها اها ناهي راجڙ ۽ چور هڪڙي پاسي آئون هڪڙي پاسي، نيٺ چورن هانڪيو واقعي هي اها گهوڙي ناهي هڪڙي دفعي ڊڳو چوري ٿيو دوري ساري مان چورن جا ڪيو جو ورتي ريل جي پٽڙي تي پٽڙي، هاڻ پير ڪئين هلي اهڙي اهڙي نيٺ ڇا ڏسان جو ريل جي پٽڙي جي وچ ۾ جيڪي ڪاٺيون ڏنل هونديون آهن، انهن ڪاٺين تي ريل جي، تيل ۽ گريس جي سٺ ٿيڻ جي ڪري هلڪي هلڪي مٿي ڄميل هجي، انهي پٽڙي تي هلڪا هلڪا ڊڳي جي ڪرن جا ڪشي ڪشي نشان هئا انهن نشانن تي پير ڪنيا پوءِ آهي ڊڳي جا پير جا

نشان وڃي پٿوري وٽان هيٺ لٿا، ڌر دنگ ڪري چوري ورائي
 سين اهڙيون ڪئين يادگيريون آهن ڪاڪي سوڍي وٽ.
 پر ڪاڪي سوڍي جي وڏي ۾ وڏي يادگيري آهي غلام
 محمد منگريئي جون وسڪاري وارن ڏينهن ۾ چوري ٿيل
 گهوڙيون، جنهن ۾ ڪاڪي سوڍي رات جو گولي جي روشني ۾
 پير کنين هئا. اهي چور گبول ذات جا هجن تندي آدم واري پاسي
 جا ويٺل. هنن اهي پير وسندي مينهن ۾ برسات جي پاڻي مان
 کڻي وڃي ڌر دنگ ڪيا. رات جو يارنهن بجي چور پهتا. ساڍن
 يارهين بجي واهر پهتي وڃي پوءِ اهي گبول ۽ ڪٽپر ڪاڪي
 سان ملڻ لاءِ ڇوري ناري آيا هئا. پاڻي ۾ به پير کڻي سگهجي ٿو،
 پلين برسات جو پاڻي هجي يا وهندڙ واه هجي. اڳي وڏا چور ته
 درياءَ واري واٽ به ولندا هئا، جنهن ۾ مينهن چوڙي درياءَ ۾
 لاهيندا هئا. پوءِ درياءَ جو درياءَ ڏيئي ميلن جا ميل درياءَ ۾ هلندا
 هئا. پر جي چور چور هئا ته پيري به پيري هئا، اهي وري جهليندا
 ها درياءَ جا پٽي ڪپ، پوءِ جتان وڃي چور مينهن کي ٻاهر ڪڍي
 وسڪاري جي گاهه ۾ به پير کڻي سگهجي ٿو. گاهه جيڏانهن
 لڻيل هوندو پير اوڏانهن ٿي ويو هوندو، بس پير گاهه کي
 لڻائيندو ويندو، ساريڪي ۽ وارياسي زمين تي پير کڻڻ سولو
 آهي.

پر جيڪڏهن اڄ به اوهين ڪنهن جهنگ جي ماڻهو کان
 پڇندا ته، هو هڪڙي ئي ورندي ڏيندو ته پيري ڪڏهن به سڄو
 ڪونه ٿيندو، هو ڪڏهن به چور جو نالو ڪونه ٻڌائيندو. جهنگ
 جي ماڻهن جو خيال آهي ته چور ۽ پيري هڪ ئي جو ٻچاءُ ڪري
 ٿا وڃن. چور کي پيري ئي بچائي ٿو. پر چور، پيري ۽ پاڳني جي
 وچ ۾ هڪڙي چوٽين ڌر به هوندي آهي، جنهن کي پاڻاڙيدار
 چوندا آهن. اصل ڪمائي انهي جي چور چوري ڪري وري اچي
 ٿميندو پاڻاڙيدار وٽ آهي. ۽ پاڻاڙيدار ڪو اڀرو سپرو هوندو
 ڪونهي. هو وڏو سرياند ۽ راهي رسائي وارو ماڻهو هوندو آهي.
 اهو پاڻاڙيدار جو ڏندو آهي، بس چور کي پنهنجي مزوري ئي
 ملندي آهي. باقي ڀنگ پيري ۽ پاڻاڙيدار جي وچ ۾ ورهائجي

ويندو آهي گهوڙو اڃان به ڌر آهي، سو پاڻ انهي تي به واري واري سان پيا ڳالهائينداسين.

هي ڳالهه ته هاڻ سائنس وڏي ترقي ڪئي آهي، فنگر پرتس واري پريڪٽس ٿي پئي، رڳو آڱوڻو مشين تي رکي جيڪڏهن ڪا چوري چڪاري ڪندي ڪنهن شئي کي چور جو هٿ لڳيو ٿو وڃي ته پوءِ انهي نشان جي مشين ۾ خبر پئجي وڃي. اڃان وري ڪتن کي پير کڻڻ به سيکاريو ويو آهي. اهي به نوس نوس ڪندا چون ٿا چور جي گهٽي جهليو ويهو ٿا رهن، پر انهن مان گهڻن ڪتن جا ڪنيل پير ڪوڙا به نڪرن ٿا، پر جهنگ جي ماڻهن جي قوتو ميموري ڪڏهن ڪوڙ نه ڪندي هئي.

چور جا سؤڌڻي

هاڻ ڪاٿڙين جو چوڻ آهي ته ڪاٺ جي موسر اونهارو ۽ وسڪارو آهي. اونهارو ۽ وسڪاري وارين راتين ۾ واهوندي جو واءُ جيئن لڳندو آهي، ايئن رات ٽرندي آهي. جيئن وري رات ٽرندي ويندي آهي ايئن ننڊ جيئن پوءِ تيئن گهري ٿيندي ويندي آهي. ٻيو وري ڪن ڪاٿڙين جو ته اهو به چوڻ آهي ته اڪثر ڪري ڀاڳيا ناري وارين راتين جو ٻاهر اڱڻ تي سمهندا آهن، ڀاڳي جو ٻاهر سمهڻ به ڪاٿڙي لاءِ وڏو وجهه آهي هو سولائي سان ڪاٺ هڻي سگهي ٿو. هاڻ جڏهن ڪان وري ڳوٺن ۾ لائيت اٿي آهي ته ڪاٿڙين کي لائيت اچڻ جو انتظار ڪرڻو پوي ٿو. ڇو جو اڪثر ڪري ڀاڳيا راتين جو پڪو هلائي سمهندا آهن، پڪي تي به گهري ننڊ اچي ٿي ٻيو وري پڪي جي آواز ۾ هلڪو ڦلڪو آواز ڀاڳيا ناهن ٻڌي سگهندا. ايئن به هوندو آهي جو جن ڳوٺن ۾ لائيت

آهي، اتي پاڳيا گهڻو ڪري اندر سمهندا آهن سو لائيت ناهي هوندي؛ هڪ ته مچر هنن کي سمهڻ ناهن ڏيندا، ٻيو وري اندر گرمي به هوندي آهي. گهڻا ته وري پکي جا عادي هوندا آهن، هنن کي پکي کان سواءِ ننڊ ئي ناهي ايندي. مٿان وري گهڻا ڪاٺڙيا ته ايئن به ڪندا آهن جو رات جو ڪاٺ هڻڻ مهل بلب ٻاري پوءِ ڪاٺ هڻندا آهن جو جو بلب ٻارڻ سان شئي آساني سان ڳولي پحي سگهجي ٿي. جڏهن لائيت اڃان ڪونه اٿي هئي ته ڪاٺڙيا چند جي 22 يا 23 تاريخ کان پوءِ 8 ۽ 9 تاريخ کان اڳ پر، اندارين راتين پر ڪاٺ هڻندا هئا. ڪاٺ جو ٽائيم گهڻو ڪري رات جو به بجي کانپوءِ جو آهي. ڪو به ڪاٺڙيو ڪاٺ هڻڻ کان پهرئين انهي سحي گهر جي مڪمل خبر وٺندو آهي انهي گهر پر ڪل ڪيترا پاتي آهن، انهن مان ڪيترا هتي رهن ٿا، انهن مان ڪيترن جي گهر جو ٽائيم ڪهڙو آهي جيڪڏهن ڪو گهر پر پياڪ آهي ته اهو رات جو ڪيستائين جاڳي ٿو گهڻو ڪري وڏن گهرائڻن جي مخبري نوڪر به ڪندا آهن ڪڏهن ڪڏهن نوڪرن جو هٿ ڏس به هوندو آهي يا ته ڪو ڳوٺ يا پاڙي جو گهر پر ايندڙ ماڻهو به مخبري ڪري سگهي ٿو. مخبري ڪندڙ ته ايستائين به ٻڌائيندو آهي ته سونا زيور يا نقد ڪهڙي پتي پر پيل آهي جيڪڏهن ڪو گهر پر ڪتو آهي ته چور گهڻو ڪري جيڪو واءِ لڳندو هوندو انهي کي سامهون گهر پر ڍرندو، جيئن ڪتي کي ماڻهو جي خوشبو نه اچي اڪثر ڪري ڪاٺ آرھڙ يعني واهوندي وارن ڏينهن پر لڳندا آهن سو گهر پر لڳندڙ ڪاٺ پر ڪتي جي موجودگي پر اڀرنديان اندر داخل ٿيو جي واءِ ڏکڻ پيو لڳي ۽ ڪتو به ڏکڻ ويٺل آهي. ته ڪوشش ڪري ڪتي کان اترين داخل ٿيو ٻيو وري گهر جو ڪاٺ هڻندڙ کي پير ايئن سڀالي سڀالي ڪڻڻو آهي جو ڪڙڪو نه ٿئي ٽيون جيڪڏهن گهر پر ڪا ننڍڙي ٻار واري عورت هوندي آهي ته اها سجاڳ ٿيندي دير ناهي ڪندي، انهي وٽان گذرڻ مهل خيال ڪرڻو آهي ڪٿڙيو انهن ڳالهين جو خاص خيال ڪندو آهي ڪٿڙيو واپسي جي واٽ جو پهرين سوچيندو آهي، جي پلا پاڳيا جاڳيا ته پڇيو ڪٿان، جي لوڙهو هوندو آهي ته انهي مٿان وونشن

جا تارا، مرچن جا تارا يا ٻيو ڪجهه ڏئي واپسي جي وات ضرور ناهي.

ٻيو وري دور ڊگهي يا ايئن ڪٿي چئون مال ۽ وهٽ جو چور وري اڪثر ڪري سياري جي رات جو چوري ڪندو. چو جو سياري جي رات هڪڙو ته ڊگهي ٿئي ٿي، ٻيو وري مال ۽ وهٽ جي چور لاءِ اها سهولت آهي. جو سياري جي رات ۾ سجهندي ئي پاڳيو اندر وڃي سوڙن ۾ سمهي رهندو آهي انهي ۾ مال ۽ وهٽ جي چور ڪي، چوري ڪرڻ جو وجهه سولائي سان ملي ويندو آهي جي هوندو مال ته ڪندو اڳ ۾ جي هوندو وهٽ ته رڳو لانگ واريندو. پوءِ سياري جي رات به وڏي، جيستائين ڏٿي سنڀالن تيستائين ٿر مان ٿيندڙ چوري وڃي ڪس ٽپي ٿر مان ٿيندڙ اٺ جي چوري جا پيرا گهڻا ٿا اچي اتي مهراڻي واري ڪس ۾ ڪٽندا آهن ڪاٿڙيا چور به به هوندا آهن، پر اڪثر ڪري ڪاٿڙيو اڪيلو سٺو اڪيلي اڪيلي ڪاٺ هٿندڙ چون ٿا ته هڪڙو راز ڪي راز ٿي رکي سگهي ٿو، ٻيو ته انهي ۾ ڪنهنجي پتي ناهي، ٽيون ته ٻن مان ڪو هڪڙو بليڪ ميل به ڪري سگهي ٿو. هڪڙي ڪاٿڙي جو اهو به چوڻ آهي ته ڪاڪا چوري قيمتي ناهي هوندي پر پاڳيو قيمتي هوندو آهي اها چوري ڪبي ٿي رڳو انهي لاءِ آهي ته پاڳي سان واسطو ٿئي يا ايئن به هوندو آهي جو ڪنهن جوءَ ۾ واسطو رکڻ لاءِ به ڪنهن نالي واري ماڻهو جي چوري ڪبي آهي، جنهن کي ڪاٿڙيا ڏس ٺاهڻ چون ٿا. چوندا ڪونه آهن ته چور ڏس ضرور ٺاهيندو، جيئن انهي جوءَ ۾ واسطو ٿئي ته ٻي ڪنهن جوءَ مان چوري ڪري اچي اتي ٽمجي گهڻيون چوريون دشمني ۾ به ٿينديون آهن، اها دشمني چور جي ناهي هوندي پر جيڪڏهن ڪنهن هڪڙي ڏاڍي مڙس جي ٻي ڏاڍي مڙس سان دشمني آهي ته هو بچ ڪندو آهي، اها چوري انهي بچ تي ٿيندي آهي پوءِ ڪڏهن ڪڏهن بچ ڪندڙ اهو چوندا آهن، ته انهي جي چوري ڪر پوءِ تنهنجي مرضي جيڏانهن ڪرين واپس ناهي ڪرڻي، باقي جي جهلجي پئين ته ڇڏائڻ منهنجو ذمو آهي. يا وري

ڪي وڏيرا ايئن به ڪندا آهن جو چوندا آهن ته اها چوري ڪري اچي مونکي ڏي، پوءِ آئون ڄاڻان ڏئي ڄاڻي تون آجو آهين ايئن ڪئي سمجهو ته سڄي چوري ڪرڻ وارو وري وڏيرو ئي آهي ۽ چوري ڪرائي ئي وڏيرو ٿو. ڪي وڏيرا وري پنهنجو اثر رسوخ قائم رکرائڻ لاءِ چوري ڪرائيندا آهن. ايئن سمجهو اصل چور وڏيرو ئي آهي ۽ اهي وڏيرا سياسي طرح سگها هوندا آهن. اهي اڪثر ڪري پنهنجي تر مان چوري ڪرائيندا آهن، پر انهن جي ڳوٺ مان ڪڏهن به چوري ناهي ٿيندي، اها انهن جي سگهاري هجڻ جي نشاني آهي. تر مان ٿيندڙ چوري ڪي ورائڻ لاءِ پاڳيو وڏيري جي در تي، چوري ٿيڻ جي ٻي ڏينهن صبح جو پهچي ويندو آهي. پوءِ هو انهي پاڳئي کي هلائي هلائي چڪر ڪڍائي ڪڍائي چوري ورائي ڏيڻ وارو ٿورو ڪندو آهي، انهي سان اهو پاڳيو انهي وڏيري جي ٿوري هيٺ ٿي ويندو آهي. گهڻي ڀيري چوري انهي سببن سان ٿئي ٿي هڪڙا وري اهڙا چور به هوندا آهن جيڪي ٻين چورن کي وٺي ايندا آهن، چوري جي انهي قسم کي هٿ ڏس چئبو آهي انهي هٿ ڏس ۾ هڪڙو چور ٻي چور کي هٿ ڏس ڪندو آهي ته منهنجي ڳوٺ، پاڙي يا اوسي پاسي ۾ ڦلاڻي همراھ وٺ مال آهي، انهي جي چوري ڪر ۽ انهي مان حصو ڏجان. پوءِ اهو حصو ته گهٽ ٿي ملندو آهي، پر هن جي هٿ ڏس تي چوري ٿي ويندي آهي. ڪاٿڙين جو چوڻ اهو آهي چور به سخي ۽ موزي ٿيندا آهن. سخي چور ڪڏهن به ماربو ڪونه پر موزي مارجي ٿي مارجي. سخي چور ڪولج پريو ماڻهو مٽي آيو ته انهي کي خالي هٿين ڪونه موٽائيندو جي هن وٽ چوري هوندي ته اسرو ضرور ڏيندو، پر موزي چور، ماڻهو کي ڪونه ڏيندو پئسي کي ڏيندو، سو مارجي ٿي مارجي. ٻي ڳالهه پاڳئي اڳيان چور ڪڏهن به ڪونه هڪيندو ته ڪو مون تنهنجي چوري ڪئي آهي. جي پلا چوري واپس به ڏني ته ڪنهن تي ڌر جي هٿان واپس ڪندو يا چوندو به ڏينهن ڌر ڏيو، ڳولا ڪريان. تائير گهري معنيٰ سمجهو ته اهو ئي چور آهي جي پلا اهو چور ناهي ته به انهي کي خبر پڪي آهي ته چوري ڪئي آهي. هٿ واري چور ۾

اڀرو سپرو پاڳيو به هٿ ڪونه وجهندو، چو جو هن جي مالڪي ٿيندي ۽ جي هٿ وڌا ۽ مالڪي ٿي ته چوري ڪونه ورندي ڪي ڪي وڏيرا اهڙا آهن جيڪي چور جي ڳالهه به رکندا آهن ته پاڳئي جي ڳالهه به رکندا، ٺڪو چور ڪي ماريون ٺڪو پاڳئي ڪي ماريون. چور ڪي هن جي ڪري پنهنجي ڪيسي مان به ڏئي ڇڏيندا آهن. ڪي ڪي وڏيرا وري اهڙا هوندا آهن جو پاڳئي کان ورتل ڪري مان به پنهنجو حصو هٿي ويندا آهن ڪي وڏيرا وري اهڙا هوندا آهن جو انهن جو ڌنڌو ئي چوري آهي، چور ڪٿان به چوري ڪري اچي هنن وٽ ٿمي، پنهنجي مزوري وٺي ۽ هليو وڃي پاڳيا ڄاڻن وڏيرو ڄاڻي. ڪي وڏيرا وري ڪجهه ڏينهن چوري ٿيڻ جا به پئسا وٺندا آهن پوءِ چور چوري ڪي اڳتي ڪيڏانهن به وڃي لڪائي هن جي مرضي، هن جيترا ڏينهن ٿمي ارترن ڏينهن جي مزوري وٺي ڇڏي گهڻي ٿي چوري شوق مان ٿيندي، چور جا ڏئي سٺو. هو پلين سامان سوڌو جهلجي پئي پر ذات وڏيرو ٿاڻي تي پهچي ويندو، هن جي جيئن جو ٿيئن مالڪي ٿيندي وڏيرو ٿاڻي تي پهتو ته پوليس ماڻ ۽ چور جي ضمانت وڏيرو پنهنجي پنيءَ ۽ گاڏي جا ڪاغذ رکي ڪرائيندي دير ئي ناهي ڪندو. ائين چور جي ڌڻيپ ٿئي ٿي. پوليس جي به هر ممڪن ڪوشش هوندي آهي ته همٿ پري چور سان هنن جي ياري هجي، اڀرا سپرا چور ته پوليس به مخبر طور پاليندي آهي. ڪامياب پوليس عملدار به اهو آهي، جنهن جي وڌ کان وڌ چورن ۽ پاڻايدارن سان ياري هجي چوري جي خبر وري به چور ۽ پاڻايدار وٽان ئي پوندي بس پاڳئي جو ڪير ناهي چور جا سٺو ڏئي، پاڻ وٽ وڏيرو انهي ڪري طاقت جي علامت آهي جو هو سفيد پوش وڏو ڏوهاري آهي

گهوڙا ۽ سوار

پيلي سڀ کان پهرين سوار جي نگاهه هوندي آهي، گهوڙي جي عمر تي. جي ڀلا ڪچو هڏا آهي ته سوار جي هٿ ۾ رڳو واڳ اچي، پوءِ جي ڀلو سوار آهي ته گهوڙي کي ٺاهيندي دير ٿي ڪونه ڪندو. اهو به گهوڙي جي عمر تي آهي، وڏي ۾ وڏي سالن جو هجي ته اتان سوار جي محنت شروع ٿئي ٿي گهٽ ۾ گهٽ ڇهه مهينا، وڏي ۾ وڏي سال ۾ ٻن سالن ۾ سوار گهوڙي کي هلڻ سيکاري ڇڏيندو، ڪهڙو به جڙو هجي. پر جي گهوڙو عمر جا پهريان پنج سال ويو ٿي ته، پوءِ ڪهڙو به سوار هجي، انهي گهوڙي کي ٺاهي ڪونه سگهندو ڇو جو پوءِ گهوڙو هڏا پڪا ڪري ويندو آهي پوءِ وڏي ۾ وڏي ڊگ هلندو. انهي کانپوءِ ٻي نگاهه سوار جي هوندي گهوڙي جي وصفن تي. انهي ۾ سوار سڀ کان پهرين گهوڙي جو پير جانچيندو، گهوڙو پيرن ۾ تادو معنيٰ ڦڏو نه هجي، انهي کانپوءِ گهوڙي جو سينو سنهو نه هجي، سينو

ويڪرو هجيس. ڪنڌ جا وار گهاٽا نه هجن، صفا سنڀا هجنس. سڀ کان وڏي ڳالهه ته گهوڙو گڏه ڪرو نه هجي، سنڌي ڳالهه هن جي پير جو سڀ سوڙهو نه هجي. انهي کانپوءِ سوار جي اک جو ٽيون نشانو هوندو آهي ته گهوڙو ڪهڙي نسل مان آهي هون ته دنيا وڏي پئي آهي، پر پاڻ وٽ هتي گهوڙن جا چار مشهور نسل آهن پهريون پهريون آهي ڪانياواڙي نسل جو گهوڙو، ڪنڌ سنهو، ڪن ڪيٽا، ڪيٽا به ايئن جو ڪن ڪن تي چڙهيو پيو هوندو ٻي نمبر تي عربي نسل جو گهوڙو، قد جو وڏو، پير جو ڏاڍورو به وڏو، ڪن صفا سڌا گز انهي کانپوءِ سنڌي نسل، هي گهوڙو قد جو پورو، سينو ويڪرو، ڪنڌ پورو، ڪن چوٽا پر سڌا هوندا پچ ڊگهو پير جو ڳاريو سنهڙو هوندو، پوٽي سنڌي گهوڙي جي پٺ به سنهڙي هوندي، ڪارائي نسل قد جو صفا ننڍو، ڪن ننڍڙا پر سڌا، پچ هوندس ڊگهو پر ٿلهو ڪانياواڙي نسل جو گهوڙو سراڙي پر هلندو وڏي وڏي، من ۾ هلي ته هلي پر هن جو ڪم آهي ٽپڻ. لغام رڳو مٿي ڪن ڪهڙي به جڳهه هجي گهوڙو سپوٽ هجي ڪوٽ ٽپندي به دير ڪونه ڪندو عربي سراڙي جو پلو آهي هي گهوڙو ريسن ۾ ڊوڙائبو آهي، ست ميل اٺ ميل سراڙو ڪڍي ويندو. سنڌي ميل ملاڪڙن جي ڪم ۾ پهرئين نمبر تي آهي ڪارائي هلڻ جو سڄو ٿيندو آهي پر هن نسل سان مصيبت وري اها آهي جو وڙهندي دير ٿي نه ڪندو جي بگڙيو ته نه سوار جي حيا ڪندو، نه وري ڏٺي جي حيا ڪندو. عربي نسل جو گهوڙو ڪڏهن به وڙهندو ڪونه، باقي سنڌي نسل جي گهوڙن مان سون ۾ ڪو هڪڙو وڙهي ته وڙهي، ٻيو ٿيو خير. انهي کانپوءِ سوار ايندو گهوڙي جي رنگ تي سڀ کان پهرين نمبر تي ڳاڙهو ڪميت، انهي کانپوءِ سرڪو جيڪو گهڻو اچو هوندو، پر ڪي ڪي وار ساوا هوندس، پوءِ سنجاب اڌ اچو، اڌ وري مٿي ڪارا پٽا هوندا، انهي کانپوءِ بور، بور مان شور ڪونه ويندو، هلندو ڪونه وڙهندي دير ڪونه ڪندو. جي پلا هلي پيو پوءِ بور شهزور آهي، انهي ڪي ڪير به پچندو ڪونه. سنجاب سڀني گهوڙن مان ڪپوٽ گهوڙو آهي. انهن کانپوءِ گهوڙن جا ٻيا به ڪيترا ئي رنگ آهن

مٿيون سڀ خوبيون ۽ خاميون ڏسڻ کانپوءِ ئي سوار ڪنهن گهوڙي ۾ هٿ وجهندو آهي. انهي کانپوءِ ئي محنت شروع ٿئي ٿي، سوار جڏهن گهوڙي کي هلڻ سيکاري ٿو آهي، تڏهن هو گهوڙي کي روز ۾ ڪلو کير، پاءُ مڪڻ، ٻاجهر جا داڻا، اٺو ۽ ٻيو مصلو کارائيندو آهي جي ٻلا گهوڙي کي هلڻ سيکاريندي. گهوڙي جا پير ريشو ڪري ويا، هن جي ڪرڻ وچان ٿورا ٿيا ته انهن ريشو ڪندڙ پيرن تي تيل لوڻ ۽ هٿيڊ گرم ڪري رات جو انهن جا پها رکندو. صبح جو وري گهوڙي جو ميل ۾ سرازو هوندو. ڪڏهن ڪڏهن وري پيرن ۾ هڏ ڪري ويندو آهي انهي هڏ ڪيل گهوڙي لاءِ به سوار ٻانڀرا ڪندا آهن.

هينئر گهوڙي جي ڊوڙ ۾ چوبازي يا چورسائي جو رواج آهي، اڳي ڊوڙ واري هئي چوبازي ۾ گهوڙو تڪو ته وڃي ٿو، پر سوار کي تنگ ڪري ٿو گهوڙي کي سوار سڄو لغام تي سيکاري ٿو آهي، پهرين من، پوءِ رلو، پوءِ تڪو. من جنهن کي ”جابه من“ به چئبو آهي. من ۾ پهرين جاڙيون هڻندو پوءِ جاڙيون ڇڏي ويندو آخر ۾ ڊوڙ جي انداز کي پهريون جوڙ، ٻيو جوڙ ۽ ٽيون جوڙ چئبو آهي. جي سوار ڀلو هوندو ته ٻي جوڙ وارو گهوڙو پهرين جوڙ واري گهوڙي کان ڪڍي ويندو. سوار گهوڙي کي واڳ تي نچڻ به سيکاري سگهي ٿو، باقائدي گهوڙو نچندو بيٺو، گهوڙي جي واڳ کي جيئن هلائيندين ايئن ئي گهوڙو هلندو، ٿورو چڪي ڏيندين ته، منهن اڳئين ٻنهي تنگن وچان ڏيندو. انهي کي گونگهت چوندا آهن گهوڙو گونگهت ۾ ئي سٺو لڳندو آهي. سوار ته گهوڙي کي ترڻ به سيکاري سگهي ٿو گهوڙو ترندو سڄو ڪنڌ جي زور تي آهي، جي لغام ٿورو مٿي ڪرڻ سان پاڻي ۾ لهندي گهوڙي پنهنجو ڪنڌ مٿي ڪري ڇڏيو ته تري ويندو پوءِ پلين درياءُ هجي. جي ڪنڌ هيٺ ڪيائين ته ٻڏي ويندو ۽ ٻيو جي گهوڙي جي ڪن ۾ چنڊو به پاڻي جو ويو ته سمجهه گهوڙو ٻڏو ئي ٻڏو. گهوڙو هونئن به عادي وٺي آهي، جي هن کي ترڻ جي عادت پئجي وئي ته پوءِ ٻيو ترندو. جي هن کي اوهين جنگ جي ميدان ۾ لاهيندا ۽ هو انهي ميدان ۾ لهڻ

جو عادي ٿي ويو ته ڪونه ٺهندو ڪنهن شئي جي پٺيان شڪار ۾
 ڏيو هڪڙي دفعا، ٻه دفعا، ٽي دفعا پوءِ پاڻهي انهي پٺيان ڪاهي
 پوندو جيڪو هلڪي رسي جي لوڙي تي نچندو بيٺو آهي اهو
 جي بگڙيو ته خفتي چون ٿا ڪنهن کي به ويجهو اچڻ ڪونه ڏيندو
 هي پنج واٽي بلا آهي. چار پير ۽ پنجون واٽ چئني پيرن ۽ واٽ
 سان وڙهندو آهي ڪاڪو سڄڻ چانڊيو جڏهن رهيو ۽ ڪٽ تي
 ڪريو، تڏهن به چوندو هو منهنجي ڪٽ گهوڙي جي پاسي ۾ رکي
 ته هن جي ڏاٽ جو آواز ٻڌان ته ننڊ اچي نه ته ننڊ نٿي اچي خفتين
 جا وري گهوڙن ۽ گهوڙين تي عجيب نالا هوندا آهن ۽ هو انهن
 نالن سان ملڪان ملڪ مشهور هوندا آهن. جيئن چاندين جي
 ”ڪبوتر گهوڙي“ جنهن بابر تان ٻانهن ڪٽي هئي شهباز جو
 اڀالو گهوڙو، محمد يوسف جو طوفان گهوڙو بس اهو ئي آهي
 گهوڙن جو خفت، ڪاڪي فضل چانڊيي جهڙن جي ته عمر انهي
 خفت ۾ وئي

اٺن جا سوار

جيئن اٺ بي پتي ذات آهي، ايئن وري سوار به بي پتو
ٿئي ٿو. جي سوار پنهنجي تي اچي ته اهڙو ٺاهي ڇڏي جو هڪ
ساهي ۾ رات پيٽ ۾ هڪ ساهي ۾ رڻ اڪاري، جي سوار جي
ڪل ٽڙي ۽ ڏٺي سان ورجي پئي ته هڪڙي سراڙي ۾ هڻي اٺ
کي اهڙو ڦٽائي ڇڏي جو وري ڪهڙو به سوار هجي، اٺ کي ٺاهي
ڪونه سگهي. ڀلي ڪيترا هٽيا بهانا ڪري پر جي ٺهيل اٺ ڦٽو ته
تڪو لهي هڪڙو. سوار ته سوار آهي اهو ته اٺ جي پير جي وچ
مان ئي صحيح ڪري وٺندو ته اٺ چوٽ ۾ پيو وڃي يا من ۾ آهي
يا سراڙي ۾، بس سوار پير جو آواز ٻڌي صحيح ڪري ويندو ته
اٺ ڦلاڻي هڻي ۾ پيو هلي ڀلا جي اٺ کي سوار سختي ڏيندو،
ته ايئن ڪندو جو هن کي هڪ ساهي ۾ وڌي ۾ وڌي منزل
هڪليندو، بس ساهي ڪونه ڏيندو، سانڀڙ جو زيٽ هوندو ڪٿي

جهت ساهي پٽائي حرام جي ويساهي ڏي. بس سوار جو سانڀڙ جي زيبٽ سان گڏ هڪڙو ترهي وارو پٽڪو پيو لڏندو، اهو سوار جو ماه مرڪ آهي. سوار ڪڏهن به اگهاڙي مٿي اٺ تي سواري ڪونه ڪندو جي پلا هوندو سوار ته پوءِ ٽوپي به ڪونه پائيندو. اٺ تي چڙهڻ کان پهرين پٽڪو ضرور ٻڌندو. بس پٽي تنگيون پيون لڏنديون، اڙي هڻندو ويندو. تيلو اٺ سوار جو پسنديدار اٺ آهي. جي سوار کي تيلي رنگ جو اٺ ملي وڃي ته ٻيو ڇا کپيس اٺ جي پنهنجي چرڪي آهي. گهوڙي جي وري پنهنجي چرڪي آهي. اٺ کي سوار مهار تي نچائيندو ته نچندو بيٺو سوار جو هٿيار مهار آهي، اٺ جي هڪڙي مهار ٺاهڻ جي ته ٻي وري ڦٽائڻ جي آهي. جي اٺ ساڄي مهار تي ٺهيل آهي انهي کي ڦٽائڻو آهي ته رڳو کاٻي هٿ جي مهار کي جهليون به چار ڏي پائهن ٺهيل اٺ ڦٽي ويندو. ٻن سالن جي محنت پاتي ۾ رڳو جهلي سان سجا انگ وساري ڇڏيندو ساڄي هٿ جي مهار کيڏي ته اٺ ڦٽو، بس اهو سوار تڏهن ڪندا آهن جڏهن هنن کي پنهنجي مزدوري صحيح ناهي ملندي ته يا اٺ جي ڏٺي سان ڪنهن گالهه تي اثبوت ٿيندي آهي هونئن ته هر سوار جي پنهنجي مهار آهي ڪنهن جي ساڄي ڪنهن جي کاٻي، پر ڪي ڪي سوار وري اٺ کي جهڳيندا آهن، ٻئي مهارون پيون هلنديون آهن. بس اهي وڪ کان وٺي چيڙي تائين جهڳيندا ويندا آهن ڪي ساڄي هٿ جي اشاري تي وڃي چيڙو ڪندا آهن، ته ڪي کاٻي هٿ تي وڃي چيڙو ڪندا آهن. بس سوار جي پلا ڪو ٻيو اٺ تي ويٺو ته اٺ کي اوڏي مهل مهار ڏيندو ته هو ڪهڙي مهار تي ٺهيل آهي اهو صرف سوار ئي صحيح ڪري سگهي ٿو، تو مون جهڙو ڪو اٺ تي ويٺو ته ٺهيل اٺ خراب ڪري ڏيندو جيئن تيلو اٺ سوار جو پسنديدار اٺ آهي، ايئن وري تورو اٺ ڪنهن ڪم جو ناهي اٺ ننڍڙو هوندو تڏهن کان سوار هن تي ڪم شروع ڪندو، چوڳو ٿيو ته ڪنهن ڪم جو ناهي هڏ پڪا ڪري ويندو هن تي ڪهڙو به ڪاريگر سوار محنت ڪري تڏهن به گهڻي ۾ گهڻو هلندو من ۽ وڪ بس پيو ٿيو خير. مٿي سرازو کڻي ويندو ته ڪونه ٺاهيندو

جي اٺ ڪڏندو ته انهي کي ڊبل سيلهو هڻبو اهي سوار اٺ کي ٺاهڻ ۾ ٻه سال لڳائي ڇڏيندا آهن. اهو ايئن جو سوار اٺ کي سياري جي چئن مهينن ۾ ئي ٺاهيندو، سياري ۾ چار مهينا ٺاهڻ ۾ لڳايائين ته چار مهينا اڳئين سياري جا هوري ڇڏي ڏيندو انهي وچ ۾ اٺ کي هٿ به نه ڏيندو. نه وري انهي وچ ۾ ڌڻي انهي تي ڪو بار ڪڏندو، نه پاڻي جي پڪال پريندو، نه ڪاٺين جو لڏ ڪڏندو معنيٰ ته اٺ کان ڪوبه ڪم ڪونه وٺندو اٺ پلو هوندو ته هڪڙي ساھي ۾ ٽيهه ڪلوميٽر جو پنڌ ڪڍي ويندو. جيڪو اٺ ڦيڻ ڪڍندو ويندو اهو ٽڪيو قطعي ڪونه، ڦيڻ معنيٰ رڙندو ويندو ۽ وات مان گگ ڪڍندو ويندو جڙي اٺ کي جهلي هن جا گوڏا ٻڏي سيلها هڻبا آهن، سڀ کان پهرئين جڙي اٺ جي مهار پٺيان ويهي ڪوتل جهلبي، چار کان پنج ميل ڪوتل جهلي هلايو پوءِ ڪوتل ڇڏائي انهي کانپوءِ آهستي آهستي پٺيان وڪ ۾ شروع ڪبو. مهينو وڪ پڪي ڪرائبي، پوءِ جڏهن ڏسبو ته هاڻ وڪ پڪي ڪري ويو آهي ته پوءِ ٿيڙ ڌڻي قدم ۾ ۾ هڻڻو پوندو. اهي سڀ هلئين جا نالا آهن. وڪ ۾ سوار کي لوڏو ڪونه ايندو، پلي مهنجا راڻا کير جي چئونري تري تي رکي کڻي پيو وڃ. ٽي مهينا من يا قدم پڪا ڪرائبا، چٽا وارا چار مهينن کان اٺ کي ڪٽائبا. سيڪارو سياري ۾ انهي ڪري آهي جو اونھاري ۾ اٺ ٻه وارا به ڪونه کڻي سگهندو. سوار اٺ کي تيار ڪندا آهن ته روز به ڪلو باجهر رڌي ڪارائيندا آهن. اڌ پاءُ ڦٽڪي، اڌ ڪلو ڳڙ روز ڪارائيندا آهن، صبح جو پنج بجي کانپوءِ گوار جي ڪٽي به ڪارائبي بس چار پنج ميل جا ور ڌڻي اٺ کي ڇڏي ڏبو. بس جيڪو اٺ ٺهڻ لاءِ سوار وٽ هوندو آهي، انهي تي باقي سڀ ڪم معاف هوندا آهن پائيانو اٺ لٺ ته ٺهيو ڪپڙو به ڪونه سهندو اهو ته ٺهيو چڙهي ويٺين ته ڪپڙو ٺاهڻ به ڪونه ڏيندو، بس واءِ مينهن ڪندو ويندو. ٿڌو اٺ لٺ جي پري پيو مار، حرام جي وڪ به کڻي پائياڻ اٺ هلندي هلندي ويهي رهندا آهن، کوٽائيندا آهن. انهي کي به ڌڪ ڪونه هڻبو، بس رڳو انهي جون اکيون ٻڏي ڇڏبيون، ڌتاري اٿارو ۽ آهستي آهستي روان ڪبو. ميلي لاءِ ٺهيل اٺ

باهين وٺيو اچي ته واه واه، بلي بلي ٿي ويندي پر جي وچ وٺي آيو ته پوءِ ناڪام آهي گهميل پلو اٺ چار لک رپيا ڪندو آهي سوار وڪ ڪونه سنڀاليندو من سنڀاليندو آهي سوار ته وڪ پريندا به آهن ته ڪيترا پيري وڪ آهي. وڌ ۾ وڌ اٺ جي وڪ ٻاويهه کان ٽيوهه پير وڪ هوندي آهي. ويهه پيرن کان گهٽ وڪ ڪم جي ناهي اٺ کي پس ڏيڻو آهي پوءِ ميل تي ڏي يا ڏيڍ تي، پر ايتري تي پس ويساهين ضرور ڏي. ڪي اٺ وري اهڙا به هوندا آهن، جن جا سيل گرم ٿي ويندا آهن وري مهار انهي مان ڪڍي نئون سيلو هڻي انهي ۾ مهار وجهي.

پاڻ واري ملڪ ٿر ۾ هڪڙي اٺ ناهڻ واري سوار کي ڏهه هزار روڪڙا ۽ هڪڙي سٺا بڪري مزدوري ۾ ڏيندا آهن، باقي ميلي جي گهور سوار جي جي سوار هوشيار هوندو ته انهي جو گهميل اٺ ڪهڙو به سوار هجي گهمائي سگهي ٿو، باقي ايري سوار جو گهميل اٺ هر ڪوئي سوار نٿو گهمائي سگهي جي پيو سوار چڙهيو ته ساڳيا انگ ڪونه ڏيندو. اٺ پر جي ٽڪجي پوندو ته وات ڇڏي ڏيندو، انهي جي اکين تي پٽي ٻڌي عادت ڇڏائي ڪڏهن ڪڏهن ڪاري انڌاري رات ۾ به سوار اٺ تي محنت ڪندو آهي. اٺ لاءِ سختي منزل آهي. جي سوار اٺ کي پائيندو آهي ته ٽي ٽي ڏينهن کانپوءِ پاڻ گهٽ ٻاٽن جو تيل ڏيندو آهي ميلي کان اڳ ۾ سيلها نوان هڻندا آهن، پراڻي سيلهي تي پلي پار اٺ تي چڙهيو وينو هجي اٺ انگ ڪونه ڇڏيندو هر اٺ کي ڏسي ڪونه پڇندو اٺ چون ٿا ته جن غيبت جو پاڙي آهي سيڙهه ڪڍي بيهي رهندو چون ٿا اٺ بي پٽي ذات آهي انهي ڀان ڪا وفا ڪونه ٿيندي. جيڪو اٺ ڏينهن جو ناهي هلندو انهي کي رات جو ناهيندا آهن، ڪجهه هلڻ جهڙو ٿيندو آهي پوءِ وري ڏينهن تي وٺي ايندا آهن سوار اٺ کي گهمائڻ لاءِ خاص پٽي رستو ناهيندا آهن، انهي تي ئي اٺ کي هلڻ سيکاريندا آهن. گهميل اٺ کي چاهوڙ مهار وجهندا آهن، جنهن ۾ ڇهه سرون هونديون آهن، اهي سخت هونديون آهن، انهن ۾ چار اگر گوتو به هوندو آهي. گوتي ۾ وري پگسو به اگر جو هوندو آهي، جيئن

مهار ڳري ٿي، اٺ لڏي هلي. ڀلو اٺ اهو جنهن جو ڪنڌ مٿي هجي، پويون حصو هيٺ هڻي هلي ۽ اڳيون حصو جسر جو مٿي هڃيس. جيڪو اٺ ڪڏندو آهي، انهي کي مهار جي سهارِي سان ڌڪو ڏيندا آهن، جيئن ڪڏڻ ڇڏي وڃي. هڪ ٻن ڌڪن کانپوءِ ڪڏڻ ڇڏي ويندو. نه مڃيندڙ کي ڦٽڪي ۽ ڳڙ ڪونه ڏيو، وڏي منزل هٿائبي ڪڏڻ ڇڏي ويندو. بس منهنجا سائين سوار ۽ اٺن جون ڪهڙيون ڳالهيون ڪجن، انهن جو ته چيهه آهي ئي ڪونه. پاڻ واري ٿر ۾ اڃا ايترا روڊ ڪونه ٺهيا آهن. سو گهڻي ٿي سوارِي آهي ئي اٺن جي، سو اڃا سوارن ۽ اٺن جو پاڻ واري ٿر ۾ مان آهي.

ديني ۽ بينن جو سنڌ ۾ ڳوٺ

ديني ته بينن جي ڌيءُ هئي. بينن ته پنهنجي انهي ڌيءُ جي پٺيان انهي فارم جو نالو ديني سر فارم رکيو هو، جيڪو نبي سر تيشن سان لڳو لڳ ڏهاڪو ڪلوميٽر اوڀر طرف نبي سر ٿر واري روڊ تي آهي. هون ته ديني ۽ بينن جو اصل وطن برطانيه هو، پر هتي اوڪاڙهه پنجاب ۾ رنالا خرد اسٽيٽ هو جتان مڇل فروٽ جون ٽافيون اچن ٿيون هتي برٽش گورنمنٽ بينن کي فضل ڀنڀري کان وٺي ويندي رسول آباد، ٽالهي، نبي سر تائين نوانوي سالن لاءِ ليز تي ڏني هئي 1915ع ۾ اها زمين بينن کي ملي جنهن وقت اها زمين هن کي ليز تي ملي هئي، تڏهن هتي ڪوبه زرعي نظام ڪونه هو، رڳو گهاٽا ٻيلا هئا چون ٿا ڊگي گاڏين ۾ نانگ چڙهي ويندا هئا هي جيڪا گهڻي آبادي پنجابين جي نبي سر ۽ ٽالهي جي آس پاس ڏسو ٿا يا جيڪي هتي سک رهندا هئا، اهي سڀ وٺي اچڻ وارو بينن ٿي هو. هي اتان غلام

محمد کي وٺي آيو، جنهن کي پوءِ خانصاحب جو لقب به مليو جيڪو هتي هنن جي اها، ديني سر فارم واري ويهه هزار ايڪڙ واري اسٽيٽ کي سنڀاليندو هو. شير احمد ۽ چوڌري اعلم جو والد صاحب چوڌري برڪت الله انهي اسٽيٽ جا اسسٽنٽ مئنيجر هئا. ايئن هتي پنجابين جي آبادڪاري ڪئي وئي، باقائده ديني سر فارم تي انهن پنجابين جون ڪالونيون انهي دور ۾ ٺاهيون ويون جڏهن هو هتي آيا هئا تڏهن اڃان نبي سر واري ريل به ڪونه هلندي هئي، اها ته پوءِ هنن جي ئي ڪري 1925ع ۾ هلڻ شروع ٿي انهي کان اڳ به اهي جهڙي مان اُن ۽ گهوڙن تي ديني سر ايندا هئا اهي انگريز گهوڙو ٿورو پوڙهو ٿيندو هو ته انهي کي گولي هڻي ماري ڇڏيندا هئا، جيڪو گهوڙو پنڌ ڪرڻ جهڙو نه هوندو هو، اهو جهڙوڪر ويو بندوق جي گولي جي منهن ۾ پوءِ جڏهن نبي سر واري ريل پٽڙي وڃائي ته هنن جهڙي مان گهوڙن ۽ اُنن تي اچڻ ڇڏيو، ريل مان اچي نبي سر تي لهندا هئا انهي زماني ۾ هن تر جي ماڻهن مان صرف بينن ۽ خانصاحب غلام محمد به اهڙا ماڻهو هئا، جن وٽ چڙهي لاءِ ڪار هئي، پر اها صرف نبي سر کان ديني سر تائين ايندي ويندي هئي انهي ڪري جو انهي زماني ۾ ڪو روڊ يا رستو نه هو ڪونه گاڏين لاءِ، صرف اُنن ۽ گهوڙن لاءِ واٽون هونديون هيون پوءِ هنن نبي سر کان ديني سر تائين نبي وارين سرن جي جو چوري جو روڊ ٺاهيو، انهي سان لڳو لڳ ڍڳي گاڏين لاءِ به رستو ٺاهيو انهي جي پنهي پاسن کان واٽر ٺهرايا، جن جي پاڻي مان انهي روڊ ۽ رستي تي روز صبح جو چشڪار ٿيندي هئي هنن انهي زماني ۾ اتي ئي سرن جو بنو لڳايو، جنهن مان پنجابين لاءِ انهن ڏينهن ۾ ديني سر ۾ پڪيون ڪالونيون ٺهيون ۽ بينن به هڪجهڙا بنگلا پنهنجي لاءِ ٺهرايا چون ٿا اهڙا ئي هوبهو بنگلا هنن جا اوڪاڙا ۾ رٺايا واري اسٽيٽ ۾ به آهن پر اها رٺالا اسٽيٽ هينئر آرمي وٽ آهي ۽ هي چوڌرين وٽ آهي، 1919ع ۾ اتي اسڪول به ٺهيو، جنهن ۾ پنجابين جا ٻار پڙهندا هئا، پر هينئر تازو ئي اهو اسڪول موجوده ڏٺين چوڌري بابو انور وارن ڊهرائي ڇڏيو.

انهن چوڌرين بينن جو ٺهرايل هڪڙو بنگلو ته انهن ڏينهن ۾ ئي ڊهرايو، جڏهن پتي صاحب اسٽيٽون ٽوڙيون پئي، هنن اهو انهي ڊپ کان ڊهرايو ته ڪٿي پتو هنن جي اسٽيٽ نه ٽوڙي، پر هن جي اسٽيٽ انهي بنگلي تڻ جي ڪري نه پر انهي ڪري بچي وئي جو سيني پائرن جا شيئر هئا خير اهو بنگلو ته ٽٽي ويو، پر اڃان هڪڙو بنگلو بچيل آهي اهو بنگلو جيڪڏهن ڪير اڃ ڏسندو، تڏهن به اهڙو لڳندو جهڙو تازو ٺهيل هجي انهن ڏينهن ۾ به ڪاري تيل تي جرنيلر هلندو هو اهو رات جو ٻارنهن بجي تائين مقرر هو، جيڪو مستري سلطان هلائيندو هو انهي بنگلي جي اڳيان پارڪ آهي، جنهن ۾ ويهن سان اوهان اڃ به اهو محسوس ڪندا ته اوهان سنڌ ۾ سانوري شاخ جي پوڇڙي واري گوٺ ۾ نه پر ڪنهن سٽريل ملڪ جي سٽريل شهر جي ڪنهن بنگلي ۾ ويٺا آهيو. هر قسم جا وڻ اوهان کي اتي ملندا ڏيئي سر جا موجوده رهاڪو اڃان تائين مينڊي شهر مان ناهن وٺندا، هتي مينڊي جا جام وڻ آهن. چڪن جو باغ، انبن جو باغ، ليمن جو باغ، نر ڪجين جا وڻ، گدامڙي، هر وڻ آهي انهي ئي بنگلي جي بلڪل پٺيان پاڻي جو فلٽر پلانٽ لڳل آهي، انهن ڏينهن ۾ هو پاڻي فلٽر ٿيل پيئندا هئا. انهي فلٽر پلانٽ جا ٽي حصا آهن، جيڪي ٽي تلاءُ آهن. هيٺ آڏيون، مٿان اڀريون سرون رکي، مٿان ڏيڍ فٽ جيترا ڪانين وارا ڪوٺا پري انهي مٿان وري ڏيڍ فٽ سنهي صاف واري وجهي، مٿان پاڻي وجهندا هئا اهو پاڻي اتان سيمو ڪري واري، ڪوٺن ۽ سرن مان فلٽر ٿي گذرندو هو. اهو پلانٽ اڃان به نبي سر جي ڪافي پنجابين جي گهرن ۾ لڳل آهي، چوڌري طارق وٽ اڃان گهر ۾ لڳل آهي. انهي بنگلي سان لڳو لڳ ٽينس ڪيڏڻ لاءِ ميدان ٺاهيو آهي. جنهن ۾ رڳو انگريز ٽينس راند ڪندا هئا. هنن نه رڳو مسجد ٺهرائي هئي، پر انهي مسجد لاءِ اٺ ايڪڙ زمين به مخصوص ڪئي هئي، جنهن جي ڪمائي مسجد کي ويندي هئي، جيڪا اڃان تائين مسجد کي ئي وڃي ٿي مهمان خانا وغيره هر شئي هئي هتي هو هتان جون رانديون به ڪرائيندا هئا ڍڳن جي ڊوڙ، گهوڙن جي ڊوڙ، ملاڪڙو وغيره. چون ٿا بينن

پاڻ رسي چڪڻ واري راند کيڏندو هو انهي بنگلي ۾ هڪڙو چيئن تي پڪو هو جيڪو اڃا آهي هو جتي ويهندا هئا، چيئن جي مدد سان پڪي کي اوڏانهن چڪيندا هئا، پڪو اتي اچي پهچندو هو. بنگلي جي دروازي تي پليٽ لڳل هئي، جتي گهر ۾ داخل ٿيڻ مهل جتي صاف ڪري سگهبي هئي پاهرين چير جي مٿان چيئون لڳل هونديون هيون، جنهن هيٺ هو وسندي برسات ۾ ويهندا هئا. انگريز شڪار به ڪندا هئا. انهن ڦٽي جو ڪارخانو به انهي اسٽيٽ جي ڪري نبي سر ۾ ٺهرايو، جيڪو هاڻ ڪجهه عرصو ٿيو جو ناهي رهيو. هن اسٽيٽ ۾ انڊيا جي ضلعي مٿرا جا ماڻهو به ڪم ڪندا هئا پنگي، لوهار، ڪاسائي هر ضرورت واري ذات هنن لڏائي اچي هتي ويهاري هئي اسٽيٽ جي اندر سڌا ۽ ساريڪا روڊ هئا، جنهن تي پنگي بهارو ڏيندا هئا. مالتا جا وڻ ڄام هئا انهي اسٽيٽ جو هڪڙو باقائده زرعي نظام هو، ڦٽي ۽ مرچ کان سواءِ هر فصل جو حصو ڪري تي ملندو هو، جيڪو اڃان به ملي ٿو باقي ڦٽي ۽ مرچ جو وهنوار اوڏي مهل ملندو هو هر شئي جو مڪمل نظام ۽ سسٽم هو، انهي سان اسٽيٽ هلندي هئي ويهه هزار ايڪڙ زمين ٿي هنن آباد ڪئي، هنن جهنگل ۾ منگل ناهي ڇڏيو هو لوڪل مال وارو پاڻ استعمال ڪندا هئا 1947ع ۾ انگريز ليز تي مليل اها زمين وڪرو ڪري ويا، جيڪو جتي ويٺو هو، انهي کي اتي زمين ڏنائون تڏهن زمين ٽيهه کان چاليهه رپيا ايڪڙ هئي نبي سر وارو ڦٽي جو ڪارخانو خانصاحب غلام محمد کي ڏيئي ويا. انهي ويهه هزار ايڪڙ زمين مان هزار ايڪڙ بودر فارم تي رهندڙ غلام حسين کي ملي اسٽيٽ ٿئي ايڪڙ ايڪڙ ٿي وئي، انهي تر ۾ اڄ به گهڻي زمينداري پسجاسن جي آهي هاڻ اهو ئي جهنگل مان سرسبز ٿيل علائقو وري پاڻي جي کوٽ ۽ چوري جي ڪري ديوبند جي جهنگ ۾ تبديل ٿي ويو آهي انهي ئي علائقي جي مال کي گدڙ ڏينهن جو ماري ٿا وڃن چوڌري کي هزار ايڪڙ مليل زمين مان صرف ٻه سئو ايڪڙ مس آباد ٿئي ٿي. ڊاڪٽر لچمن جهڙا ڏيني سر جا رهاڪو ته اهو ٿا چون ته هي جيڪو ڏيني سر آهي انهي جي پنجين پتي به ناهي رهيو،

جيڪو رڳو ويهه سال اڳ ۾ هو سڄي اسٽيٽ جي ٻنن تي وڏا وڏا هئا، جيڪي وڃي ويا. ديني ۽ بينن جو سنڌ ۾ ڳوٺ ۽ اسٽيٽ ويران آهن، بس بينن جي بنگلي جي چوڌاري سوين مور ۽ ڊيلون ڪوڪي رهيون آهن. ڪٿي انهن مورن ۽ ڊيلن ۾ بينن ۽ ديني جو روح ته ڪونهي هاڻ ٻاويهه سالن جي ديني جي اسٽڪ جو آواز ڪير به نٿو ٻڌي. هن ڳوٺ ۾ ڪوبه گهوڙو پوڙهو نٿو ٿئي ۽ نه ئي ڪير پوڙهي گهوڙي کي گولي ٿو هڻي، ڇو جو گهوڙا هاڻ آهن ئي ڪونه هن ڳوٺ ۾. نبي سر کان ايندڙ روڊ ته رڳو نالي جو روڊ آهي، جتان موٽر سائيڪل به هلائڻ مسئلو آهي، ديوين رستو ڍڪي ڇڏيو آهي. اڳوڻي مالهي جو مال چاريندڙ پٽ اهو بينن جو ٺهرايل روڊ انهي روڊ ۾ گولي رهيو آهي ۽ چئي پيو: ”سائين ڪيا ٿا، بس ديني ٿي، بينن صاحب ٿي، مالتون ڪي بڙي بڙي باغ ٿي اور ڪيا هر مٿرا نسي آئي ٿي. اڙي سائين مروائو گي تو نهين، سڀ ڪجهه برباد هو ڪيا.“ هاڻ هن جي اها ذهني حالت به ناهي رهي. هي اهي اڪيون آهن جن ديني سر جو اوج به ڏٺو ته زوال به، ديني به ڏٺي ته بينن به ديني سر جي اسي سيڪڙو آبادي لڏي نبي سر اچي وئي آهي، باقي نبي سر اچڻ لاءِ سنڀريل آهن، ايئن نه ٿئي جو اهو بنگلو اڪيلو رهجي وڃي.

اوهو مل هسافر

اٺيا اسي واري اليڪشن ۾ ڪامريڊ اومي مل ڊاڪٽر ڪنومل جي ايم پي واري ٽڪيٽ بيگڙ نصرت پٽي کان ضد ڪري ورتي. هتي نه ته انهي ٽڪيٽ جي مخالفت پي ڪي شاهائي کان وٺي گهڻن اقليتي ميمبرن ڪئي هئي. چون ٿا تڏهن ڪامريڊ اومي مل ڪي ايم اين اي جي ٽڪيٽ پنهنجي نالي سان پي ڪي شاهائي ڏئي چڪو هو. هنن صرف ڪٿو ڪي ٽڪيٽ ڏيڻ کان انڪار ڪيو هو. تڏهن ڪامريڊ اومون مل مخدوم طالب مولا وٽ نه صرف شڪايت ڪئي ويو، پر هو محترمہ بينظير وٽ مخدوم صاحب ڪي گڏ وٺي ويو پر انهي جي باوجود محترمہ ڪٿو مل ڪي ٽڪيٽ ڏيڻ کان صاف انڪار ڪري ڇڏيو ۽ چيو ته: ڪامريڊ اومي ڪي ٽڪيٽ ڏيو. پر ڪٿو مل ڪي نه ڏيو. پوءِ ڪامريڊ اومون نصرت پٽي سان وڃي مليو ۽ چيائين: ”ڇا هن پارٽي ۾ مون ڪي

هئي. انهي سائيڪل سان گڏ خط لکيو هو، جنهن ۾ ذوالفقار علي ڀٽو لکي ٿو: ”اوهان جيڪي پنهنجي ذات لاءِ خدمتون ڪيون آهن، انهي جي صلي ۾ آئون بطور چئرمين پيپلز پارٽي، اوهانکي سائيڪل جو تحفو موڪليان ٿو مونکي اميد آهي ته اوهان سواري جي انهي سهولت سبب پنهنجي ذات جي وڌيڪ خدمت ڪري سگهندا“ اها ڳالهه ته هئين گهڻي مشهور آهي ته لاهور جي ڪنهن جلسي ۾ ذوالفقار علي ڀٽي هجور مان ڪامريڊ اومي مل کي سڏ ڪري اسٽيج تي ويهاريو هو. چون ٿا جڏهن سانگهڙ واري پ پ پ جي جلسي ۾ ذوالفقار علي ڀٽي جي گاڏي تي گولي هلي هئي، انهي گاڏي ۾ ڪامريڊ اومون مل به ذوالفقار ڀٽي سان گڏ هو ڪامريڊ اومي مل جي سچائي ۽ ذوالفقار علي ڀٽي جي کي پائڻ جا ڪيترا ئي واقعا آهن، جيڪي صرف هاڻ هن جي خاندان ۽ سندس ويجهس دوستن جون يادگيريون ٿي رهجي ويا آهن جڏهن ذوالفقار ڀٽو وزير اعظم ٿيو ته ڪامريڊ اومي کي ڪراچي گهرايائين تڏهن جيئن ئي هي پنهنجي گوت فضل چوپاڻ واري پٽ لٿو ته گوت ۾ موجود اڪيلي ڪوهه تي ڪجهه مسلمان عورتن هن جي مينگهواڙ قبيلي جي عورتن کي نفرت مان چيو ”ڏيڏئين گهڙا پرها ڪرو“ پوءِ هو جڏهن ذوالفقار ڀٽي سان مليو ته ذوالفقار سان ٿيل اڪيلائي ۾ ڪچهري دوران وقت جي وزير اعظم هن کي چيو ”ڪامريڊ گهر جيڪو ڪهي“ هن ذوالفقار ڀٽي کان گهريو ته گهريو به ڇا؟ هن چيو ”سائين پيئڻ جو پاڻي ناهي ڪوهه ڏيو“ انهي گهر ۾ هڪڙي ٿرئي جي صدين جي پياس سابل هئي ذوالفقار ڀٽي چيو ڪامريڊ تون پهچندي ئي ڪونه ته پاڻي جو مسئلو حل هوندو. جڏهن ڀٽي صاحب سان ميٽنگ ڪري ٻاهر نڪتو ته گڏ ويل وڏيرن چيو ڪامريڊ ڀٽي کان ڇا گهريئي؟ ڪجهه ورتشي يا نه چيائين ها سائين پاڻي لاءِ ڪوهه ورتو آهي پوءِ اهو ڪوهه ڪوتجي ويو هاڻ ته اهو ذوالفقار ڀٽي جو ڏنل ڪوهه به پورجي ويو آهي پر انهي ڪوهه مان پاڻي ٻاهر ڪڍڻ لاءِ جديد مشين به ڀٽي صاحب موڪلي ڏني. ٿيو ڇا جو ڪامريڊ سڏائيندو ئي مسافر هو، جيڏي محل مشين

آئي ته مسافر گهر ۾ هو ڪونه. انهن ماڻهن پڇيو ڪامريڊ جو ڪوھ ڪهڙو آهي؟ انهي تي جنهن ڪوھ تي طعنو مليو هو چيائون اهو آهي پوءِ اها مشين وري به مسلمانن واري ڪوھ تي لڳيون پٽو صاحب وڃي تختہ دار تي چڙهيو ممتاز پٽي فرنٽ ٺاهي پلين واري ڊيپي ۾ آيو ته هن ڪامريڊ اومي کي سڏايو ڪامريڊ ممتاز پٽي سان مليو، ڪامريڊ کي ممتاز پٽي پنهنجي پارٽي ۾ اچڻ جي آڇ ڪئي، انهي تي ڪامريڊ چيو واسطو اوهان سان آهي باقي پاڻ سياسي مسافر پٽي جي واٽ جا آهيون ايئن ئي هن مسافر کي ڪراچي جي روڊن تي هلندي، هڪڙي دفعي ڄام صادق علي ڏسي ورتو، گاڏي روڪي چيائين شام جو مونسان اچي مل. هي ويو ڪونه پوءِ چون ٿا ڄام ڪامريڊ کي پٿرايو به صحيح جيل ۾ وڃڻ جا ته ڪئي واقعا آهن، سکر جيل ۾ 21 ڏينهن رهيو، ايم آر ڊي تحريڪ ۾ به جيل ۾ ويو هن جو خاندان اڄ به اها ڳالهه مڃي ٿو ته ڪامريڊ کي پٽي تائين رسائڻ وارو پير غلام رسول شاه هو، جنهن ڇاچري جي ڪوٽڙي جي ڌڻي لڄمن سنگھ کي به ڇڏايو هو ٿيو ايئن جو پير غلام رسول شاه اليڪشن ۾ بيٺو ۽ ورڪن لاءِ ڊوري ناري آيو ڪير پير سان نه مليو، اهو جماعت سڳوري جي عروج جو دور هو ڪامريڊ اومي پاسي واري دڪان تان ڪرسي کڻي پٽ جي قتل ريڊيا ٺاهڻ واري دڪان تي ويهاري چانهه پياري پير صاحب چيو ڪامريڊ ڪئين ٿيندو چيائين سائين ڪجهه ناهي اليڪشن پاڻ کڻينداسين پوءِ چون ٿا ڪامريڊ 18 سؤ ووٽن تان اتان پ پ پ کي کٽرايو جڏهن پير کڻي ويو ته ڪامريڊ مبارڪ ڏيڻ لاءِ هار وٺي ويو، ٻين ماڻهن جڏهن پير کي هار پئي پارايا ته پير چيو هار مونکي نه ڪامريڊ اومي کي پارايو اتان پير غلام رسول شاه سان واسطو ٿيو ۽ هن وري پٽي صاحب سان واسطي ۾ معرفت جو ڪردار ادا ڪيو ايئن هن اومي مل مسافر جو سياسي سفر شروع ٿيو.

خير هاڻ ته ”مسافر“ جي مسافري پوري ٿيڻ کي به لڳ ڀڳ ادائي ڏهاڪا اچي پورا ٿيا آهن، پر انهي مسافر جي مسافري واري سفر جا پيرا اڃان انهن واٽن تي آهن هاڻ هڪ ته هن جا هر

سفر به وڃي ابدي آرامي ٿيا آهن ۽ انهي وات تي هاڻ هن جا پيرا
 سڃاڻڻ وارو ڪو پارڪو پيري رهيو ئي ڪونهي، جيڪو هن جي
 پيرن جا نشان سڃاڻي ابتا پيرا کڻي اچي فضل چوپاڻ واري ڳوٺ
 ۾، انهي پڳل ڇت واري اوطاق جي اڱڻ تي کڻائي، جتي انهي
 سفر جي سڀني مسافرن جا پير اچي کڻندا پر ڪجي ڇا جو نه
 همسفر رهيا آهن نه وري ڪي پارڪو پيري رهيا آهن. هي انهي
 پيپلز پارٽي جي قافلي جو شروعاتي مسافر هو، جيڪو قافلو هاڻ
 ملڪي اقتدار جي اعليٰ مسند تان موٽ کڻي اچي سنڌ تائين
 محدود ٿيو آهي، جي اهو ئي قافلو فضل چوپاڻ جي پٽ تي انهي
 چيڙي سان راڳيل اوتڙي ۽ پڳل ڇت واري اوطاق ۾ ويهي ته هن
 کي انهن سڀني سوالن جا جواب جيڪو ملي ويندا، جيڪي جواب
 هو ٿڌن اي سي وارن ڪمرن ۾ ڳولي رهيا آهن ته هي قافلو ايئن
 محدود ڇو پيو ٿيندو وڃي، اڄ ڏينهن تائين پ پ پ پ هن جي
 خاندان کي ٽڪيٽون ۽ ٻيون مراعتون نه گهوريو، پر مڙي نهاريو
 به ناهي، سواءِ پير آفتاب شاه جيلاني جي، جيڪو به هاڻ رڳو مرڻي
 ۽ پرڻي تي ڪڏهن اچي ٿو، ته ڪڏهن نٿو اچي هڪڙي دفعي
 اومي جي پٽ هاڻي کان پير آفتاب بلدياتي وارو ڪائونسلر جو
 ووٽ گهرڻ آيو، انهي تي هاڻي پير کي چيو اوهان ڇو تڪليف
 ڪئي، ڇا ڪامريڊ اومي جو پٽ پير غلام رسول شاهه جي پٽ
 کي ووٽ ڪونه ڏيندو هري رام ڪشوري هنن جي سار لهي ٿو،
 باقي اڄ به ڪامريڊ اومي جو پٽ ڏورنارو ۾ قتل ريڊيا ناهي ٿو
 ۽ پاءُ کلن جو واپار ڪري ٿو جن کي هنن ناهيو انهن نانگن کي
 کير پيارين ٿون، جن اڻندي ئي هنن کي ڏنگيو هاڻ هنن کي بس
 اها اميد آهي ته سائين سردار علي شاهه هن تڪ مان چونڊائون
 آهي جيڪو سنڌ جو سرت پريو ذهن آهي، اهو انهي ڪهاڻي کان
 واقف به هوندو انهي جي گاڏي انهي اوطاق تي ئي سگهي ٿو ته
 اچي به وڃي ۽ اهو چيڙي سان راڳيل اوتڙي تي ئي سگهي ٿو
 ويهي به رهي

پارو مل ڪولهي

هو ته هي پارڪريو ڪولهي. پر پارڪرين جي به ڀرمار
نڪ مان هو پارڪر ۾ هن جي پيڙهين جي پيون جا نشان چٽيندا
ڳوٺ ۾ آهن هن جو پيءُ پرڪو ڪاٿر جي ڌڪ جو وڏو چيٽو هو
اڏندي پکي کي به ٻولائي ڌڪ هڻندو هو، اهو ڌڪ هو پڇندڙ
صحيح کي به ٻولائي هڻندو هو. ڏسندي ئي چونڊو هو هن کي
ڌڪ ڪئي هٿان، پير ۾ ڪنڌ ۾، پوءِ اهو ڌڪ اتي ئي وڃي لڳندو
هو. ڏيڍ ايڪڙ تائين ڪاٿر جو ڌڪ ڪونه گسندو هو هو به
پنهجي پيءُ وانگر ڪاٿر جو وڏو چيٽو هو، اها ڪاٿر آخر تائين
هن سان رهي پر جڏهن هن پارڪريو ڪولهي کي جنرل ضياءَ
جهڙو ماڻهو اسيمبلي ۾ ڏسندو هو ته هن جي ڪلهي تي هٿ
رکي چونڊو هو: ”پارو مل هر آپ ڪو اس لڻي پسند ڪرتي هيئن
کي آپ هميشه اپني ڪلچرل ڊريس ۾ هوتي هيئن.“ هو سدائين

ڌوٽي، قمينٽي ۽ صڌري ۾ هوندو هو ۽ اڪثر ڪري پن جي اڇي ڏاڳي واري پيڙي مٿ تي پيئندو هو. هڪڙي دفعي هي پنهنجي گهر واري ڪيسر ٻائي کي اسلام آباد وٺي ويو، انهن ڏينهن ۾ پي ٽي وي تي سڪان واري ڊرامي جي ڌور متل هئي ايئرپورٽ تي جيئن ئي ميڊيا وارن پارو مل سان گڏ ڪيسر ٻائي کي، پنهنجي ڪلچرل ويس جهلي، پڙي ۽ الهی گلهي پانهين سان ڪلچرل زيورن ۾ ڏٺو ته ڪيميرا جي فليشن جا چمڪا ٿي ويا، هرڪو پيو چوي ”سڪان آ گئي، سڪان آ گئي“ پوءِ اها ڳالهه ڪيترا ئي ڏينهن اخبارن ۽ ٽي وي تي ايندي رهي. پارو مل پنهنجي ڪلچر کي ڪيش ڪرائڻ وارن مان ڪونه هو، هن کي پنهنجي ڪلچر سان پيار هو هو نبي سر جي وچ شهر ۾ ڪولھين جي ڪلچرل راند ڏوڪي، جنهن کي ڏانڊيا راند چون ڪندو هو. اير اين اي هوندي به هر سال ڪانهوڙي جي ڏينهن تي هو سڄي شهر ۾ دهل تي اها ڏوڪي راند ڪندو هو، مرڻ کان هڪ سال اڳ به اها راند هن ڪئي هئي نانگن واري ميلي ۾ ڪامريڊ غلام محمد لغاري جي ورسِي ۽ ادبي ڪانفرنس ٿيندي هئي. اتي به هي ڏوڪي راند ڪري پوءِ ڪامريڊ غلام حيدر لغاري، عبدالواحد آريسر ۽ ٻين مقررن سان گڏ اسٽيج تي ويهندو هو. انهي ڏوڪي راند ۾ ٻن ٻن جون ٻه جوڙيون هونديون آهن هڪڙو ڏانڊيو هڻندو آهي، ٻيو هن ”جو بچاءُ ڪندو آهي، هي هڪڙي جنگي تربيت هئي. استاد پارو مل ڪولهي راڳ جو وڏو پارکو هو، اڄ به هن جي پٽن وٽ استاد پارو مل جو باجو، بينجو ۽ پڪواس پيل آهن هن کي هر راڳ جي خبر هئي، ڪهڙو راڳ ڪهڙي ٽائيم ڳائجي اهو به سمجهندو هو روز صبح جو اٿي پهرين ڳائڻ جي پريڪٽس ڪندو هو ايستائين جو عام محفلن ۾ به نبي سر شهر ۾ ڳائيندو هو استاد پارو مل ڪولهي جو ڪتاب ”پرير ساگر جا موتي“ ڪلچر ۽ اصلوڪن رهاڪن ۽ ريتن رسمن تي ڪمال جو ڪتاب آهي، هن جو ڪتاب ”لڪ لسٽيا لوڪ“ ان ڇپيل رهجي ويو. هڪ ٻيو، ڪتاب به اڻڇپيل آهي. هن پيءُ پرکو چڻيندن مان نڪتو ته لڏو اچي ڏاجهيري ۾

لاتائين. پارومل ڏاجهيري ۾ وڏيرن جو مال چاريندي فائينل پاس ڪيو ۽ پوءِ اتر تائين پڙهيو. پارڪر ڪانپوءِ هنن جو مڙهه مقام ڏاجهيرو هو اتان پڙهي نڪتو ته ماستري ملي وئي. ماستري ملي وري نبي سر ۾ سو اتان لڏو ڪشي اچي نبي سر روڊ ۾ ويٺا هن پنهنجي ماستري جو پورو دور نبي سر روڊ کي ڏنو، انهي دور جا هن جا شاگرد سنڌ ۾ چوڻي جا ماڻهو ثابت ٿيا آهن. پاڻ وارو مظهر لغاري، ”هوائون نه روڪيو“ استاد جو شاگرد رهيو آهي ذلفي منصور ۽ ادي گلشن لغاري به سائين وٽ پڙهيا. هن جو هڪڙو شاگرد اڪرم بحريه ۾ وڏو آفيسر آهي، هڪڙي شاگرد خالد صديقي وڃي آمريڪا جا وڻ وسايا ڊاڪٽر جنيد به پرديس ۾ وڏو ڊاڪٽر آهي. اتي ئي نبي سر ۾ رهڻ دوران هن جو واسطو لغاري پائرن سان پيو، جن هن جي سياسي تربيت ڪئي. هو سياست ۾ انهن لغارين غلام محمد ۽ غلام حيدر کي پنهنجا سياسي استاد مڃيندو هو. اتي ئي هن ستر ڌاري ڪولھين جو وڏو ڪٺ گڏ ڪيو، جنهن ۾ هن پهرين ڪولھي ايسوسيئيشن ٺاهي اهو هن جو سياست ۾ پهريون قدم هو، پر انهي ڪولھي ايسوسيئيشن جو ڪوبه عهدو پاڻ وٽ ڪونه رکيائين. انهي ڪانپوءِ هي ڊسٽرڪٽ ڪائونسل جو ميمبر ٿيو، پر تڏهن ڊسٽرڪٽ ڪائونسل جو چئيرمن ارباب غلام رحيم ٿيو ۽ هن ميرن جي حق ۾ ووٽ ڪيو هو، جيڪي هارائي ويا. 1985ع وارين غير جماعتي چونڊن ۾ هن قومي اسيمبلي جي سيٽ تي فارم پرايو. ايسٽائين هي ماستري تان رٽائر ٿي چڪو هو هن وٽ فارم پرائڻ لاءِ پئسا به ڪونه هئا، گهر ۾ بيلن به سوٺا هڪريون وڪيون ۽ ڪجهه پئسا ملندڙ ماهوار پينشن جا گذائي هن اهو فارم جمع ڪرايو. فارم بحال ٿيڻ کانپوءِ هن وٽ هڙ به ڪجهه هو ڪونه پوءِ هن پنهنجا ورڪ ڪڙڻ لاءِ ڪڏهن سائيڪل تي ڪڏهن پنڌ، پر اڪثر ڪري بيل گاڏي ۾ ۽ بس جي چٽن تي چڙهي پوري سنڌ ۾ ورڪ ڪيو، هن وٽ ماڻهو دعوتون ڏيڻ ايندا هئا. هو چوندو هو منهنجي ورڪ مون نه پر ماڻهن پاڻ ڪئي آهي. حقيقت ۾ جيڪو جي هن جي برادري جو ماڻهو هو، انهي

اتان هن جي ورڪ ڪرڻ شروع ڪئي سڄي برادري سڄي سنڌ ۾ هن لاءِ اتي بيهي رهي. انهي برادري هن جي چنڊو ڪري مدد به ڪئي اهو ڪولھين ۾ آيل پهريون انقلاب هو انهي لاءِ هن 1970ع کان ڪولھي ايسوسيئيشن جي پليٽ فارم تان ڪم ڪرڻ شروع ڪيو هو. ايئن هن جو ورڪ هن جي برادري ڪري، هن کي 1985 ۾ قومي اسيمبلي جي سيٽ ڪٽرائي. ڪنهن کي ڪهڙي خبر هئي ته بسن جي چئن تي ويهي مٿ تي پن جي پيڙي پيئندڙ، هي ماڻهو اير اين اي ٿيندو. هرڪو هن تي توڪون ڪندو هو ته بس جي چٽ ۽ ڊگي گاڏين تي چڙهي اير اين اي ٿو ٿئي ۽ وري ڪولھي؟ هي پهريون ڪولھي هو جيڪو پاڪستان ۾ قومي اسيمبلي جو ميمبر ٿيو، نه وري هن کان پوءِ اڄ ڏينهن تائين ڪو ڪولھي قومي اسيمبلي جو ميمبر ٿي سگهيو آهي هو ڪمال جو مقرر هو، انهي ڪري قومي اسيمبلي ۾ به ايئن ئي ڳالهائيندو هو چون ٿا ته ۾ ايل 1986ع واري ڏڪار تي هن قومي اسيمبلي ۾ پرپور تقرير ڪئي، جنهن جي ڪري محمد خان جوڻيجي انهي اجلاس کانپوءِ ئي ڏينهن پوءِ ٿر جو دورو ڪيو. ٿر ۾ جيڪا وڏن ڊائن واري ڊال ۽ گيه سان گڏ ٻي امداد ملي، جنهن کي اڄ به ٿريا وساري ناهن سگهيا، اهو پارومل جي تقرير جو ڪمال هو انهي ئي قومي اسيمبلي ۾ هن سڀا ڪولھڻ کيس تي پرپور تقرير ڪئي، اها ڪولھڻ ڊگهڙي جي هئي، جيڪا نوحائين اغوا ڪئي هئي انهي ڪري ذات ڪولھي اچي ميرپورخاص ۾ گڏ ٿيو، چون ٿا انهي احتجاج ۾ ڏهه هزار ڪولھي گڏ ٿيا پوليس انهن ڪولھين تي وڃ شهر ۾ گولي هلائي هئي، چار ڪولھي مارجي به ويا هئا. پارومل جي قومي اسيمبلي ۾ ڪيل تقرير جو اهو نتيجو نڪتو جو اسيمبلي چار رڪني جاچ ڪاميٽي ٺاهي اها ڪاميٽي جاچ ڪري واپس پهتي ئي ڪونه ته اسيمبلي تي چڪي هئي. پوءِ ڪرشن چند پارواڻي انهي خاندان کي لڏائي پنهنجي ڳوٺ وهاري ڇڏيو. انهي وقت جي ڊي سي ۽ پارواڻي ملي انهي چوڪري جي مائٽن کي راضي ڪيو ۽ چوڪري کي مسلمان ڪري نوحائين حوالي ڪري ڇڏيو. پارومل ڪا وزارت نه ملڻ

جي ڪري ڪولھين جي اها خدمت نہ ڪري سگھيو، جنھن جي ڪري ڪولھي اڄ بہ چوندا آھن ”پارو مل ڪي ڪيتو“ انھي ھوندي بہ ھن ڪولھين کي ڪجھہ ھلڪيون نوڪريون ضرور ڏنيون، پر تڏھن بہ ڪولھين جو ھڪڙو ليڊر قرض حسد تان ھن سان وڙھي پيو. پارو چيو سڀني غريبن کي ملڻ ڪپي، ھن چيو اڌ فارم مون کي ڏي. اھو قرض غريب بي واھن لاءِ ھو. انھي ليڊر ھن تي ايف آءِ اي ۾ ڪيس ڪيو تہ پارو مل وڏي ڪرپشن ڪئي آھي، ھن پنھنجي پيءُ پرکي تي سرڪاري خرچ مان ڏيوري (مقبرو) ٺھرائي آھي ۽ ھاڻ ھو ڪروڙين رپيا ڪشي انڊيا پڄڻ وارو آھي. انھي ڪيس ۾ سورنھن ڪولھين جا نالا ايف آءِ اي جو ڊائريڪٽر اسلام آباد مان ڪيس جي پڇا ڳاڇا لا آيو قبرستان ويو، تہ پرکي جي قبر جھڙي ڪلر ۾ ھئي اھڙي ئي ھئي، ڪا ڏيوري ڪونہ ھئي. پارو مل جي اڪائونٽ ۾ رپيو بہ ڪو نہ ھو. پٽ جي اڪائونٽ ۾ بہ ھزار رپيا ھئا باقي ٻين پٽنھن جڻس جا بئنڪ اڪائونٽ ئي ڪونہ ھئا.

ھن جي ايم اين ٿيڻ سان ڪولھين ۾ ايندڙ اليڪشن ۾ ڄام پٽيل پڻ ٿيا، ھر ڪنھن فارم جمع ڪرايو نتيجن ۾ اليڪشن ۾ ڪولھي فارم پرائيندا آھن، پر کٽيندو ڪير بہ ڪونھي. پارو مل بہ انھي کان پوءِ بہ دفعا بيلو ۽ ھارائي ويو. ھاڻ تہ ڪولھي ايسوسيئيشن بہ ڄام ٺھي ويو آھن ڪستوري ڪيس کي ڪيش ڪرائي حادثاتي طور پڻ ٿيل ليڊر حيدر آباد ۾ روپلي ڪولھي تي ڪانفرنس ڪرائي، انھي ۾ پارو مل کي پندال جي آخري ڪوسي ڏني. جڏھن پروگرام شروع ٿيو تہ پارو مل پندال مان اٿي چيو اسٽيج تي ويٺل ڪو اھڙو ماڻھو آھي جيڪو روپلي تي مون سان ڳالھائي. عطائي ليڊر تہ عطائي ھئا، ھو نواب جي پٽ کي بہ منھن تي چڻي ڇڏيندو ھو. پارو مل انھي پروگرام مان اٿي ھليو آيو، ھڪ ماڻھو بہ روپلي تي ھن سان نہ ڳالھايو. روپلي جي وارث سڏائيندڙ انھي ڪولھي جا ڪستوري کانپوءِ تازو نيلو پير جيڪا ڪولھي اغوا ڪئي انھي ۾ بہ رڳو ھت نہ پر پير بہ ھئا. پرويز مشرف جي دور ۾ ڪڻن ذريعي

اڳوڻن ايمر اين ايز کي اسلام آباد ۾ پلاٽ ٿي مليا، انهي ۾ سائين پارو مل جو ڪٿو به نڪتو. اهو پلاٽ وڪڻي ڪار ورتائين، جيڪا هن جو پٽ شهر ۾ ٽيڪسي طور هلائي ٿو هن جو هڪڙو ڀاءُ اڃان هاري آهي، هڪڙو ڀاءُ پڪي موٽر ڪنري ۾ کائڻو هلائي، ڦٽي مرچ وٺي شام جو سينن کي وڪڻي ٿو. آخر ۾ سائين ٽي بي، ڊر ۽ گردن جي بيماري ۾ 2006 ۾ گذاري ويو. هن جي هڪڙي پوٽيءَ سائين ديودر جي ڌيءَ لمس ۾ پڙهي. هاڻ ڪولھين پارو مل کي وساري ڇڏيو آهي پر هن جو پنهنجي ڪاٺر سان گڏ مجسمو، جنهن ۾ هن جي زال ڪيسرپائي داڻا پئي چنڊي، اڄ به سنڌالاجي حيدرآباد ۾ پارڪر جي ڪلچر جي نشاني آهي. پارو مل لاءِ ڪولھين جا ڪجهه حلقه اهو چون ٿا ته هو رنگين مزاج هو، انهي ڪري هن ايمر اين اي ٿيڻ کانپوءِ ٻي شادي به ڪئي ۽ هن قرض حسنہ ۾ ڪرپشن ڪئي. پر هن جي خاندان جون موجوده معاشي حالتون ڏسي چئي سگهجي ٿو ته هو ڪرپٽ نه هو.

فقير

جڏهن مسڪين اڪيون پوريون هيون ۽ مٽي جو پور ٿيو
هو، تڏهن پارڪريا ڪولهي ۽ ڪولهيون پار ڪڍي زنا هئا. هر
پارڪري ڪولهي پنهنجي دل ۾ نه رڳو مسڪين جو تڏو وڃايو
هو، پر هنن هر ڪنهن پنهنجي دل ۾ مسڪين جي قبر کوٽي هئي.
هاڻ انهن ڪولهيون مان لڳي ته ڪو ورلي ٿي بچيو هوندو،
جنهن جي دل ۾ مسڪين مدفون هجي مسڪين واري پيڙهي
کانپوءِ پارڪرين ڪولهيون لاءِ وري هڪڙو ٻيو کوسو جنهن جي
هٿ ۾ پانوري جو گيڏيو ته نه هوندو هو، پر هن پنهنجي دل ۾
هنن جي درد جو دم پريو هو، اهو پارڪر جي پهاڙن جو پهريو
الستي عاشق دلبر خان کوسو هو، جنهن جي دوستي ۽ دلبري هن
فقير جي دل ۾ پارڪر جو عشق اوتيو هو هن کي اها ونڊ دلبر
خان جي دل واري دڪان تان ٿي ملي هئي. پارڪر سان عشق جو
پهريون سبق دلبر خان ٿي پڙهايو هو. هي فقير اهو عشق جو

پهريون سبق ئي پڙهيو هو. ها عاشق جو سبق هوندو ئي هڪڙو آهي. پوءِ جڏهن دلبر خان جي دل بيهي رهي ۽ هن ڌڙڪڻ ڇڏي ڏنو هو تڏهن پارڪر جا پهاڙ چورا ئي ويا هئا مورن ٽهڪڻ ڇڏي ڏنو هو، اوڻ جي وانڊئي کان وٺي سڪپور جي ريبارين تائين سڀني ريهون ڪيون هيون ۽ جي ڪنهن کي ڪن آهن ته اهي ريهون اڃ به پارڪر جي پهاڙن ۾ پڙاڏو ئي گونجي رهيون آهن، هوائن اڃ به انهن ريهن کي پنهنجي پانڌ ۾ سنڀالي رکيو آهي. تڏهن رڳو دلبر خان جي دل ڪونه بيهي رهي هئي. پر پارڪر ۾ وقت جي ڪاتن تي برف ڄمي وئي هئي تڏهن هي فقير هو جيڪو مٺي ۾ ديوي هينان ويهي گهڙا وڪڻندو هو. هي ڪنڀار هو ۽ هن کي ڪڇي پڪي ۽ موري جي خبر هئي، هن سمجهيو هو ته پارڪر جي ڪڇ تي پيل ڪورو گهڙو پڳو آهي، هاڻ پارڪر کي ڪيترا ڏينهن ٿڌو پاڻي ڪونه پي سگهندو هن جون اڪيون دلبر جي عشق ۾ اوهيرا ڪونه ٿيون هيون، هنن رنو ڪونه هو، پر هو ايئن وهيون هيون جيئن گوڙدرو ۽ پٽياڻي وهنديون آهن. هو دلبر جي وصال کي ڪڏهن به وساري ڪونه سگهيو هو. هو دلبر جو يار دوست نه پر، دلبر جو عاشق هو ۽ دلبر وري پارڪر ۽ پارڪرين ڪولھين جو عاشق هو. هو ڪي ڪيترا ڏينهن انهي ديوي هينان روئيندو رهيو. هن انهن ڏينهن ۾ گهر اچڻ وساري ڇڏيو هو، هو گهر ڪونه ايندو هو نه وري هو ڪي ڪيترا ڏينهن دلبر خان جي تڏي تي ويو ڪير هن کي هلڻ لاءِ صلاحيندو هو، ته هو ڪنڌ هيٺ ڪري روئيندو اڳتي وڌي ويندو هو ۽ چونڊو هو ڪنهن وٽ هٿان يار ته اڪيلو ڇڏي هليو ويو هو درد ۾ چور هو، پوءِ هن جو ئي اونرو يار، جيڪو هن جو پٽ آهي هن جو يار آهي يا هن جو ڀاءُ آهي، اهو فيصلو توڙي جو هو پاڻ ئي ناهي ڪري سگهيو ڪرشن شرما هن فقير کي گهر وارن جي زور ڀرڻ تي ننگراونرو ۽ اجرو ٿي وٺي ويو هو. ڪرشن کان سواءِ ٻيو ڪير ئي وٺي وڃي سگهيو اهو پهريون ماڻهو ڪرشن شرما ئي هو، جنهن فقير فقير کي محبوب جي محبوب پارڪر سان پهريون ڀيرو ملايو هو جڏهن پهريون ڀيرو

پارڪر ويو هو ته ڪي ڪيترا ڏينهن دلبر خان جي تڏي تي ويٺو رهيو ۽ اتي ئي هن جي پهرين ملاقات پارڪر سان ٿي محبوب جو محبوب ته حسن جي انتها هو ۽ انهي ئي حسن هن کي سوگهو ڪيو. پوءِ فقير مقرر ۽ پارڪر هڪ ٻي جي سڃاڻپ بڻجي رهجي ويا پوءِ هن پارڪرين کوسن ۽ پارڪر سان توڙ نڀايو ۽ پارڪريا کوسا به محبت ۾ مجاز ۽ حقيقت وارو فرق وساري ويٺا. دلبر جي وصال کانپوءِ هن جو آخري آسرم پارڪر ئي هو، هو دلبر خان کان پوءِ پارڪر جو ٻيو السٽي عاشق هو جيڪڏهن پارڪر ويندو هو ته ڏينهن مهينا مٽي ويندا هئا. پر ورڻ واري ڪونه ڪندو هو ساڙڌري تي راتين جون راتيون رهڻيون، ڪهڙيون به حالتون هجن پر هو ساڙڌري جو ميلو ڪونه ڇڏيندو، هر هيلي بهاني ساڙڌري تي ته ضرور وڃيو انچلاسر تان گهوڙي ڪوڙي، چار خان جي واندڻي تي چانهه پيشي چاچي الهرڪي سان پارڪر تي پلان ٺاهڻا، عباس کوسي سان بحث ڪرڻو هجڻون ڪرڻيون، ڦري گهري رات اچي چاچي دلبر جي اوتاري تي سڪندر کوسي وٽ رهڻي. پوءِ هن شايد دلبر خان کي چاچي الهرڪي کوسي ۾ پئي گوليو، ڇو جو دلبر خان کانپوءِ هن جي پارڪر ۾ گهڻي ياري الهرڪي سان ٿي هئي، ڪير ڪڏهن ڪهڙي راه جو هجي. پر جيڪڏهن ڪير پارڪر ويو آهي ۽ چاچي الهرڪي سان ناهي مليو، ڇڻ اهو پارڪر ويو ئي ڪونهي هاڻ سائين پارڪر ۾ گرڻائيٽ پٿر ٽڪڻ لاءِ ٿين ڌماڪا. هي ڪڏهن ڪنهن جي آفيس ۾ درخواست ڪڏهن ڪنهن جي آفيس ۾، ڪڏهن پريس رليز ڪڏهن اخبار ۾ ڪالمر، هيلي پارڪر جي بدن تي به نه ڪيرايو، اوهانجي ڌماڪن سان مورن جون دليون ٿيون ڦاٿيو پون، پارڪر بي ڏڻياتو ڪونهي ڌماڪن سان مور ٿا مرن ڌماڪا نه ڪريو. بس ايئن سمجهو پارڪر جو ڌماڪو هن جا ڪن مٽي ۾ ٻڌندا هئا ۽ ايئن محسوس ٿيندو هو هن ۾ ماڻهو نه پر مور جي دل هجي جيڪا ڌماڪي سان ڦاٽي پوندي، يا وري ايئن محسوس ٿيندو هجي ڇڻ هي ئي اهو ڪارونجهر جبل هجي ۽ اهي ڌماڪا هن جي ئي وجود تي ٿيندا هجن. ڪڏهن ڪڏهن ته اها حالت

هوندي هئي جو انهي گريناڻي واري اشي تي راتين جو راتيون سمهندو ڪونه هو، ڪارونجهر تي ڏماڪن جي ڳالهه ڪندي ڪندي هن جي دل جو درد لفظن بدران چهر تي اچي ويندو هو ۽ هن جي چهر تي جو رنگ ئي تبديل ٿي ويندو هو. هن جو پارڪر ۽ ڪارونجهر سان عشق هو، هي ڪارونجهر جو عاشق هو ڪارونجهر تي ايئن ڳالهائيندو هو، جيئن عاشق پنهنجي محبوب جي ساراھ ۾ ڳالهائيندو آهي، پنهنجي محبوب جي محبوب جو ايئن عاشق هو، هي فقير مقير اهو ماڻهو هو جنهن ڪلر ۽ دل کڻي پارڪر تي پهرو ڏنو، هي پارڪر جي پهاڙن جو عاشق پهريدار هو. سائين ڳالهه ٿي ته ڪارونجهر جبل مان نڪرندڙ ندين تي ڊير ٺهڻ ڪپن يا نه، انهي تي گهڻا ڏاها انهي ڳالهه جا به هجن ته نه ٺهڻ ڪپن، هنن انهي جا غلط يا صحيح سائنسي سبب ٻڌايا پر هي انهي راءِ جو ٿي بيٺو رهيو ته ڊير ٺهڻ گهرجن هن وٽ ان لاءِ پنهنجا دليل هوندا هئا ته انهن سان پارڪر خوشحال ٿيندو. پارڪريا ڪولهي لڏي سنڌ لاپارا ڪرڻ ڪونه ويندا، ڪنهن وڏيري وٽ جهڳي ٺاهي ڪونه ويهندا، پارڪر آباد ٿيو ته پارڪر مان ٿيندڙ لڏ پلاڻ رکجي ويندي، مال ۽ ماڻهو سولا ٿيندا پيو هن کي وڻندو هو پوڏيسر واري سوڍي ڪيسوپاءِ جو ڪردار ڪٿان ڪيسوپاءِ جو ڦوٽو هٿ اچي ويس، انهي کي وڏو ڪرائي دڪان ۾ هڻي ويٺو هو، هاڻ ڪنهن ڪيسوپاءِ ڏٺو هجي ته انهي کي سڃاڻي پيو سو جيڪو ايندو اهو ڦوٽو ڏسي پڇندو هو فقير ڏي خبر هي ڪنهن جو ڦوٽو لڳايو ويٺو آهين، انهي پڇڻ واري کي سڄي وارتا ڪري سڻائي، پوءِ جيڪو فقير کان اهو وارتا سٽندو هو انهي جو ڌرتي سان عشق جوان ٿي پوندو هو فقير جي واٽان اها وارتا هلندي هئي ته ٻڌڻ واري جي رون رون ۾ ڌرتي جو عشق اوتبو ويندو هو هوڏانهن وارتا پوري ٿيندي هئي، هوڏانهن ٻڌڻ وارو ڌرتي جي عشق ۾ ٽپ ٿيندو هو ڳالهه ڪرڻ جو هن جو پنهنجو انداز هو، هر ڳالهه کلي شروع ڪندو هو، جڏهن جنهن جملي کي اڇاريندو هو ته اهو احساس هن جي چهر تي هوندو هو. هو ڳالهه زبان بدران دل سان ڪندو هو ۽ اها ڳالهه چهر تي

پڙهي وٺي هئي. بابا، هي اهو ڪيسوپاء آهي جنهن ورهاڱي ۾ به پنهنجي ڌرتي ڪونه ڇڏي، هن کي پلونت سنگهه ڌاڙيل سرحد پار وٺڻ لاءِ آيو پر ڪيسوپاء ڪونه ويو. جڏهن پلونت سنگهه هن کي چيو آئون توکي ٻڌي به وٺي ويندس، تڏهن هن گيڏيو کڻي پلونت سنگهه کي چيو ”ٻليا تون موني ٻيهاڙي.“ پوڏيسر جو راڻو هو، هن کي ڌرتي جومجنو ڪيسوپاء وٺندو هو ڪيسوپاء ته ويو اگني سنسڪار ٿي، هو انهي جي پٽ کي به بي انتها پيار ڪندو هو انهي ڪيسوپاء تي خليل به نظر لکيا، ٻليو ۽ ڪيسوپاء، جڏهن خليل اهي نظر پڙهندو هو ته هن جي اکين ۾ عجيب احساس محسوس ٿيندو هو، هن جي سڄي چهري تي ڌرتي سان عشق جي لات ٻري پوندي هئي آخري ڏينهن ۾ هن جو خيال هو، ته هو پارڪر ۾ ئي رهي، انهي تي هن عباس ڪوسي ۽ ڊاڪٽر سوني سان وڏا بحث ڪيا. هن جو خيال هو ته ڪارونجهر جبل جا اهي پٿر جيڪي اجايو پيرن ۾ ٽڏجن پيا انهن جو بهتر استعمال ڪجي. هن جو اهو خيال هو ته انهن پٿرن کي تراشي انهي مان پيپر ويٽ ٽيبل سيٽ انهن کي تراشي انهي مان مورتيون ٺاهجن. بهرحال هر حال ۾ ڪارونجهر جبل جو ذرو به ضايع نه ٿئي هن جي هر ممڪن ڪوشش اها هئي هن کي جڏهن ڪارونجهر تي ڳالهائيندي ٻڌبو هو ته ائين لڳندو هو جڻ هي مهاوير جي فقير جو ڪو ٻيو جنم آهي. ڇو جو مهاوير جا فقير به سفيد پوش هوندا هئا ۽ هن به پنهنجي سڄي جمار سفيد پوشي ۾ ڪٽي. ٻيو هو ساڪريئي واري ارجن سنگهه جي ڌرتي سان عشق واري ڳالهه گهمرو گهمرو ڏئي ڪندو هو بابا ارجن سنگهه جو سڄو جو سڄو ڳوٺ سرحد پار ويندو رهيو پر جڏهن هن پٽ تي چڙهي گهوڙي جي رڪاب ۾ پير وجهي ڌرتي ڏانهن نهاريو، هڪ نظر هن چنڊ تي وڌي ۽ هڪ نظر پنهنجي ڳوٺ تي ته هن گهوڙي جي رڪاب مان پير واپس ڪڍي چيو ”هون مانجهي پاپ ري گواڙي رڙي ڪو ڇڏان“ پوءِ ارجن سنگهه ساڪريئي واري سان دوستي جو دم جيئن جو تئين پريائين بس جيڪي ڌرتي جا عاشق هئا انهن جو هي به عاشق هو، پوءِ اهو ڪيسوپاء هجي، ارجن سنگهه هجي يا

دلبر خان کوسو هجي. هي ڌرتي سان عشق ته ڪندو هو پر هي ڌرتي جي عاشقن جو به عاشق هو سائين عبدالقادر منگي انهن ڏينهن ۾ ٿرپارڪر جو ڏي سي هجي انهي کي به هي فقير وڻندو هو. سو انهي ڪرايو مارئي جو ميلو، انهي مارئي جي ميلي ۾ ذات ڏاهو آيو، اڪابرن جو چيه نه هجي. ڳالهائڻ لاءِ، پيلي هن جو وارو آيو ته هن ڇا ڪيو جو جتي اسٽيج کان هيٺ لائي پيرين اڳهاڙو اسٽيج تي چڙهي ويو. چيائين آئون ڌرتي جي مقدس ڪردار تي ڳالهائڻ لاءِ آيو آهيان ۽ اسان وٽ روايت آهي ته مقدس شين ۽ ڪردارن تي ڳالهايو ته عقيدت مان جتي هيٺ لاهي اچو. بس هن جو ڌرتي سان عشق ايئن هو ۽ هو روايتن جو باغي ڪونه هو، هو روايتن جو قدر دان هو. هو ذات نڪر جي عزت ڪندو هو ڇو جو نڪر ئي هن ڌرتي جا اصل ڌڻي هئا ۽ هي قبيلو فطرت جو پوڄاري قبيلو هو. هو روايتن جو ايئن قدر ڪندو هو جو پٽڪو ٻڌڻ شروع ڪيائين ته پوءِ جتي به ويندو هو پٽڪو ٻڌل هوندو هئس. هو ايئن پٽڪو ڪونه ٻڌندو هو، هڪڙو ته هن کي پٽڪي جي ور ور جي تقدس جي خبر هئي جيئن فقير آسڻ تي ويهندا آهن ايئن هو ڪٺ جي وچ تي آسڻ ناهي ويهندو هو ۽ پوءِ پٽڪي جي هر ور ڏيئڻ تي پورو ڌيان لڳائيندو هو، هڪ هڪ به به ڪلاڪ لنگهي ويندا هئا، رڳو پٽڪو ٻڌڻ ۾. هو پٽڪي جي ور ور ۾ ٿر جي پٽ پٽ محفوظ ڪندو هو، هو پنهنجي سر تي پٽڪو نه پر پورو ٿر ۽ پارڪر کڻي هلندو هو. جڏهن گهر اچي پٽڪو لاهي ڪٺ جي پاڳي وٽ رکندو هو جي پوڌاري ۾ ڪنهن ٻار جو هٿ لڳي ويو ته ڄڻ هن جي دل جي ڪنهن چيڙ ڪٽي هجي، سڄو ڳاڙهو ٿي ويندو هو پاڻ پنهنجي هٿ سان پٽڪو کڻي صحيح جڳهه تي رکندو ته ته امان کي چوندو پٽڪي رکڻ لاءِ پر جي امان کان پٽڪو ڏريو يا ڪو ور ڏرو ٿيو ته پوءِ بس جهيڙو، اوهانڪي پٽڪي جي ڪهڙي خبر ڪئين ڪڙجي جهيڙو ڪٺو ٿيون ڪٺو هميشه پير ۾ ٿر واري موچڪي جتي پائيندو هو. ويٺو ويٺو فون ڪندو يار چور واري مينگهواڙ کان جتي به ٺهرايو اچ جيئن ئي مهينان چوٿين مهينان اها فرمائش. پير جي

ماپ ڏاڳي تي ڏيندو. پير جيسترو ڏاڳو ڏيندو جتي پوءِ ڪڏهن چوڻي ٿيو وڃيس ته ڪڏهن وڏي پر پائڻي اها ئي جتي چمر جي موچڪي جتي. انهي کي پاڻ ئي ويٺو ڪاري تيل ۾ ٻوڙيندو هو چمر نرم ڪرڻ لاءِ. يار جتي چوڻي ٿي وئي پير ٿي وڏي سو تيل پيو ڏيان. هاڻ اها به تر جي ثقافت انهي ۾ به ساڻه جتي ويندو هو کڻي مان ٺهيل گودڙي ڪڇ ۾. آخري وقت ۾ به اها گودڙي هن جي ڪمري ۾ تنگيل هئي پر آخري وقت ۾ انهي گودڙي ۾ هيون ته رڳو آغاخان اسپتال ڪراچي جون دوائون ئي هيون، بيون ٽيسٽون ۽ ايڪسري. جتي ويندو هو هن جو ويس اهو ئي هو. سياري ۾ اجرڪ، توال يا لوئي نه پر کڻو، پوءِ پلين چاليهو سيارو هجي يا هلڪا سيءُ هجن پر هوندو کڻو هو. ممتاز پٽو نگران وڏو وزير ٿيو اتي وزير اعليٰ، هائوس ۾ به انهي ويس سان وڃڻو. جي پريمي ڪولهي وٽ پارڪر وڃڻو ته به انهي ويس سان وڃڻو. هن جي واسطي جي پنهنجي دنيا هئي جيڪو هن فقير جي آشرم تان هڪڙو گهمرو ڪري ويو پوءِ اهو گهاريءَ ڪونه وجهندو هو، هن جو ملڻ ئي اهڙو هو هن پريم جو دريا پنهنجي پور مستي سان وهندو هو، هرڪنهن سان مرڪي هٿ ملائي هئي هٿ جوڙي پڪو پيو ڪلندو هو، هن جي مسڪراھٽ هر ڪنهن کي منڊي ڇڏيندي هئي. هن جي هٿ جوڙ سان هرڪنهن جي دل جڙي ويندي هئي. وڏي نوڙت ۽ عاجزي هئي هن ۾ انهي ڪري ئي پارڪر جي ڪولھين کان وٺي ممتاز پٽي تائين، تر جي اربابن ۽ جاگير جي اڳئين راڻي کان وٺي گهرٽياري جي ريبارين تائين هن جي واسطي جي وڏي ۽ وسيع سر زمين هئي پنهنجي آخري ڏينهن ۾ نهڻي ۾ سائين مطلب شاه واري دڪان جي ٿلهي تي پٽ کي ٽيڪ ڏيو ويٺو هوندو هو، پوءِ جيڪو اتان گذري اهو گاڏي کي بريڪ هڻي، هرڪو غريب امير بس ميلو لڳو پيو هوندو هو بچائي وٺڻ جي هوٽل تان زوري مهمان کي چانهه پيارڻي هٿ جوڙ ڪرڻي، پر انهي واسطي جو اڪيلو سبب تر ۽ پارڪر هو، انهي ڪري اڪثر اليڪشن ۾ ٿريو اميدوار ڪهڙو به هجي انهي جي ڌر تي بيهي رهندو هو، باقي امپورٽ ڪيل

اميدوارن جي سري عام مخالفت بيهي وڃ چوڪ تي به ڪري ڇڏيندو هو. انهي جي هن سزا به پوڳي. حاجي مير حسن هن جو بچين جو جگري دوست هو. هو به وڏو قلندر ماڻهو هو. هڪڙي اليڪشن ۾ ڪو فقير جي پيڻ ڪائونسلر ٿي. حاجي مير حسن چيو اهو ووت تون مقيا لات کي ڏجان. هاڻ سامهون هجي ارباب عطا الله هاڻ مقيو باهران آيل لات کي ووت ڏي ته ڪيئن ڏي. پر حاجي صاحب جي حڪم عدولي به نه ٿي ڪري سگهيو پر هن ووت اربابن کي ڏنو حاجي صاحب ڪاوڙجي پيو. ڪاوڙيو پر هن کي بي انتها ڏک ٿيو پوءِ فقير پاڻ مرڻ گهڙي تائين چوندو هو ته آئون غلط هئس، حاجي صاحب صحيح هو. پر آئون اربابن جي سامهون لات کي ڪيئن ڏيان پر ڳوٺ ۾ لڳائڻ وارا به گهڻا هئا جيڪي بچن شل اڃان به حيات آهن، انهن چيڻا پورڻ سان گهٽ نه ڪئي. ڄام ساقي بيٺو اليڪشن ۾ نشان هجيس گهڙو، سڄو ڳوٺ وڏيرن سوڌو مخالف اميدوار جي پاسي، هي سائين اڪيلو ڄام ساقي جي پاسي. جيئن تيئن ڪري بوٺ ۾ وڃي ڄام ساقي کي ست ووت ڏياري ويو. پوءِ ته سائين ڳوٺ ۾ وڏو مٺو مٺو پر هن فقير انهي کي هٿ جوڙ سان ختم ڪيو. هن کي ڳوٺن جي پيٽ ۾ شهرن کان وڌي ڇڙ هڻي، هن کي شهر ته ٺهيو پر شهري ماڻهو به مڙئي نالي جا ماڻهو لڳندا هئا. اک پورڻ تائين چوندو ويو بيلي نهٽو متان ڇڏيو هن کي ڳوٺ وٽندا هئا باقي ننگر کانپوءِ هن جو عشق هو نهٽي سان. گج سال ٿيندا جو هو صبح سویر ۽ ڏينهن ٽرندو هو ته شامڙي جو نڪري ويندو هو ڪڏهن نهٽي واري ڪچي پڙي تي ڪڏهن جڪري واري پڪي پڙي تي ڪڏهن پرين واري ڪنڊي وٽ اتي پيو پراڻن آستانن کي ڪاني سان کوٽيندو هو، واپس ورندي ٻنهي هٿن ۾ ٺڪريون ۽ ڪڏهن ڪو سڪو کڻي پيو ايندو هو پوءِ گهر ويٺو ويٺو انهن ٺڪرين تان مٽي لاهي صاف ڪندو هو. جيڪي سڪا ملندا هئا ته انهن کي وري وٽي ۾ جهڻ وجهي انهي ۾ ٻوڙي تي ڏينهن پچندي تي رکي ڇڏيندو هو. تن ڏينهن کانپوءِ انهن سڪن تان ڪٽ لهي ويندو هو پوءِ پيو انهن کي جانچيندو هو. گهر ۾ به وڏا ٿين (ڏٺا)

نڪرين جا پريا هٿائين هڪڙو پولڙو به پڙي تان هٿ آيو هئس، اهو وري خيرن جو مون ويڃائي ڏنو پوءِ جيڪو نهٽي جي تاريخ جي هن سان ڳالهه ڪندو هو ته هي وري جي آئون ويندو هوندو هئس ته چونڊو هو، هي جيڪو جوڳيڙو آهي نه منهنجو فلاسافر، انهي هٿي منهنجو پولڙو ويڃائي ڏنو. پيو نهٽي جي تاريخ اٿلائيندو هو، عمر ورياهه ۽ جروار واري ڌاڙي جي ڳالهه ڪندو هو. اهو ڌاڙو ڪنهن هٿايو انهي تي ويٺو بحث ڪندو هو نهٽو ڪئين ڦٽو، وائين ڪئين لڏيا، مطلب ته نهٽي جي پوري تاريخ هن وٽ هئي. هڪڙي سنڌ جي وڏي محقق کي سڪا ڏنا هٿائين، انهي ڪو انهن سڪن تي قبضو ڪيو پوءِ ته سائين انهي جي نالي وٺڻ تي ڪاوڙجي پوندو هو.

ننڍڙو هو ته پيءُ وصال ڪري ويس هن کي انهي جي پوري صورت به ياد ڪونه هئي ۽ ماءُ پيءُ جو اڪيلو پٽ هو، به پيڻون هيون، سڳو چاچو به ڪونه هئس نهٽي جي پوري راج ۾ تڏهن ڪنڀارن جو گهر ئي هڪڙو هو پوءِ ڏاڏيءَ سان گڏ ٿانءُ وڪڻندو هو. هڪڙي پيري هي ننڍڙو هو تڏهن ڏاڏيءَ پيڙو ويو ٿر ۾ ٿانءُ وڪڻڻ پويان صاحب آيو امتحان ڪري ويندو رهيو هي ۽ ڏاڏيءَ شام جو آيا ته ٻارن ڳالهه ڪئي اڄ صاحب آيو هو امتحان ڪري ويندو رهيو، مقيمي جا امتحان ڪونه ٿيا ڏاڏي مرهيات اهي اٿر گڏهه تان لاتا ٿي ڪونه مقيمي کي ڪنڀارين گڏهه تي اڳ ۾ صاحب پٺيان هي، ڏس مليو صاحب ڌڙيلي ۾ امتحان پيو وٺي، ويا ڌڙيلي صاحب نڪري ويو ڌڙيلي وري اهو ئي گڏهه تي اٿر ۽ وري ويا ڌڙيلي، خبر پئي ته صاحب عالم پلي نڪري ويو آهي هي به پٺيان ويا عالم پلي پوءِ ڏاڏيءَ بابا جا انهي سال امتحان عالم پلي ۾ ڏياريو انهي هوندي به بابا فائينل تائين پڙهي ڪونه سگهيو ۽ اهو ڏک هن کي عمر ۾ رهيو ته هو فائينل تائين نه پڙهي سگهيو. پوءِ ڪنڀارن وٽ مٽي وارو ڪم سکڻ شروع ڪيائين پر ڪنڀار به چوري ٻار کي اهو ڪم ڇو سيڪارين، سو اهو به رڳو مٽي ڪٽائيندا ۽ ڳوھائيندا هئا پر مٽي وارو ڪم به سڳي ڪونه سگهيو. پوءِ جيڪو ڏاڏي ٿانءُ وڪڻي آهين مان

ڊگي، گابو، ٻڪري وٺي ايندي هئي اهو ڪپائي هر سال دڪان ۾ لڳائيندو هو، اهو به هر سال اوڌريا کڻي ويندا هئا اڪثر ڪري اسانجي گهر ۾ رات جو ڪڻڪ جي رڀ رڌبي هئي، هڪڙو ڏينهن اهڙو آيو جو پاڻ ڪيڏانهن نڪري ويو ۽ سائين سليم کي ٽالهي جي ڪنهن واڻبي تي چئي ڏئي ويو ته انهي کان اوڌر تي مڻ ڪڻڪ جو ڪشي اچجان، اهو سائين ئي ڏينهن ٽالهي جا چڪر ڪڍيا پر ڪڻڪ نه ملي. تيستائين امان سڄو ڳوٺ اڏاري ويٺي پوءِ رات جو ٽائيم هجي گهر ۾ کائڻ لاءِ ڪجهه نه هجي، هاڻ ڇا ڪيائون جو هن جي ختم ٿيل دڪان جا امان ۽ سليم وڃي ڏٺا ڳوليا سواءِ ردي اخبارن جي ڪجهه نه مليو اهي ردي اخبارون ڪشي گشيش مينگهواڙ جي دڪان تي ڏنيون، اتان ئي پاڻ چانور مليا، هاڻ ئي پاڻ چانور هوڏانهن پوري آگاهه سو امان جيئن تيئن ڪري ڪنهن کي ڏوئي ڪنهن کي اڏوئي چانورن جي آخر ۾ ڏوئي هڪڙي بچي. امان ۽ سليم وڃي رهيا، پوءِ امان چوي سليم کي تون ڪاهه سليم چوي تون ڪاهه روئيندا ويا ۽ تباهه هڪ ٻي ڏانهن سوريندا ويا. ٻي ڏينهن گهر ۾ ٻڪري هئي هڪڙي اها وڪڻي مڻ ڪڻڪ جو ورتو ۽ ٻيو سليم پاڙو ڪري ڪراچي ڪمائڻ ويو سو اهي حالتون هونديون هيون اسانجي گهر جون، انهي مان هي فقير مقير اڀريو. پوءِ اتان ناني الف ٽالهي واري ٿانون جي گاڏي ٺاهي ڏني جيڪو ڪشي وڃي هن مٺي ۾ ٿانون جي پيڙي کولي ۽ اتان کان هن جو پارڪر ۽ ٿر واري عشق جو داستان شروع ٿيو، اتي جي آوي ۾ پڇي راس ٿيو، انهي ۾ هو سڀ کان گهڻو ڪردار ڪرشن شرما جو سمجهندو هو.

جنهن ڏينهن وصال ڪري انهي ڏينهن کان ڪجهه ڏينهن اڳ ۾ ادي پنائي کي فون ڪري چيائين اڄ ڏسي وڃ آئي ته هن جي پيرن تي پاڻي هاريائين، چيائين گل ته آهن ڪونه جو چٽيان. هو اسانجي سڄي گهر مان سڀ کان وڌيڪ ادي پنائي سان پيار ڪندو هو ادي کي فاطمه جناح ايوارڊ مليو ته ڏاڍو خوش ٿيو وصال کان به ڏينهن اڳ ۾ ايس ايس ايس ڪيائين: ”جوڳيڙو خدا حافظ،“ منهنجي پيرن هيٺان زمين ويندي رهي، جوڳي مون تي

بابا نالو رکيو هو وصال وارن لمحن ۾ آئون ۽ حيدر ئي گڏ
هٿاسين انهي کان هڪ ڏينهن اڳ ۾ ڏاڙهي ۽ وار نهرايائين،
انهي ڏينهن وڏي تڪڙ ڪيائين ته جلدي ڪريو پاڻي رکو وهنجان
صفا چڱو پلو بس فقيرن کي خبر پوندي آهي ته هنن وصال جو
لمحو اچي ويو آهي، ايئن هن کي به گهڻو اڳ ۾ خبر پئجي وئي
هئي بس درد هن کي اڏيو، درد هن جو اڏيندڙ هو ڪاڪي
سانگيدڙان چواڻي هن کي جنهن ڏک ڏنو، انهي کي هن پاليو ۽
انهي ڏک مان هن جي اندر گل ٽڙيا، انهن جي ئي خوشبو هئي
جنهن وڻ ٿڻ واري چڙيو. بس چڙيو يار يار جي ڳالهه آهي ڪٿي ته
آهي ڪونه. پر هلو هڪڙي ڳالهه ويندي ويندي ڪريو، هو مولا
علي جو حيدر هو. حسيني هو پر تصوف جي وهندڙ دريا مان
ڍڪ پريا هٿائين سائين اياز شاهه جي تڪيئي تي عمرڪوٽ ۾
تڪيئي جا سڀ فقير، ولي محمد سائين جي اها ڪافي ڳائي رهيا
آهن.

تنهنجو ڳالهيو سچڻ ٿيون ياد پون.

بي چين روح جو ڌڻي

ڊاڪٽر هرچند راءِ لکائي به وڃي پر لوڪ ٻڌاريو. جڏهن ٻڌاريو هو ته وڻ وڻ جي ڪاٺي اچي عمرڪوٽ پهتي هئي، پر ڪيترن ئي پنهنجن جا ڪلها هن جي ارڻي کي نصيب ڪونه هئا، سي ڪونه مليا ڇو جو اهي رت جا راڻا وري سرحد کان هن پار پاڙمير ۾ هئا اڄ جي دور ۾ عمرڪوٽ ۽ پاڙمير ڪو ايترو پنڌ به ڪونهي، پر تڏ ته تڏ اهي سو ڪونه ٿي سگهيا ڊاڪٽر هرچند کي پارڪر پورڻ واه کان وٺي اڇڙي ٿر تائين ڪو اهڙو ڳوٺ ورلي هوندو جنهن ۾ سڃاڻڻ وارو ڪونه ڪونه هجي هن جي انهي سڃاڻپ جو هڪڙو ئي سبب هو، هن جي پنهنجي پيشي سان ڪميٽمينٽ. هن ڊاڪٽري نه پئسن لاءِ ڪٿي هئي، نه وري نوڪري سمجهي. هو انهي ڪم ۾ گم ٿي ويو هو، جيئن ندي سمنڊ ۾ گم ٿيندي آهي هو هرچند رهيو ئي ڪونه ڊاڪٽر ٿي ويو. سرڪاري نوڪري هن جي مزاج ۾ ڪونه هئي

پر هن کي ڪرڻي پئي هئي. 1939ع ۾ بمبئي يونيورسٽي مان ايل سي پي ايس ڪئي، جيڪا هينئر واري ايمر بي بي ايس جي برابر آهي. هو بنا ڪنهن فرق جي نه رڳو علاج ڪندو هو، پر انهن مريضن کي رهائش ۽ کاڌي جي سهولت ڏيندو هو. جيئن پاڻ وارو ماسٽرسچل جنجهي ڪندو هو، جيڪو نه رڳو ڳوٺن ۾ وڃي ٻارن کي داخل ڪرائڻ لاءِ زور ڀريندو هو پر انهن ٻارڙن کي رهائيندو به هو ۽ پنهنجي ٻچن جيئن سنڀاليندو ۽ پڙهائيندو هو هنن ٻنهي ۾ هڪ جهڙائي هئي. اهو ئي ڊاڪٽر هرچند مريض جو علاج نه رڳو دارون درمل سان ڪندو هو پر هو ماڻهو جي نفسياتي، سماجي ۽ بيماري جو گڏيل علاج ڪندو هو. ناڙ به ڏسندو هو ته نراڙ به ڏسندو هو. جڏهن ڊاڪٽر ٿيو تڏهن نڪو ايڪسري هئا نه وري بيون کي ٽيسٽون هيون رڳو ناڙ ڏسي مريض جي بيماري جي باري ۾ طئي ڪبو هو. ان وقت نه وري ايترا ڊاڪٽر هئا نه وري ڊاڪٽر تائين پهچڻ ٿر مان ايترو آسان هو. ڇو جو تڏهن نه روڊ هئا نه گاڏيون، مريض اٿن تي پاڻ کڻائي پهچندا هئا. اهي به انهي حالت ۾ جڏهن پيرن فقيرن جا ڦوڪا ڦيٿا ۽ جهنگ جي ڏس ۾ مريض نيڪ نه ٿيندو هو هو ڊاڪٽر ٿي واري لهجي ۾ ڳالهائيندي مريض کي اهڙو متوجهه ڪندو هو. جيئن ڊاڪٽر اشوڪ بختائي ڪندو آهي هن جا مريض نه رڳو ٿر پارڪر عمرڪوٽ ۽ اڇڙي ٿر جا هوندا هئا، پر هن وٽ مريض بهاولپور مان به ايندا هئا، خيرپور مان به ايندا هئا هو محمد خان جوڻيجي جو فيملي ڊاڪٽر به رهيو، انهي ڪري هڪڙو لڏو اهڙو به آهي جنهن جو چوڻ آهي ته ضياءِ لابي جو ماڻهو هو پر محمد خان جوڻيجي جو فيملي ڊاڪٽر رهڻ هن جو پروفيشن هو هو جهر جهنگ مشهور ڊاڪٽر رهيو. عمرڪوٽ جون ڌياريون جتي پرڻجي وينديون هيون، اتان ڊاڪٽر وٽ مريض ضرور ايندا هئا هو پنهنجي مزاج ۾ عجيب ۽ ڪڙو ماڻهو هو ڪڙو ايترو جو هن جي ڪڙاڻ هن جي مقبوليت جو ٻيو سبب بڻي هو مريض کي ڪري ۾ چونڊو هو، ڇا هو نه کائڻان، ڌوڙ نه کائڻان ٻيو جيڪو وڻي سو کائڻان ۽ نينگرين کي چونڊو هو جلال جي ڪيسٽ نه ٻڌجو طنز مزاح ۽ ڪڙاڻ واريون ڳالهيون هن کي جهر جهنگ مقبول ڪنديون ويون

نيٺ ڊاڪٽري لهجي ۾ ٿر جي ماڻهن سان ڳالهائيندو هو ۽ بئراجي ماڻهو سان وري نيٺ سنڌي ڳالهائيندو هو.

هو جيئن ڊاڪٽري ۾ ڪامياب ويو، ايئن سياست ۾ ڪامياب ٿي نه سگهيو هي 3 جنوري 1965 واري صدارتي چونڊن ۾ محترم فاطمه جناح جي ڌر هو. جڏهن ته پٽو صاحب ۽ جاگير جا راڻا ايوب خان جي ڌر هئا، انهن ورڪن لاءِ پٽو صاحب مٺي به آيو هو، ڊڪي مارڪيٽ جي ٿلهي تي چڙهي پٽي صاحب تقرير ڪئي هئي، جيڪا ڳالهه اڃا مٺي وارن کي ياد آهي، پر تڏهن به ڊاڪٽر هرچند ايوب مخالف هو. 1968ع ۾ پ پ پ پٺي انهيءَ جي پهرين ميٽنگ مٺي ۾ آسن داس بختاڻي جي اوطاق تي ٿي هئي جنهن ۾ ڪامريڊ لڏو مل بيٺو هو، جنهن کي هاڻ ڪير به ڪو نه سڃاڻي پر ڊاڪٽر هرچند ايوب مخالف هو، سو انهيءَ جي ڪري ڊاڪٽر تي ڏي پي آر (ڊفينس پاڪستان رول) تحت ڪيس ٿيو ۽ ڊاڪٽر هرچند لاءِ انهن ڏينهن ۾ اها ڳالهه به هلي ته هن جي گهر مان بندي ماترو واري جهنڊي، يعني چنڊر شڪر آزاد ۽ پڳت سنگهه وارن جي نعري واري جهنڊي جو وهائو مليو هو بهرحال اهو به چوڻ ۾ اچي پيو ته اهو هتان جي مڪاني سياست جي چال هئي پر اهو ڏي پي آر تحت ٿيل ڪيس، فاطمه جناح کي سپورٽ ڪرڻ جي ڪري سڄو ڊرامو رچايو ويو. انهي ڪيس ٿيڻ کانپوءِ ڊاڪٽر جو سمورو خاندان دربدر ٿي ويو، هن جا ٽي پٽ ۽ چار ڌيئرون سرحد پار ويندا رهيا، اتي هن جو مويي پٽ به گذاري ويو. هن جو ڀاءُ ڊاڪٽر ڪيٽ، جيڪو حيدرآباد مان ايل پي سي ايس پاس هو ۽ ڊاڪٽر ڪيٽ پسند جي شادي هڪڙي ديوان چوڪري سان ڪئي، جيڪا پڻ ڊاڪٽر هئي ۽ ڪاهي ڌر جي هڪڙي وڏي سياسي ڪارڪن جي ڌيءَ هئي، اهي به سرحد پار ويندا رهيا هتي ڊاڪٽر سان گڏ صرف سندس پٽ مهندر ديو ۽ هن جي گهرواري ۽ پاڻ رهيا انهي ڏي پي آر واري ڪيس کانپوءِ هي خاندان مڪمل دربدر ٿي ويو پوءِ پٽو صاحب ۽ ايوب وڙهيا، پ پ پ پٺي ۽ اقتدار ۾ آئي پوءِ به ڊاڪٽر جي سرحد پار وڃڻ تي ڏي پي آر جي ڪري پابندي رهي، پر هينئر هو سرحد پار ويو. خير انهي

کانپوءِ 70 واري اليڪشن ۾ راڻو صاحب بيٺو ۽ ڊاڪٽر هرچند به بيٺو ۽ 7 ڊسمبر 1970 تي اليڪشن ٿي. ڊاڪٽر صاحب آزاد اميدوار هو ۽ هارائي ويو 1985 ۾ غير سياسي اليڪشن ۾ بيٺو پر 107 ووٽن تان رامسنگهه سوڍو ڊاڪٽر صاحب کان کٽي ويو ڊاڪٽر 83 کان 87 تائين ٽائون ڪاميٽي عمرڪوٽ جو چيئرمين به رهيو 1988 ۾ ڊٽ جا جاگير وارا راڻا ۽ ڊاڪٽر هرچند جو پٽ مهنڊر ڊيو ٺهي ويا، انهي کانپوءِ ڊاڪٽر هرچند سياست واري واٽ کي الوداع ڪيو. انهي کانپوءِ سندس پٽ مهنڊر ڊيو 1993 واري اليڪشن ۾ پ پ پ جي ٽڪيٽ تان بيٺو ۽ 250 ووٽن تان هارائي ويو، ايئن هن گهراڻي کي سياست صاب نه پئي

ڊاڪٽر هرچند سياست واري واٽ کي الوداع ڪيو ته هن ٻي واٽ ورتي، اها هئي ٿر جي ڪلچر ۽ تاريخ تي ڪم هن تاريخي سڪن، نوادرات ۽ هٿ جي هنرن جا مختلف هنڌن تي اسٽال لڳايا، جتي به ڪو ثقافتي ميلي جون سڏ ٿيندو هو ته هي هٿ سان حاضر هوندو هو. هن وٽ مختلف قسم جا سڪا گهڻي تعداد ۾ ۽ ڪلچرل زيور ۽ هٿ جي هنر جو شيون هونديون هيون، جنهن تان هن کي صدارتي ايوارڊ ”تمغه امتياز“ سان نوازيو ويو جڏهن هن کي اهو ايوارڊ ملڻ وارو ليٽر مليو تڏهن هن چيو هو: ”جڏهن آئون ڏينهن رات ڪم ڪري رهيو هئس ۽ ماڻهن جي ڪم پئي آيس ته مونکي جهلي ڪاڻ ۾ هڻي ڇڏيائون، انهي ئي ملڪ ۾ غدار سڏيائون ۽ جڏهن اڄ آئون ڪجهه به باهين ۽ پراڻي ڪماڻي مان ٽڪر پيو توڙيان نڌن وري مونکي ايوارڊ پيا ڏين، ڳالهه سمجهه ۾ نٿي اچي“ هن کي تمغه امتياز ڊاڪٽري نه پر نوادرات، تاريخ ۽ ڪلچر جي ڪم تي مليو هو ۽ پيو هيندس وارن به ڊاڪٽر هرچند کي ايوارڊ ڏنو هو هن ڪجهه لکڻ پڙهڻ وارو ڪم به ڪيو جيڪو اڻ ڇپيل رهجي ويو يا هن ڇپرائڻ ڪونه چاهيو. ڊاڪٽر اشوڪ بختاڻي جيڪو ڊاڪٽر هرچند کي ڪافي ويجهو رهيو ان جو چوڻ آهي ته هن سنڌي ڍاٽڪي لغت تي به ڪم ڪيو هو، جيڪو هن اکين سان ڏٺو هو ڍاٽڪي مان سنڌي ڊڪشنري جيڪو ڪم پڻ اڻ ڇپيل رهجي ويو هو.

هڪڙو بي چين روح هو جنهن هن سماج ۾ ڪجهه عملي طرح ڪرڻ ٿي چاهيو جيڪو هن سماج هن کي ڪرڻ ڏنو يا نه ڏنو هو انهي مان مطمئن هو يا نه هو، سوال آهن ڊاڪٽر کي عمر ۽ پانڌي ملاح واري ڌاڙيلن جي ٽولي اغوا پڻ ڪيو هو، انهي ٽولي ۾ ڪارو چانهيون به هو. عمر ملاح ۽ پانڌي ملاح تي هڪڙي پنهنجي دل جي ڌڻي گوليون هلايون ۽ پوءِ سنڌ پوليس مقابلو ڄاڻايو ۽ پانڌي کي هڪڙو ڪولهي گاهه جي پري ۾ ٻڌي مٿي تي لڪائي ڪٿي ويو پر پوءِ ڏڪن جا علاج ڪرائيندي پوليس هٿان جهلجي ويو. پر هن پوليس کي پڙي تي چيو ته مون کي گوليون هڻي ماري ڇڏيو، آئون بچي ويس ته ڪير نه بچندو ڪارو چانهي کي به هڪڙي راجڙ پوليس آفيسر مقابلي ۾ ماريو انهي ڏينهن چون ٿا ڪارو جي هٿيار ساٿ ڪونه ڏنو انهي ٽولي ڊاڪٽر کي به اغوا ڪيو پر پوءِ پير سائين بادشاهه اڳوڻي پير پاڳاري ڊاڪٽر کي آزاد ڪرايو اهي ڌاڙيل اتي ڊاڪٽر کي چوندا هئا ته تنهنجي زبان ٿا ڪٽيون تون علاج لاءِ ايندڙ کي گاريون ٿو ڏين پوءِ چون ٿا ڊاڪٽر اتي روڻندو هو.

بس ڊاڪٽر هرچند وڏو محنتي ۽ بي چين روح جو مالڪ هو. هن ڪڏهن پيرسني واري دور ۾ به ويهي هٿ ڪونه ڏنو، هر عام خاص ڪي اٿي هٿ ڏيندو هو. جيڪڏهن ڪير هٿ ڏورائڻ لاءِ پاڻي ڪڍندو هو ته هو چوندو هو، باقي سڄو جسم آئون پاڻ ڌوئان ٿو ته پوءِ هٿ نٿو ڌوئي سگهان ڇا؟ ۽ جيڪڏهن ڪير هٿ اڳهڻ وارو ٿو ال ڪشي ڏيڻ چاهيندو هو ته هو چوندو هو ڇا آئر ٿو ال نٿو ڏسان يا ڪشي نه سگهان ڇا آخري وقت ۾ ڪنن کان جهڪو ٿي ويو هو. سو جيڪو هن سان ڳالهائيندو هو اهو ڪن جي پرسن وڏي آواز ۾ ڳالهائي پنهنجي ڳالهه سٿائيندو هو. جيڪڏهن ڪير اٿارڻ لاءِ سهارو ڏيندو هو ته اهو هن کي ڏکيو لڳندو هو، هو وڏو خوددار ماڻهو هو.

جهنگ جا ماڻهو

بيلي پاڻ آهيون جهنگ جا ماڻهو. سو هتان هتان گهمرو ڏٺي وري ڳالهه جهنگ جي ڪنداسين ڪڏهن ڪنهن سِير جي تہ ڪڏهن وري ڪنهن سِير جي. انهن ڳالهين ۾ پکي پکن جا پير بہ هوندا ۽ جي وس پڳو تہ اهي پير اوهان کي ڏک سان ليکي ۽ سڃاڻي بہ ڏينداسين تہ او هي ڦلاڻي پکي جو پير آهي اتي جو اتي پيري بہ هوندا جيڪي پاڻ سان پيڙا پيڙا پير اوهائيندا بہ هلندا، جي پلا پنهنجو وس نہ هليو تہ وري ڪنهن ڏاهي کان پڇي وٺنداسين. اتي ئي وري گهمرو ڏٺي اوهان کي حال سارو ڪنهن جناور سان ڏوبڻو ملائي وٺبو جي جهنگ ۾ لتاسين تہ پوءِ پانت پانت جون ماڻهو بہ ملندو ۽ انهن جو وري پنهنجيون اڪابريون بہ هونديون، ڪٿي ڪٿي اهڙيون ويڻا خبرون ڪنداسين جو گهڻن اڪابرن جو عقل ئي ڏنگ رهجي ويندو ويڻا مٿا پٽندا ڪٽيندا تہ هي ڪهڙي بي تڪي ڳالهه ويڻا

ڪن سو پاڻ اڪابر جي ڳالهه تي ڪن دنوسين نه پوءِ جهنگ ۾ وڪ به هلي ڪونه سگهنداسين سو اڪابر جو عقل نه اڪين تي پر جهنگ جون ڳالهون ته جهنگ جون آهن. نه اهي ته ڪسوں پوءِ ڪي ڪوئي ڪن ڏئي ٻڌي يا پئي آڱريون ڪنن ۾ وجهي، اها هن جي سنڌي مرضي آهي.

هون ته ڪاري مٽي جو ڌڻي ماڻهو ڏاڍو آهي پر جي ٿر جي ڳالهه ڪجي ته اهو بنهي ڪا بلا آهي سو هن جو ڏينهن رات ڪر ٿي جهنگ سان آهي، هو انهن سان ئي گذاري ٿو انهن ٿرين ۾ وري پاڻي ڌاڙيل هڪڙي به منهن بلا جو نالو آهي هي جيڪي پاڻي ڌاڙيل هئا انهن جو گهڻو ٿڌو مرڪز جيسلمير رهيو آهي اهي پاڻي ڌاڙيل به منهن بلا جا ڪندي هئي ڍاڻن اُٺ تي پڙهو ڪري وهندي هئي ڍاڻن جي پوئين چوڪ ۾، پوءِ جي پلا ڍنڍ سرازو ڪري ته ڪير رسي، ڍاڻن جي سرازڙي ۾ پٽيهو رڻ به سڌ پند ٿي ايندو هو هنن پاڻي ڌاڙيلن جي ڪري پٽن ۾ ڍاڻن اُٺ جي جيڪا واکاڻ ٿي، تنهن وڃي ملڪان ملڪ مشهوري ماڻي پر انهي ڍاڻن اُٺ تڪي ڊوڙ جا سبب ڪنهن ڪونه ڳوليا ته آخر ڍاڻن اُٺ ۾ اهڙو ڇا آهي جو سرازو ڪري ته جهڙي گولي نڪتي ۽ جي ويجهي ڌرو به ملي وئي ته پٺيان پلين بندوق چوڙي ڇڏ پر اها به ڍاڻن کي ڪونه رسندي هڪڙي ڳالهه اها پئي هلي ته انهي جي تڪي هجڻ جو سبب بت ۾ هلڪي آهي انهي ڪري تڪي ڊوڙي ٿي پر جهنگ جا ماڻهو وڃان ٿي ٻي ڳالهه ٿا ڪن، هنن جو چوڻ آهي ته هرڻ جي تڪي ڊوڙ جو سبب هن جي اڃ آهي، ايئن ڍاڻن جي تڪي ڊوڙ جو جيڪو وڏي ۾ وڏو سبب آهي، اهو آهي هن جي اڃ اهو ڍاڻن اُٺ جو نسل هن جي نالي مان ئي صاف ظاهر آهي ته اهي انيون جيڪي ٿر جي ڍٽ واري علائقي جون هجن، هاڻ جيڪڏهن ڪير ڇاچرائي واري پاسي ڍٽ ۾ لٿو آهي ته اتي پاڻي ڳوليو نٿو لپي ۽ جي پاڻي آهي ته ايترو اونهو جو 60 ڀر ه تان وٺو ورت گڏهن ۽ اٺن کان چڪائي، سو اتي اُٺن کي روز جو پاڻي پيئڻ لاءِ نصيب ۾ ئي ڪونهي، تسي تي ٻي ڏينهان يا تي ڏينهان پاڻي نصيب ٿئي ٿو. انهي سبب جي ڪري ئي ڍاڻن جي اڃ

دائڻ کي پنڌ ڪرائي ٿي جي ڍاڻڻ وارو نسل نه پئڻ جا پاساڙا ۽
 ٽونڪارون ڇڏي هيٺ لٿو ۽ جي پيتائين وائر جو پاڻي ته اهڙو
 پڇندو جهڙي سنڌ ٿي پڇي، پوءِ پلين جيلا هٿ ڪري بيهر ره
 وڪ اها ٿي هوندي اهو ته ٿي پاڻي ڌاڙيلن واري ڍڻ اٺ جي
 ڳالهه، پر هڪڙي ٻي ڳالهه به پاڻي ڌاڙيلن جو حوالو ڏئي اڪثر
 ڪري ڪئي ويندي آهي ته پاڻي جڏهن به ڪنهن پنڌ تي ڌڙي لاءِ
 نڪرندا هئا ته هميشه سوڻ بولائي پوءِ نڪرندا هئا جي سوڻ سو
 ٿيو ته نڪرندا نه ته اٺ اتي ئي جهيڪاري ويهي رهندا هئا جهنگ
 جا ماڻهو ته اهو ٿا چون ته فطرت جا سڀ کان وڏا ڄاڻو پاڻي هٿ
 پائين جي حوالي سان هڪڙي ڳالهه مشهور آهي ته اهي ڇا ڪندا
 هئا جو پاڻي جا ڪٽڙا پري جهنگ ۾ ڪن وڻ جي هيٺ رکن
 ڇڏيندا هئا پوءِ هر ڪو جيت جڻو پکي پکڻ ۽ جناور انهي ڪٽڙي
 مان اچي پاڻي پيئندو هو انهي ڪٽڙي تي ڪاڙهو به ايندو هو ته
 چانو به پوندي هئي، انهي ڪٽڙي جي پاڻي ۾ مٽي به ڪرندي
 هئي وڻ جا پن به انهي ڪٽڙي ۾ اچي ڪرندا هئا، هوا به لڳندي
 هئي رات جو ڇنڊ ۽ تارن جا عڪس به انهي ۾ ٺهندا هئا، ايش
 سمجهو ته سموري نيچر انهي ڪٽڙي ۾ سمائجي ويندي هئي
 جڏهن انهي ڪٽڙي جو پاڻي کڻي ويندو هوندو وري انهي ڪٽڙي
 کي پري ڇڏبو هو پوءِ جڏهن پائين جي گهر ۾ ڪو اولاد پئد
 ٿيندو هو ته انهي کي سڀ کان پهرين سٽي انهي ڪٽڙي واري
 پاڻي مان ڏني ويندي هئي، جنهن به پارڙي کي انهي ڪٽڙي مان
 سٽي ملندي هئي ته سموري فطرت هن جي اندر ۾ سمائجي
 ويندي هئي ۽ هي پلجي پلجي وڏو نه هيش فطرت سان گڏ ٿيندو
 هو، پوءِ هو وڏو ٿي فطرت جي زبان سمجهندو هو، فطرت ۽ هن
 جي وچ ۾ رشو ٿي ويندو هو ڪاڪي سانگي دان سگهه جو ته
 اهو چوڻ به آهي ته اهو ڪٽڙو نه اسان پاڻ به ڏسو هو، ٿر جي
 بهراڙين ۾ نڪر به ايش ڪندا هئا، انهي جي سٽي ڏيندا هئا پر
 انهن پائين جا ٻولايل سوڻ ۽ انهي وقت برسات ڏڪار لاءِ ڪيل
 اڳڪٿيون هڪ ٽڪ هونديون هيون پاڻ واري دانشورن وارو حال
 ڪونه هوندو هو، هڪڙي ڏينهن هڪڙي ڳالهه ته وري ٻي ڏينهنان

ٻي ڳالهه، انهن فطرت جي ڄاڻن وٽ ايئن ڪونه هوندو هو هنن جي ڳالهه هڪ ٽڪ هئي، جيڪا اڳڪٿي ڪئي اها ئي ٿيندي پر هڪڙو ٿر جي پٽن ۾ ايئن به آهي ته پکين جي ٻولين تي سوڻ ٻولائيندا آهن پر اهو جهنگ جا ماڻهو چون ٿا ته طءُ ٿيل ناهي ته ڪو مالھاري پکي ساڄي پاسي ٻولي ته هيئن ٿيندو يا کاٻي پاسي ٻولي ته هيئن ٿيندو، اهو سوڻ ڪرڻ واري تي آهي جيئن سوڻ ٻولائي. جي هڪڙو ماڻهو اهو ٿو سوچي ته مالھاري پکي ساڄي پاسي ٻولي ته سٺو ۽ کاٻي پاسي ٻولي ته خراب ۽ جي ٻيو ماڻهو اهو ٿو سوڻ ٻولائي ته جي مالھاري پکي کاٻي پاسي ٻولي ته سٺو ۽ ساڄي پاسي ٻولي ته خراب، ته اهو ٻولائڻ واري تي آهي جنهن مالھاري لاءِ سوچيو ته ساڄي پاسي سٺي آهي ۽ کاٻي پاسي خراب ته هن لاءِ ايئن ئي ٿيندو، هن لاءِ ساڄي پاسي مالھاري ٻولي ته سٺي هوندي ۽ کاٻي پاسي ٻولي ته خراب هوندي، پر جنهن کاٻي پاسي سوچيو سٺي آهي ۽ ساڄي پاسي خراب آهي ته انهي لاءِ وري کاٻي پاسي سٺي هوندي ۽ ساڄي پاسي خراب هوندي سو پکين تي سوڻ ٻولائڻ لمحي جي ڳالهه آهي، انهي لاءِ هرڪنهن جو پنهنجو خيال آهي ۽ هرڪوئي پنهنجي خيال سان آهي، پر اهو سڀ فرد واحد لاءِ آهي. اهي پکي موسمن جي حوالي سان وري طءُ ٿيل هوندا آهن ته هاڻ هي پکي ٻولي پيو ته ڇا ٿيندو، جيئن تازو مينهن اچڻ کان ٿورو ئي پهرين ٻولڻ شروع ڪندو آهي ته جهنگ جا ماڻهو سمجهي ويندا آهن ته آڪا ابرسات آئي يا جيئن ڏهاڪو سال اڳ ۾ جڏهن زلزلو آيو هو ته مورن ڪو ڪو ڪري پورو مالنرئي جو ڳوٺ خالي ڪرايو هو ۽ ڏوڪرا مورن جي ٻولي سمجهي ڳوٺ خالي ڪري ويا هئا انهن جيئن ڳوٺ ڇڏيو ته ٻي ڏينهن زلزلي هئي ڌرتي ئي ڌوڻي ڇڏي هئي، يا جيئن اڪثر ڪري ڳوٺن ۾ گهگهه پکي رات جو ٻوليندو آهي ته سمورو ڳوٺ پريشان هوندو آهي ڇو جو جهنگ جا ماڻهو گهگهه پکي لاءِ چون ٿا ته اهو جي ڪنهن ڳوٺ ۾ رات جو ٻوليو ته اها بد سوڻي آهي. ڪو اڻ وڻندڙ واقعو پيش ايندو يا ڳوٺ جو ڳوٺ ويران ٿيندو. سو پکين جا حواس ايئن ڪم ڪندا آهن. باقي جيڪي وڻن،

زمين، جيتن ۽ آب ۾ ڏسي جيڪي اڳڪٿيون ڪيون وينديون آهن، انهن جو نشانينون طئه ٿيل آهن اهي ڦري گهري نه ٿيون سگهن ۽ اهي اڳڪٿيون صرف برسات يا ڏڪار لاءِ طئه ٿيل ناهن هونديون جهنگ جا ماڻهو چون ٿا ڏڪار کانسواءِ ٻي ڪا آفت، بيماري، جنگ، حڪومت جي ڦير گهير سڀني جو نشانينون فطرت وٽ پيل آهن، بس رڳو ڪير سڃاڻي سگهي. ڪنڊي جي سگرين، نر جي نمورين، هوا جي تبديل ٿيندڙ رخن، زمين جي بدلجندڙ رنگ، آسمان ۾ تبديل ٿيندڙ ستارن، جيت جڻي جي حرڪتن، پکين جي بولين مان سموري جهان جي خبر پوي ٿي پر اها خبر صرف انهن کي ئي پوندي جيڪي انهي مان سمجهندا هوندا، باقي هرڪنهن جي وس جي ڳالهه ناهي مثال طور جهنگ جا ماڻهو چنڊ جي پڙ ۾ برسات وارن ڏينهن ۾ غور سان نهاريوندا آهن، هڪ ته انهي پڙ کي ذهن ۾ رکي اندازو ڪبو آهي ته ورهيه ڏڪار آهي يا سڪار آهي، پر اهي ته ايسٽائين به هليا ويندا آهن جو چنڊ جي پڙ ۾ ڪيترا ستارا آهن ۽ اهي ستارا ڪيتري ڪيتري ويڃي تي آهن هو ڏسي ٻڌائيندا آهن ته هيل ڪيتريون برساتون پونديون ۽ اهي برساتون ڪيتري ڪيتري ويڃي سان پونديون، اهي ستارا روشن ڪيترا آهن انهي مان اندازو لڳائبو ته برساتون ڪيتريون پرپور پونديون يا ٿوريون ٿوريون هلڪيون پونديون، ڀاڳيا وري پنهنجي مال جي حرڪتن مان اندازو ڪندا آهن، سو ايئن فطرت جي جهان جا ڄاڻو هلن ٿا. سو اسان وارا اڪابر جيڪي سائنسي اوزارن ۽ سياست واري مفاهمت ۽ حڪمت عملي مان اندازو لڳائڻ جي عقل ۽ اڪابر سمجهن ٿا اهي جهنگ جي علم کي مڪمل رد ڪرڻ واري رينگت ۾ لڳل آهن انهن کي پنهنجو رڳو هڪڙو عرض آهي پيو گهوريو اوهين ٿرين وانگر مال جي پيرن جا نشان پلين نه سڃاڻيندا هجو، اوهين پنهنجي اڪاهه ته پرڻي رهي پر جي پنهنجي ئي پير جو نشان سڃاڻي ويا ته به اوهانکي سلام آهي، سو فطرت جي علم ۽ فطرت جي ڄاڻن کي مڪمل رد ڪرڻ جهالت آهي.

جهنگ ۽ آسمان ۾ نشانيون

بيلي جهنگ جا ڏاها چونڌا "جهنگ ننگ آهي" سو جهنگ جڏهن ننگ آهي ته انهي ننگ ڏانهن نگاهه به ايئن هجڻ کپي. جيئن اوهانجي پنهنجي ننگ ڏانهن هوندي آهي وري آهي ئي ڏاها ڏوڪرا هڪڙي بي ڳالهه به ڪندا آهن ته بيلي آپ مان آسرو ڪونه پليو ڪتي ضجهه به ٿي پئي پر هڪڙي ڳالهه آهي، ڪڏهن ڪڏهن آپ مان نه چاهيندي به آسرو پليو پوي ٿو، سو ڪنهن ڪنهن سال اسان ورا ٿريا آپ مان آسرو پلي ويندا آهن پر آهي ڳالهيون ڏوڪرن ته آڳاٽيون ڪري ڇڏيون هيون، آهي آسمان ۽ جهنگ تي هڪ نگاهه وجهي. موسر جو حال ٻڌائيندڙ ڏوڪرا اڃان پيا آهن انهن ڏوڪرن جون آسمان ۽ جهنگ ۾ نشانيون رکيل آهن. هي اهو اندازو انهن نشانين تي نگاهه وجهي ئي لڳائيندا آهن انهن نشانين کانسواءِ ڪجهه اندازا هو سوئن مان به

لڳائيندا آهن. اهي ئي به طريقا اڳڪٿين لاءِ جهنگ جي ماڻهن جا آهن ۽ اهي انهن سوڻن سان موسمن جي احوال کانسواءِ ٻيون ڪيتريون ئي اڳ ڪٿيون ڪندا آهن جهنگ ۾ هنن جون نشانيون وڻن ۾ به رکيل آهن ۽ پکين ۾ به رکيل آهن آسمان ۾ هنن جون نشانيون وري تارن ۾ به آهن، پر تارن وارو موضوع ئي الڳ آهي انهي تي به ڪڏهن ڳالهائينداسين، پر پهرين اچون ٿا چنڊ ۽ سج تي

جهڙو پڙ چنڊ جي چوڌاري هوندو آهي. اهڙو ئي پڙ سج جي چوڌاري به هوندو آهي انهي پڙ ۾ سور ڳهڻو ڦير هوندو آهي، اهو ڦير چنڊ ۽ سج واري پڙ ۾ به ڦير هوندو آهي هوا ۽ برسات واري پڙ ۾ هوندو آهي. هوا جو سڙ ٻڌلو هوندو آهي پر برسات وارو پڙ چنڊ ۽ صاف هوندو آهي، انهي برسات واري صاف ۽ چٽي پڙ جي چوڌاري وري هلڪو سائو لڪو هوندو آهي، انهي ئي پڙ مان برسات يا ڏڪر جو اندازو ڪيو آهي ايئن سمجهو انهي پڙ مان ئي موسم جي سموري خبر پوي ٿي، اهو پڙ چنڊ جي ٽيهن ئي تاريخ مان ڪهن به تاريخن تي ئي سگهي ٿو پر انهي موسم واري خبر کانسواءِ چنڊ جي پهرين، ٻي ۽ ٽي تاريخ تي چنڊ واري ليڪ ۾ ڏسي به ڏوڪرا ٻڌائي سگهن ٿا ته هي مهينو ڪئين گذرندو چنڊ جي سال جي پهرئين مهيني جو آهي ته انهي مان اهو اندازو به لڳائي سگهجي ٿو ته هي سال ڪئين گذرندو. جيڪڏهن چنڊ جي ليڪ ساريڪي آهي ته ٺيڪ، پر جي چنڊ جي ليڪ جي ڪنڊ مٿي آهي ته چنڊ آڪرو آهي، ڪا نه ڪا مصيبت آهي پر ڏوڪرا هيلوڪا چنڊ ڏسي اهو ٿا چون ته هيل ڏڪار آهي، انهي ڪري جو هيل برساتون موسم کان پوءِ دير سان پونديون پر خير جون ناهن، ڪٿي نه ڪٿي نقصان ڪنديون پيو ڏينهن جو آسمان ۾ ڏسي به ڏوڪرا اندازو ڪري ويندا آهن. آسمان ۾ پچ پکي آهي يا ڪچي، پکي پچ برسات جي اچڻ جو آثار آهي ۽ ڪچي پچ برسات لاءِ آسرو پلڻ آهي ڪڏهن ڪڏهن وري ڪچي پچ مٿان پئي هلندي آهي. پر انهي ڪچي پچ جي هيٺان پکي پچ به هوندي آهي. اڪثر ڪري ڪچي پچ آسمان تي

صبح جو سویر پئي هلندي آهي ڪڇي پڇ تيز هلندڙ پڇ کي چٽبو آهي، پڪي پڇ به هلندي آهي پر انهي کي محسوس نه ٿو ڪري سگهجي ته ڪا هو هلي رهي آهي. ڪڏهن ڪڏهن هوا وري پڪي پڇ کي ٽوڙي ڇڏيندي آهي ۽ ڪڏهن وري هوا پڪي پڇ ٺاهيندي به آهي پڇ وارو سڄو ڪر هوا تي هوندو آهي پڇ ٺاهيندي ۽ ٻاهيندي هوا آهي جيئن اڪثر ڪري ڏوڪرا چوندا آهن ته اگتيو (اڀرندين هوا) فيٽائو آهي ۽ اتر جي هوا جوڙيندي آهي. هوا جي پلين هلڪي ڦرڪ لڳندي هجي پر جهنگ جا ڏوڪرا انهي ڦرڪ مان به محسوس ڪري ويندا آهن ته ڪهڙي هوا پئي لڳي هيل اڃان ته پڪي پڇ ڪڍي نظر ئي ڪونه ٿي اچي باقي ڪڇي پڇ روز وڏي آس جو هلڻ شروع ڪري ٿي ايئن به آهي ته ڪڇي پڇ ڪڏهن سڙ به پئي هلندي آهي، معنيٰ هڪ ٻي کي سامهين پڇ پئي هلندي آهي. هڪڙيون پڇون اوڀر پيون وينديون ته وري ٻيون پڇون اولهه پيون وينديون هڪڙي ئي وقت پڇن جو ٻن رخن ۾ هلڻ به برسات جو آثار آهي هاڻ انهن آسمان وارين ڪجهه نشانين کان پوءِ هلون ٿا جهنگ جي ڪجهه نشانين تي

جهنگ جون نشانينون ٽن قسمن جون آهن وڻن جون نشانينون، پکين جون نشانينون ۽ جيٽن جون نشانينون جيٽن ۾ هڪڙي چٽي نشاني آهي بلا جي بلا مينهن ساريندي آهي ته ٺڪ چڙهي ويندي وڻ تي ٻي نشاني آهي ماکوڙي جي ماکوڙي لاءِ اڪثر ڪري چوندا آهن ته ماکوڙيون پونگلا ٺاهڻ شروع ڪن ته سمجهو برسات ساري اٿن پر ڪاڪو سيرخو نهڙي وري ٻي ڳالهه ٿو ڪري، سندس جو چوڻ آهي ته جڏهن ماکوڙي برسات ساريندي آهي ته اها پونگلا ٺاهڻ بدران نگرِي ۾ هلڻ شروع ڪندي آهي جڏهن ماکوڙيون ان ڪڍي نگرُو ٺاهي ڪنهن وڻ جو ٿڙ جهلين يا ڪنهن پت جو پاسو جهلي اتي ان گڏ ڪرڻ شروع ڪن ته ايئن سمجهو ته ماکوڙين مينهن ساريو آهي انهي کانسواءِ ٻيون به ڪيتريون ئي برسات جي حوالي سان جيٽن جو نشانينون آهن پر اهي به عام نشانينون آهن. سو نڪو ڪنهن اڃان بلا وڻ تي ويٺل ڏٺي آهي ۽ نه ئي وري ماکوڙين جو ڪو نگرُو جهنگ ۾ هلندي ڪنهن ڏٺو آهي.

وڻن ۾ وري ڪنڊي ۾ جي ڳرندو ٿيا ته سمجهو ڏڪار آهي ۽ جي سگر جام ٿيا ۽ ڪرڙ ۾ ڏونڙا ۽ چارين ۾ پيرون جام ٿيا ته وسڪارو پلو آهي. ڪنڊي ۾ ويساڪ ۽ جيٺ جي مهينن ۾ لوئين نالي جيت لڳندو آهي، جڏهن ڪنڊي کي لوئين لڳندي آهي ته ڪنڊي جا سجا پن کائي چاڻي ڇڏيندي آهي. ڪنڊيون ٺوڙهيون ٿي وينديون آهن ڪنڊن ۾ لوئين لڳي معنيٰ وسڪارو چوٽ پلو آهي نر وري برسات ساريندو آهي ته هن ۾ منڍيڙا ٿيندا آهن، منڍيڙا معنيٰ نر ڳاڙها گونج جهليندو آهي. اهي به پلي وسڪاري جي نشاني آهن جهنگ مينهن ساريندو ته وسڪاري وارن ڏينهن ۾ سڪي ٿاڻ ٿي ويندو ۽ جي جهنگ ڏڪار ساريو ته وسڪاري کان پهرين ئي ساڻو چهچ ٿي ويندو ۽ جهنگ جا ماڻهو سمجهي ويندا ته هاڻو پيلي ڏڪار آهي. وڻن مان سال جي ڏينهن جو پچ مان ۽ سج چنڊ مان مهينن جي موسم جي خبر پوي ٿي. اڪن ۾ ڦليا جام ٿيا ته ٿر پلا ٿيندا اڻ وياٽ وهڻ جي پيشاب ڪري ۽ واپس سونگهيائين ته سمجهه برسات آ ڪي آ، اٿي بيٺي آهي ڊڳي جي پٺي تي مر چڙهندو، ٻڪريون وٽان مان اٿي اوڀر روانيون ٿينديون، اٺ جهير ڪري منهن ڪندي ڪاچيل ۽ نڪو چري نڪو ڪري، ڪاڙهي ۾ وچ پٿر تي ويهي رهندي، اهي آهن وسڪاري جون مال ۽ وهڻن ۾ ڪجهه نشانين

کان؛ ٻچا اٿاريندو جهرڪيون واري ۾ وهنجنديون، پر ڪاڪي سيرخي نهڙي ته جهرڪي جي حوالي سان هڪڙي بي ڳالهه ڪئي ڪاڪي چيو آئون هڪڙي سال سير ۾ ويس وسڪاري جا ڏينهن ٿي ويا هليا هئا، ڇاڻو ڏسان جهرڪي جڙ پئي ڪوٽي، مون صحيح ڪيو هاڻو پيلي برسات اٿي ڏس اڄوڪي ڏينهن ۾، وري جهٽ رکي جهرڪي ڀري وئي پاسي ۾ هجي ڄار جي پٺ انهي ۾ اتي ويهي ويچارو برسات ته اچي پئي، پر هي جهرڪي پٺ ۾ ڇو ڀري وئي اتي مون صحيح ڪيو ته برسات ته اچي پئي، پر اچي تيز هوا ۽ جڪ سان پئي، وڻ ئي پاڙهان اڪيڙي ڇڏيندي سو گهر ورندي ئي مون چوڪرن کي چيو اوهين پلين پنهنجو مال جهنگ کي ڪاهي وڃو، پر منهنجون رڍون مون واڙي ۾ ڌڪي ڇڏيون اڃان شام ٿي ٿي ڪونه ته اچي وائون ۽ تيز هوا سان گڏ برسات نه ڇڏيائين

ڪو وڻ نه ڇڏيائين ڪو اڀرو جيوو پوئي تي ڪاڪو سيرخو نوهڙي آهي ئي جهنگ جو ماڻهو، سو هلي ئي سڄو جهنگ جي اشارن تي ٿو انهن اشارن ۾ به هن جا سمورا اشارا جهرڪي تي رکيل آهن سو جيڪو جهرڪي هن کي اشارن ۾ ٻڌائي ٿي ايئن ئي هن جو اعتماد آهي ته ٿئي ٿو هڪڙي پيري سال هجي پاڇاڻو، سڄو ڏوڏارئي جو ڳوٺ لڏي سنڌ جي بئراجي علائقن ڏانهن ويو هليو، هي پنهنجي مال سان ڏوڏارئي ۾ ئي ويٺو هو. هڪڙي ڏينهن پاڻي ٽانڪن مان ڪڍي گهڙا پري رکيائين ته هڪڙي ڏينهن جي توڻ جيترو پاڻي مس هو پڪال اٺ تي وجهي چور پاڻي ڀرڻ لاءِ روانو ٿيو، پر وچ ۾ جهرڪي سائوڙي ٻولي، هن صحيح ڪيو ته برسات آڪ آ، ڪٺو بار آهي پر ڪٿون ٿا جيئن ئي هي پڪال پري واپس ٿيو وري جهرڪي ٻولي اهو به سائوڙي، هن کڻي پڪال جا منهن اتي ئي کوليا واپس ڏوڏارئي رسيو ئي ڪونه جو اچي برسات پئي هڻي ٽوپا ئي پري ڇڏيائين.

جهنگ برسات کي ساريندو آهي، ڇو جو جهنگ آهي ئي برسات سان هاڻ اهي نشانيون ۽ سوڻ جهنگ ۾ آهن جام، پاڻ وقفي وقفي سان انهن تي ڳالهائيندا رهنداسين پر هتي هڪڙي ٻي ڳالهه ڪري ٿا ڇڏيون جي سائنس جو ڪو شاگرد يا استاد، انهن جهنگ جي ڳالهين تي سوچي ۽ انهي جا سائنسي سبب ڳولڻ جي ڪوشش ڪري ته ڇنڊ تي ڌنڌلو پڙ ڪڏهن ٿيندو آهي ۽ چٽو پڙ هوندو آهي ته، هوا جو دٻاءُ ڌرتي کان ڪيتري مفاصلي تي ۽ ڪيترو هوندو آهي ڇا انهي هوا جي دٻاءُ جي ڪري ڪٿي برساتون ڪيئن پونديون وڻن تي هوا جي ڪري ساوڪ ۽ سڪڻ جا ڪي سبب ٿي سگهن ٿا. اهو سڀ سائنس جي شاگردن کي سوچڻ گهرجن ايئن بنا سوچڻ جي رد نه ڪرڻ گهرجن انهن جا سائنسي سبب به ٿي سگهن ٿا ۽ سائنس آهي ئي ڳولا جو علم شڪ ڪرڻ واري سوچ سو شڪ پلين ڪري پر ڳولي به صحيح، ائين ئي چئن جون ڳالهيون سمجهي رد ڪري ته به سائنس آهي وس واري.

ڏڪار

ڏڪار ۾ ٿر جو ماڻهو گهڻو ٿڌو ڏٽڙجي دربدر ٿئي ٿو. ماڻهن ۾ پيل ۽ مال ۾ ڊگهي پٽي ذاتيون ڏاڍيون به حد آهن جي ڏڪار پيو ته پارڪر جي ڊگهي ۽ ٻانڀڻ ٽوپي جا پيل اوهانڪي سکر، نوابشاهه ۽ سانگهڙ کان اورتِي ڪونه ڏسائيندا. ۽ جهڙي وري پنڌ جي ڏاڍي ڊگهي اهڙو ٿي وري پنڌ جو ڏاڍو پيل آهي جيئن ٺڪرن کانپوءِ وڏي زمينداري ٿر ۾ پيلن جي پنهنجا ٿڌا ۽ پنهنجا ٿڌا، ايئن وري ٻڪري کان پوءِ ٿر ۾ گهڻو ٿڌو جانور ڊگهي آهي. پر جي ست ڏڪار ساريڪا پون ته به ٺڪر ذات جو ماڻهو لڏو کڻي پٽ هيٺ لهي بئراج ڪونه ويندو. اوهان کي ٿر جو ٺڪر بئراج ۾ مال چاريندي يا لاپاري ڪندي ڪڏهن به ڪونه ملندو. ايئن وري هلڪي سلڪي ڏڪار جي ٻڪري کي به پرواهه ڪونهي، پٽيهه ٽيٽيهه وڻ به ٻڪري چري ويندي، رڳو نسي تي

پاڻي ملي اڪ جي پنن کان وٺي چار جا پن، پيرون، ڪنڊي جا پن، بيرن جو پلڙ اهي بڪري شوق ڪري کائيندي پر پيل ڏڪار جو تر پاڙي آهي. رڱو ڏيندو لوڙهي کي ڏينگهر، جي پلا وسڪارو پلو ۽ ٿيو ته ڪرو ڪٿيو يا نه ڪٿيو، راجن جون ڊگيون ڪندو اڳ ۾ منهن ڪندو اتر ۽ نڪا اچي ڪندو بئراج پر انهي جي پيٽ ۾ ڊگي سڪار سان ٿيو ته ٻارنهن مهينا تر ڪونه ڇڏيندي پر جي ڏڪار سان هوندو اکين مان پاڻي پيو وهندو ۽ منهن ڪندي مٺي، پٺي اب کي ابلار ڪندي من ڪا چنڊ ڪيرائي ذات جاور مان ڪهتي ۾ ڪهڻو اوسيندو برسات جو ڊگي کي هوندو آهي ۽ ڪهتي سرهندي ۽ برسات جي ڊگي کي ٿيندي پر ڊگي جي دريڊن ٿين جو ۽ ۽ سڀ اهو آهي ته ڊگي پلين بک ۾ پاڻ پٺي ٿئي پر حرام جي ڪهن ۽ ۽ منهن هڻي ڪوبه وڻ ڊگي کائي ٿي ڪو ڪسري ۽ ڪٿي بک هجي، وڌ ۾ وڌ سن ۽ بوه کائيندي سو ڊگي جي سنڌ وڃن لاجاري آهي ۽ پيل جو سنڌ وڃن شوق آهي پيل ۽ ڪنهن جي ڏٺا ڀارن ۾ به لڏا ڪڍي سنڌ ڪمان اچي ٿو آهي جيڪي سنڌ ۾ ڪهڻا پيل ٿا ڏسو نه هاري، انهن سان لک ساعت ويهيو آهي سڀ جا سڀ اوهانڪي تر جا ملندا، اتان ڏڪارن ۾ دريڊن ٿي ۽ سنڌ جي شوق ۾ اچي هتي آباد ٿيا آهن ڊگي ۽ پيل کانپوءِ وري بي نصرتي تر ۾ آيل ڏڪار جو شڪار ڪولهي ۽ روڻين ٿا هون ته چوندا آهن روڻي زبانو جانور آهي خير زبان ته آهي هن کي پر آهي صفا ڳوپ اهو جانور ٿريا انهي ڪري رکندا آهن جو ٻين سڀني جانورن مان گهڻو فائدو وري روڻ مان آهي، چو جو روڻ سال ۾ ٻه تور ڏي ٿي، ڏڪارن ۾ پتن جو پنڌ ڪري بئراج پهچي ايتري ست روڻ ۾ ڪونهي خير هاڻ روڻ نهيا آهن ترڪون پري به روڻ سنڌ جي ٻين حصن ڏانهن رسائي سگهجن ٿيون، پر اڳي ايئن ڪونه هو سو ڏڪارن ۾ ٿري پاڳيا روڻ کي سستيون مهانگيون کائيندي دير ٿي ڪونه ڪندا هئا هتان اب مان آسرو پليندا هئا هتان روڻ ٿيون واپارين جون روڻ سان مصيبت اها آهي جو هو صرف ۽ صرف زمين وارو گاهه ڪنڌ هيٺ ڪري پٺي کائيندي باقي وٺن سان هن جو واسطو

ڪونهي ايئن ئي ري وانگر ڪولهي به صفا سياڻو گهڻن تڻن ڪولھين جي ٿر ۾ ايتري زمينداري ڪونهي، هو اتي به هاري آهن ۽ نه ئي وري ٿر ۾ ڪولهي وٽ گهڻو مال آهي ڪولهي جي ڪمائي جا ذريعا وري ٿر ۾ پنهنجا آهن، جهيڙا ٺاهڻ گگر يا ڪونٺر لاهڻ، ماڪي لاهڻ، ڪانيون وڪڻڻ، سو ڪولهي جهڙو هتي تهڙو هتي، ٿر ۾ پارڪر کانسواءِ ڪولهي آهي ئي تمام گهٽ، جيئن ٿر ۾ ري به ايتري گهڻي ڪونهي سو جي وسڪارو ٿيو ته به ڪولهي چار مهينا وسڪاري جا ڪمائي وري ويندو سنڌ، اتي وڃي لبارو ڪندو ۽ گهڻا تڻا ڪولهي بئراج ۾ هاري به ٿر کي ويجهي واري پٽي ۾ آهن ۽ سڀ جا سڀ پارڪريا ڪولهي آهن انهن ڪولھين ۾ سٺي ڳالهه وري اها آهي جو ڪم جا صفا چتا وڏا محنتي، پر ڪولھين سان مصيبت وري اها جو آگاهه هوندي وڏي، اسان وٽ ڪاڪي ڪينٽري ڪولهي جا رڳو نو (9) ته پٽ آهن ڪولهي ۽ ري کانپوءِ ٿر ۾ گهڻو آهن اٺ ۽ مينگهواڙ، سو اٺ کي به ڏڪار جي پرواهه ڪونهي ۽ نڪو پنڌ جي پرواهه مينگهواڙن وري وڏي مڙسي ڪري اچي شهر جهليا آهن هن پوئين ٻن ڏهاڪن ۾ جيترو مينگهواڙ شهرن ۾ اچي آباد ٿيا آهن، ايتري شايد ڪا ٻي ذات شهر آئي هجي ڳوٺن جا ڳوٺ لڏي اچي مٺي ۽ اسلام ڪوٽ ۾ ويٺا آهن. مينگهواڙن ٻي وڏي مڙسي اها ڪئي آهي جو تعليم جي ميدان ۾ جتان وجهه مليو، پٺي سٺي به بچا پڙهايا اٿن سو گهڻا تڻا نوڪرين واري روزگار سان آهن ۽ جي ڪو نياڳو پڙهي نه سگهيو يا ماڻهن ۾ مرڳو حال ڪونهي ته پوءِ مينگهواڙن مان هر ڳوٺ جي هر گهر مان ڪو ڪو ڪراچي وارين گارمينٽ فيڪٽرين ۾ درزڪي ڪم سان لڳي ويو هزارن جي تعداد ۾ مينگهواڙ ڪراچي وارين گارمينٽ فيڪٽرين ۾ لڳل آهن. باقي رازا ته ٿر ۾ سڀ جا سڀ مينگهواڙ آهن جڏهن وسڪارا پلا ٿيندا آهن ته ڪراچي واريون گارمينٽ فيڪٽريون به ويران ٿي وينديون آهن مينگهواڙن جو ته وڏو انگ گارمينٽ فيڪٽرين ۾ آهي پر ٻيا ٿريا به اتي جا آهن باقي جيڪي روڊ گذريل دور ۾ ٺهيا ۽ چڪڙن مان بسون ٺهيون ته هاڻ ٿر ۾ اٺ به

اوترا ناهن رهيا مٿان وري اٺ ٻٽيهه وٺ ٿو چري سو اٺ ۽ مينگهواڙ تي ڏڪار ايترو اثر انداز ڪونه ٿو ٿئي. باقي ٿر ۾ لڏي آيل ۽ اڳي ويٺل مسلمان لڏپلاڻ ڪري ٿي ڪونه ٿو، هن جو مال به پيل ڪولهي ٿي ڪاهي وڃن ٿا. پروڪي ٻوڏ ۾ جيڪي لاڙ ۽ ناري جا ماڻهو مال سوڌا پٽ ڪي چڙهيا، انهن جي مهربانين سان پر کانپوءِ ٿر جي ايڪڙ بيڪڙ ڳوٺن ۾ ماڻهو ڏٺ به اچي ويو آهي. هن بندي پاڻ هيل ڳوٺ جيئندي درس جي درس ۾ ماڻهو ڏٺ ڏٺو. مينهن ته آهي پاڻي جو پوئرو سو ٿر ۾ ڪيئن جاليندو، اهو ته ٿرين کي سوچڻ ڪپجي ٻيو ڪو اهڙو خاص جانور ٿر ۾ آهي ڪونه.

هاڻ انهي ٿر ۾ پوندڙ ڏڪار جي حوالي سان ڏاها ته اهو ٿا چون ته جي گهٽ ڏڪار ٿر ۾ پيو ته 20 سيڪڙو لڏپلاڻ ٿئي ٿي، جي ٿورو شديد ڏڪار پوي ٿو ته 30 سيڪڙو ۽ جي صفا ڪارو ڏڪار ٿر ۾ پوي ٿو ته 40 سيڪڙو لڏپلاڻ ٿيندي آهي. اها لڏپلاڻ انهن ذاتين ۽ مال جي ٿئي ٿي، جنهن جو ذڪر پاڻ ڪري آيا آهيون. اتي ٿي هڪڙي ٻي ڳالهه به ڪندا هلون اڪثر ڪري چوندا آهن ته ڪيترا ئي مينهن پون پر ٿريو مينهن گهرندو ئي گهرندو. انهي جا به بابلا ڪجهه سبب آهن. پلي سال جي لاءِ اهو آهي ته جي 200 کان 300 ملي ميٽر برسات يعني 8 کان ٻارنهن انچ برسات پوي ته اهو سال ڀلو آهي، پر انهي لاءِ ايئن ڪونهي ته ڪو ٻن ڏينهن ۾ ايتري برسات پئجي وڃي ته اها پلي سال جي نشاني آهي. انهي لاءِ وري 100 کان 150 ملي ميٽر يعني چار کان 6 انچ جون ٿي برساتون 65 کان 75 ڏينهن ۾ مخصوص وقفي سان پون ته اهو ئي پلي سال جي نشاني آهي اهي به جولاءِ جي چوٿين هفتي ۽ آگسٽ جي پهرين هفتي ۾ اهي برساتون سلام ڪوٽ کان اُڀرندين سيم پاڙي جو تڙ، سينهي درس، ٺاري جو تڙ ويندي تڳوسر ۽ تاريائي وڪڙئي تائين اتي جي سيم هي بندو پنهنجي اڪين سان ڏسي آيو آهي، صفا پلي آهي، پر ٿر به وڏو پيو آهي 22 هزار اسڪوائر ڪلوميٽر آهي. جيڪو پاڻ واري سنڌ جو 156 اسڪوائر سيڪڙو جاگرافيڪل ايريا آهي. سو انهي ايتري ٿر تي به

برساتون پيون آهن، اڃان ته لائي ڇا ٿئي؟ مٿان وري ڪي اڪابر اها به ڳالهه ڪن ٻيا ته موسمياتي تبديلين جي ڪري جيڪو وسڪارو وڃي جون کان وڃي آگسٽ تائين پنجهڻ کان پنجهڻ ڏينهن هوندو هو، سو هاڻ وري وڃي جولاءِ کان وٺي سيپٽمبر تائين هوندو. جي اها موسم جي تبديلي آهي ته ٿر جا گهڻا فصل جيڪي اڳي پوکجن ٿا، اهي ته ٿي ٿي ڪونه سگهندا. مثال انهي موسم ۾ باجهه جو ته تيلو ٿي ڪونه ٿيندو. مٿان وري ٿر جي 70 سيڪڙو زمين تي وڻ ۽ ٻوٽا آهن، اهي انهي موسم واري مينهن ۾ ساهه پئي سگهندا يا مرڳو ويندا سڙي، ڇو جو سيپٽمبر کان ته سيارو ٿو شروع ٿئي. اهي ڳالهون ٿر جي پريشان ضرور ڪنديون. سو اهو ڪلائيميٽ چينج (موسم جي تبديلي) وارو ڦيرو به ٿر جي ڏسڻ گهرجي، پنهنجي پوکي وارن فصلن کي تبديل ڪرڻو پوندو جيئن گهڻن ماڻهن ٿر ۾ ٿوريو ۽ ڪڻڪ به پوکي هئي، هاڻ وري اها موسمي تبديلي اڳي وري ٿر جي سان مصيبت اها هوندي هئي جو ڏهن سالن جو جائزو وٺون ته ڏهن سالن مان چار سال ته چنڊ ٿي ڪونه ڪرندي هئي، ڏڪار هوندو هو، ٽي سال وري وڃي مينهن پوندا هئا، ٽي سال نارمل يعني گهربل مينهن پوندا رهيا آهن هاڻ اهي ته ٿيا ٿر تي پونڊو ڏڪار، هاڻ اچو انهن جي حل تي ته انهن ڏڪارن جو حل ڇا آهي؟

ڏڪار جو حل ڇا هوندو يا ڇا هجڻ گهرجي؟ اڳين فوجي حڪومت ته بلوچستان ۾ مصنوعي ڪڪر به وسايا هئا، اهو تجربو لائي ڪئين رهيو؟ پر چوڻ وارا اهو ٿا چون ته مصنوعي ڪڪر وسائڻ جا ٻيا گهڻا نقصان به آهن. سو ڏڪار جو حل ته اڃان تائين ڪو پرپور نموني سان سامهون آيو ڪونهي پر انهي جي اثر کي گهٽ ڪري سگهجي ٿو. اڳي جڏهن سال 2000 ۽ 2001 ۾ 120 ملي ميٽر، 2001 ۽ 2002 ۾ 100 ملي ميٽر، 2002 ۽ 2003 ۾ 150 ملي ميٽر برسات پئي هئي ۽ مسلسل ٽي سال ڏڪار پيو هو ۽ ٿريا پريشان ٿيا هئا، انهن ڏينهن ۾ ڪجهه ڏاهن اهو ڏس ڏنو هو ته جيڪڏهن ٿر ۾ ڏڪار جي شدت ۽ نقصان کي گهٽ ڪرڻو آهي ته انهي لاءِ ٻيو ڪجهه نه ڪجي، رڳو ٿر ۾ رابطي جا ذريعا ڏجن

تہ اها شدت ڪنهن حد تائين گهٽ ڪري سگهجي ٿي معنيٰ ٿر ۾ روڊ جي سهولت وڌ کان وڌ ڳوٺن ۽ واندين ۾ هجي بي اها ڳالهه ٿي هئي ته ٿر ۾ پيو نه تڏهن به پيئڻ جي پاڻي جي سهولت هر ڳوٺ تائين مال توڙي ماڻهو لاءِ هجڻ گهرجي، ته اها به ڏڪار جي شدت کي گهٽ ڪري سگهي ٿي. اهي به وڏي ۾ وڏيون سفارشون ڏڪار جي شدت کي گهٽ ڪرڻ لاءِ هيون، انهي مان هڪڙي سفارش تي ڪنهن حد تائين ڪم ٿيو آهي، جو ٿر جي ڪافي ڳوٺن کي روڊ جي سهولت گذريل دور ۾ ملي آهي. باقي پاڻي واري سفارش تي ذرو به ڪم ناهي ٿيو. روڊ جي سهولت اڃان به رهيل سمورن ڳوٺن تائين پهچي. اهو روڊ ڏڪار جي شدت کي ايشن گهٽ ڪري سگهي ٿو ته هڪ ته جيڪو ماڻهو بئراج ڏانهن پنڌ ڪري؛ پنڌ ۾ ئي مال ماري مهيني ۾ ٺهڻي نبي سر ۽ ٺوڪوٽ وٽان اچي بئراج ۾ داخل ٿيندو، اهو وري جي روڊ هوندو ته مال وجهندو ٽڪ ۾ ڏينهنڪ وڃي ساماري کان اڳتي ٿيندو ۽ جلدي پهچي ويندو پيو اهو ٿيندو جي پنهنجي سر هو ڪو بوهه بي وٺي ڪشي وڃي ته انهي ۾ به وڏي آساني ٿيندي انهي کانپوءِ جي ڪو سرڪاري يا غير سرڪاري ڌر ڪا واهر ڪندي ته انهي کي روڊ هوندو ته 23 سئو ڳوٺن ۾ پهچڻ ۾ آساني ٿيندي پيو جي مال ۽ ماڻهن لاءِ رڳو ٿر ۾ مٺي پاڻي جو مستقل بندوبست ٿي وڃي ته اهو رڳو پاڻي ئي وڏي لڏيندڙ آبادي کي روڪي سگهي ٿو ماڻهو ۽ مال وڃن ٿي پاڻي جي ڪري بئراج ڏانهن ٿا ڇو جو برساتون نه پوڻ جي ڪري پار ته سڪيو وڃن پر زير زمين پاڻي به وڌيڪ ڪارو ٿيو وڃي باقي امداد تي نه مال ۽ ماڻهو جي لڏپلاڻ کي روڪي سگهجي ٿو نه ئي وري اهو ڪو ڏڪار جو مستقل حل آهي اڃان به جي ڪوئلي وارو ڪم هلي پيو انهي جي آسري تي ئي صحيح، پاڻ وارا ٿر جا سيٺ اسلام ڪوٽ ۽ مٺي ۾ ڪي گارمينٽ فيڪٽريون ٿي لڳائن ته به ٿر ۾ گارمينٽ جا وڏا ڪاريگر موجود آهن اهي اتي ئي روزگار لڳي وڃن تڏهن به ڏڪار جي نقصان کي گهٽ ڪري سگهجي ٿو باقي جيڪي اهو ٿا سمجهن ته امداد ڏيڻ سان ڏڪار جي نقصان کي

گھٽ ڪري سگھجي ٿو نه ڏيو. هڪڙو ڀلو ٿيندو پٽيلن جو ۽ ٻيو
 ڀلو ٿيندو ادارن ۽ سياستدانن جو مڙئي ڪڪ سائي ڪندا، ٻيا ٿيا
 خير جيئن هينئر ورلڊ فوڊ واري اسڪول ۾ ملندڙ گيهه جي ڏٺي
 ٿر جي تعليم جو ستياناس ڪري ڇڏيو آهي. ماسٽر ۽ مائٽ ٻيا
 گيهه جي ڏهن پٺيان هلن، اولاد ۽ شاگردن کي ڪمائي جو ذريعو
 ڪري ڇڏيو اٿن

اُپ جتي آسرونه هوگان جتي ميه

اڳي ته ڏوڪرا وسڪاري جا ڏينهن شروع ٿيڻ کان مهاند
ٿي پيا سوڻ ٻولائيندا هئا ۽ نشانين نهارڻ وارا پانپرا ڪندا هئا
انهن پانپرن کانسواءِ وڏو ويساهه وري ٿپڻي تي به ڪندا هئا ايئن
سمجهو پهريون پانپرو ٿي ٿپڻو آهي. سو مهراج جي گهر جي
وات رڳو لڳن ڪيائڻ لاءِ ڪونه هوندي هئي، پر موسمن جا احوال
به اتان وٺندا هئا انهي ٿپڻي تي جيترو ويساهه هندو ڪندا هئا،
اوترو ٿي ويساهه ڪجهه مسلمان ذاتين جو به هوندو هو انهي
ٿپڻي ۾ وري ٻارنهن ميگه آهن انهن ٻارنهن ميگهن ۾ هڪڙو
مندڙو ميگه آهي، باقي ٻارنهن ميگه سڄا آهن هي جيڪو ڌرتي
تي مينهن وسائي ٿو، اهو مندڙو ميگه وسائي ٿو جيڪڏهن به
ميگه گڏجي مينهن وسائن ته هڻي ملڪ ٻوڙي وجهن هن ڌرتي
تي ڪجهه به نه رهي اهي ميگه رهن اندر لوڪ ۽ آڪاس لوڪ

۾ ٿا. پر اهي به مالڪ جي حڪم جا بندا آهن انهن ميگهن کانسواءِ ٻيئي ۾ اهو به هوندو آهي ته انهي مندڙي ميگه جو واسو ڪنهن جي گهر ۾ آهي. اڪثر ڪري ميگه جو واسو هوندو آهي، ڪنڀار جي گهر ۾، مالهي جي گهر ۾، واڻشي جي گهر ۾، ٻانڀڻ جي گهر ۾ يا راجپوت جي گهر ۾ جي ڪنڀار جي گهر ۾ واسو هوندو ته به برسات سٺي پوندي، ڇو جو ڪنڀار جي چڪ جي پاسي ۾ چڪراڻون ڪڏهن به سڪندو ناهي ۽ سدائين اڱڻ تي مٽي، پٽڻ جي اوسيتڙي ۾ هوندي آهي جي مالهي جي گهر ۾ واسو هوندو ته به مالهي جي واڙي، به برسات جي آسري ۾ هوندي آهي مالهي جي گهر جي واسو هوندو، ته برسات نارمل پوندي. واڻشي جي گهر ۾ واسو هوندو ته به سٺو جيڪو سٺو واڻيو هوندو آهي، اهو پنهنجي گراهڪ کي ڪڏهن به خالي ڪونه موٽائيندو، ٿورو يا گهڻو سامان ضرور ڏيندو انهي ڪري جي واڻشي جي گهر واسو آهي ته ٿورو گهڻو مينهن ضرور وسندو جي راجپوت جي گهر ۾ واسو آهي ته راجپوت وري ڇا ڪندو آهي، پنهنجي گهر جيڪو هوندو اهو به پين کي ڏئي ڇڏيندو آهي انهي ڪري برسات پوندي صحيح پر ٿي سگهي ٿو هتي ته وسي پٽڻ پئي پلا جي ميگه جو واسو آهي ٻانڀڻ جي گهر ۾ ته پوءِ ڏڪار آهي. ڇو جو ٻانڀڻ جو ڪم آهي گهري وٺي اچڻ انهي کانپوءِ آهي ته روهڻي ڪٿي آهي؟ جبل ۾ آهي، جبل جي ڪناري تي آهي يا درياءَ ۾ آهي؟ جي روهڻي جبل ۾ آهي ته به خير گهٽ برساتون جي روهڻي جبل جي ڪناري تي آهي ته به ورهيه ٿيڪ آهي پر جي روهڻي درياءَ ۾ آهي ته پوءِ سڌي سنئين ٻوڏ آهي روهڻي کانپوءِ آهي ته مندڙي ميگه جي سواري ڇا تي آهي؟ هڪڙي هوندي آهي هرڻ جي سواري جي هرڻ جي سواري هوندي ته ڪٿي هوندي ڪٿي نه هوندي ڇو جو هرڻ جڏهن ڊوڙندي آهي ته هن جي هر وڪ نو نريون هوندي آهي انهي کانپوءِ هوندي آهي، پاڙي جي سواري، انهي پاڙي سواري ۾ برسات گهڻي پوندي ڇو جو پاڙو هلڻ ۾ سست آهي انهي کانپوءِ آهي هاڻي جي سواري، انهي ۾ به برسات ٿيڪ ٿاڪ هوندي ڇو جو هاڻي ڊوڙي ته تڪو

ٿو، پر انهي جي وڪ ايڏي وڏي ناهي انهي ڪاٻو، ڏٺي جي سواري انهي ۾ به نارمل برسات پوندي آهي برهمڻ ڪا - اڳڪٿي ڪرڻ کان پهرين ٽپڻي ۾ اهو ضرور ڏسندو ته روهڻي ڪٿي آهي؟ واسو ڪنهن جي گهر آهي؟ سواري ڇاچي آهي؟ انهي کانپوءِ ئي برسات جي حوالي سان ڪا اڳڪٿي ڪندو وڌيڪ اهو پڳت ڪاڪو نهالو مينگهوڙ ڪٺار وارو ئي ٻڌائي سگهي ٿو.

ٽپڻي کانپوءِ پانپرو آهي اپ ۾ ڏسڻ ڀلي ڪٿي اوڻيهين اونڌه هجي، پر تارن ۾ اها روشني نه هجي ته برسات گهڻي پوندي. ڇنڊ ۽ سج جي اڀرڻ واري واٽ ساڳي هجي هون ته سٺي اوڀر کان ئي اڀرڻ ٿا پر اوڀر ۾ به سج ڪڏهن ڪٿان ته ڪڏهن ڪٿان پيو اڀرندو آهي ايئن ئي ڇنڊ ڪڏهن ڪٿان ته ڪڏهن ڪٿان پيو اڀرندو آهي، پر جي ٻئي هڪڙي هنڌان اڀرڻ ته وسڪارو ڀلو ڪٿيون جي سر تان لڙي ويون ته سمجهو هن برسات ڪونهي، پلين اڃان موسر هجي پر برسات ڪونه ايندي چوندا آهن انهي کانپوءِ هوا وارو پانپرو هون ته اگتيو فيٽندو آهي، پر سرامڻ کي اگتيو ناهيندو آهي جي سرامڻ جي مهيني ۾ اگتيو واڌ لڳي ته سمجهه برسات ايندي پيو جي سج اڀري سئون اگتيو لڳو ته آڙنگ مچندو اڳتي ئي تي آڙنگ مچندو صحيح ۾ وسندو ڪونه جي اڳتي ئي آڙنگ مچائي ڇڏيو مٿان واهوندو پ اتر لڳو ته برسات آ ڪا پر جي اڳتي ئي جي مڇايل آڙنگ مٿان ڪاچي لڳو ته آڙنگ ڪهي ويندو پلين ڪهڙو به مٿل آڙنگ هجي ڪاچي دير ئي ڪونه ڪندو جي پلا بدري ۾ اتر هوا لڳي ته سڀ ڪڪر جهي پوندا هيل ته به بدرا آهن، جيڪي هر ئي سال کانپوءِ ايندا آهن هيل نه ٿورو به اسو وانگر پيو وسي، پر هون بدري جي لهاڻ ٿيندي، چاليهه ڪوه مٿي ۽ چاليهه ڪوه ويڪري، ملڪان ملڪ ساريڪو مينهن اسو جي مهيني ۾ ساريڪو مينهن ڪونه وسندو رڳو اوھيرا هوندا، هڪڙي پٽ تي هوندو ته وري سامهين پٽ اوسي ٻئي هوندي، هڪڙي ڏهر تي هوندو ته ٻيو ڏهر اوسو پيو هوندو اسو جي ڇنڊ ئي سڀ جهٽيندي آهي، جنهن مان موتي سڀجي ٿو اسو جي ڇنڊ ڪانسوا ٻي ڇنڊ سڀ ڪونه

جهڻيندي. ڪارو اصيل نانگ به اسو جي چنڊ جهڻيندو آهي، جيڪا
زهر بڻبي آهي. آثار ۾ وري اڀون ڄام هلنديون آهن. اڀون رڳو
مينهن جو آسرو هوندو آهي. جيستائين اڀون هلنديون پيون
اوستائين آسرو ڪونه پلبو. پر موڳون مينهن جي پڪي نشاني
آهن. اڀون ۽ موڳ پڇن جا قسم آهن.

اڀ جتي آسرو نه موڳان جتي مينه

ساسو جتي ساسرو نه سالا جتي نيٺ

آسار ۾ وري چار مندون آهن. مگسر، ڪرڪت، آذر،
سوتم. انهن مان مگسر خالي نه وڃڻ ڪري. آذر لاءِ وري ايئن آهي
جي گجيو ته وسيو.

آذر گڙوڪو گهڻ بادل گهڻ بيٺ

نيڙا رکي پڙڏيا ته ڪوڙي رکي بيٺ

چوندا آهن ته ڪنوڻ سر اتر ٿي ته برسات آ ڪ آ، پر جي
ڪنوڻ آهي به اتر پر سر اتر ناهي ٿوري اوڀر آهي يا ٿوري اولهه
آهي ته پوءِ برسات اوڏانهن لڙي ويندي، ايندي ڪونه. لاڙي مينهن
ايندو ڪونه جي آيو ته ٻوڙي ٿي ٻوڙي. هون ته اچن ڪڪرن ۾
گوگه ۽ ڪارن ۾ مينهن هوندو آهي. ڏانگڙو جي سڪي تي
ڪڍيائين ته برسات ڪندو پر جي ڏانگڙو وسندي مينهن ڪڍيائين
يا وسي اوڪامڻ کانپوءِ ڪڍيائين ته مينهن ڪونهي سمجهه ويو.
انهي کانپوءِ جي پلا مينهن اهڙو پيو آهي جو اوڪامڻ جو نالو ٿي
نٿو وٺي ته پوءِ ائين ڪندا آهن جو ڪو هيلڙي ۾ جابل مائي
ڪاڻ جي ڏوٺي سان ڪنهن ٿانءِ ۾ برسات جو پاڻي وجهي چئني
ڪنڊن تي اچلي. جي رات جو برسات ٻي پئي ۽ آسمان ۾ ڪٿي
هڪڙو تارو نظر اچي پيو ته ڇا ڪري جو پنهنجي اوڙي پاڙي جي
ست ڪاٺن جا نالا وٺي، چني ڪي گنڊ ڏيندي وڃي. انون ڪنهن
چئي جو نالو وٺي گنڊ ڏيندي ته برسات اوڪامي ويندي.

انهي کانپوءِ پانپرو آهي اڪائي جو، جنهن کي جهنگ جا
ماڻهو هارين جو پرڀ به چون. انهي اڪائي جي ڏينهن ڇا ڪندا جو
گهر جي اڱڻ ۾ ڪرو ناهيندا، انهي ۾ هر جنس رکندا، پوءِ ڏسندا ته
ماڪوڙي ڪڻ ڪٿي ڪيڏانهن ٿي وڃي. ماڪوڙي جي ڪڻ ڪٿي

واپس گهر ڏانهن ٿي وڃي ته سمجهو ڏان کونهي، هيل ورهيه سٺو ناهي، ڪٿان ڏان وٺي اچڻو پوندو. پر جي پلا ماکوڙي ڏان کڻي گهر کان ٻاهر ٿي وڃي ته پوءِ ڏان ڄام ٿيندو، ماڻهو هتان کڻي ويندا. پيو ڇا ڪبو آهي جو ڪچي مٽي جا چار پيالا ناهي اهي پاڻي سان پري ڇڏبا. انهن پيالن تي وسڪاري جي چٽني مهينن جا نالا رکبا. سرامن بڻرو، اسو، پوءِ جيڪو پهرين ٿئي، انهي مهيني ۾ برسات پهرين پوندي. جي چار ٿي نٿا ٿين ته پوءِ گهوريو. انهي کانپوءِ وري به پيالا ناهي هڪڙي مٽي اچي رڍ جي اُن جو ٻڙو، ٻي مٽي ڪاري رڍ جي اُن جو ٻڙو، ٻئي ٻڙا هڪ جيترا رکبا، جي پهرين اچو ٻڙو پاڻي چوسي چوسي ٻڙي ويو ته سمجهو ڪارو ڏڪار، جي ڪارو اُن جو ٻڙو پهرين پاڻي چوسي چوسي ٻڙي ويو ته سمجهو وسڪارو. سو ڪاري ڏڪار واري ڳالهه اتان ٿي آهي. انهي کانپوءِ هارين جي ڪچهري ٿيندي آهي، پوءِ هر ڪو پنهنجو پنهنجو رايو ڏيندو آهي. بابا مونکي مالاري ساڻوڙي ٻولي وسڪارو هيل آهي، ڪو چوندو مون بلا وڻ تي چڙهيل ڏٺي، ڪو ڪنڊي جي ڳالهه ڪندو، ڪو ڪرڙ جي پر سڀ رايو ڏيندا. انهن رايي کي سامهون رکي اکاڻي جي ڏينهن برسات لاءِ يعني وسڪاري ۽ ڏڪار جي اڳڪٿي ڪبي آهي.

پيو وري ٻارڙا ڪارڙو ڪوٺيارڙو به ڪندا آهن، جنهن کي مينهن ميڙ به چئبو آهي. پيو وري ٻارڙا گهنڊڙيون کڻي ننڍڙا ڪاٺي جا هريا ناهي، ڳوٺ جي چوڌاري گهنڊڙيون وڄائيندا ويندا ۽ ڪاٺي جي هرئي سان ڳوٺ جي چوڌاري ڪيڙي ڪندا ويندا. گوڙ جا به قسم آهن، ڪنوڻ جا به قسم آهن. لهاڻ جا به قسم آهن. ڪڪرن جا به قسم آهن. گونگي برسات، گونگي گوڙ، ٻڪراڙ ڪنوڻ. ٻڪراڙ ڪنوڻ تي ٻڪراڙ نالو انهي ڪري پيو جو ڇنڊ لڳڻ کان اڳ ۾ ٻڪري تڪڙي اوڻ جهليندي، پر جي ٻڪراڙ ڪنوڻ اٿي ته اها ٻڪري کان به تڪڙي. انهي تي وري ٻي پيري.

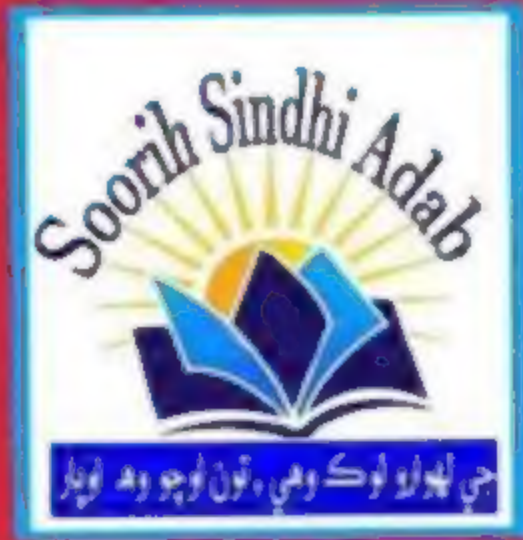

پاڻ واري هن خالد ڪنڀار جا ته پنڌ ئي پنهنجا آهن. ڪڏهن صوفين وانگي ڌيان ۽
 گيان جي دنيا ۾ غلطان، نه ڪڏهن وري جوڳين وانگي جهر جهنگ لٽائيندي ملتنو.
 فطرت سان هر آهنگي ته هن جو اصل پيشو آهي. انهي لاءِ ته لک لٽائيندي به نظر ايندو
 ته ڪڏهن وري رولاڪ قبيلن جي حسب نسب ۽ پنڌ پيچرن جا مارڳ اوهائيندي انهن
 جي ڏيورن تي ڏسندا. اهو ئي سبب آهي جو خالد جوڳي سنڌ ۾ هڪ مشهور ڏند ڪٿا
 ريارين دودي سومري جي سوڳ ۾ ڪارو ويس ڪيو آهي جو پيرو ڪتابو آهي ته اهو
 ڪوڙ جو ڪاڪ محل آهي. اهڙا ڪيئي ڪاڪ محل هن دوست ڏاهي پٽ ڪيا آهن.
 انهي ڪري اسان وارو هي يار جهڙي تهڙي ڳالهه ۾ هٿ وجهندو ڪونهي. جي ڪنهن
 ڳالهه جي اصليت پريان لڳو ته انهي جو پيرو ضرور ڪتابو آهي خالد سنڌ جي جنهن
 خطي جو خمير آهي انهي علائقي جي ٻولي ڏاڍي شاهوڪار آهي. هن جي لکڻي
 Spoken language ۾ آهي. انهي ڪري اسر ۽ ضمير تي ڪم ڪندڙ درسي اديبن جي
 ترڙ ۾ هي لکڻي گهنج وجهي سگهي ٿي. پر اهي ماڻهو جيڪي شيل، شڪار، خفت
 ۽ رولاڪين جا شوقين آهن، انهي لاءِ سونهي جو ڪم ڏئي سگهي ٿو. هن جوڳين جا
 ۽ ڪم هوندا آهن. هڪ جوڳ پڄاڻن ۽ ٻيو رولاڪيون ڪرڻ. خالد جڏهن جوڳ پڄاڻين
 نه سنڌ جي صوفيائي رنگ ۾ سجايل ڪومل احساسن ۽ خيالن وارو ڪتاب ڳوڙهي
 پڙهندڙن کي پيش ڪيائين، ۽ هاڻ جڏهن رولاڪين تان وريو آهي ته انهي خان بدوش
 ڌڪاريل ۽ رولاڪ قبيلن جون ڪٿائون کڻي آيو آهي جن سان اسين ويهن ته لهيو پر
 ملڻ به گوارا نه ڪندا آهيون ايندڙ پيري جوڳي جوڳ ۾ ويهي ڌيان ۽ گيان سان خيال
 جي خدائي ڪيڙي يا بگري (لب ٽاپ) ڪلهي ۾ وجهي ڪيڏانهن به پنڌ پيو ته ضرور
 ڪجهه نه ڪجهه آڻيندو.....

نصير ڪنڀر

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488